

Anarkismen

Från lära till handling

Daniel Guerin

1970

Innehåll

I. Anarkismens huvudtankar	3
II. Mot ett nytt samhälle	17
III. Anarkismen i den revolutionära verkligheten	31
1. Från 1880 till 1914	31
2. Anarkismen i ryska revolutionen	35
3. Anarkismen i de italienska fabriksråden	46
4. Anarkismen i spanska revolutionen	48
Den anarkistiska traditionen i Spanien	50
Teoretiskt bagage	51
En "apolitisk" revolution	53
Anarkisterna i regeringen	54
Självförvaltningens framgångar	55
Självförvaltningen undermineras	59
Ett slags avslutning	61
Efterskrift	65
Anarkism och marxism (enligt ett föredrag som hölls i New York den 6 november 1973)	67

I. Anarkismens huvudtankar

Terminologin

Termen anarki är lika gammal som historien. Den härrör från två ord i forngrekiskan: $\alpha\nu$ (an) och $\alpha\rho\chi\eta$ (arkä) och betyder ungefär frånvaro av myndighet eller regering. Men eftersom sedan årtusenden den fördömden varit rådande att människorna inte kan undvara vare sig den ena eller den andra, har anarki uppfattats i en nedsättande betydelse: som synonym till oordning, kaos, upplösning.

Pierre-Joseph Proudhon, som var en stor paradoxmakare (exempel: "egendom är stöld") tog hand om ordet anarki. I avsikt att chockera så mycket som möjligt inledde han redan 1840 ett provocerande samtal med källborgaren :

- Ni är republikan.
- Republikan ja. Men det ordet säger ingenting. Res publica, det är de offentliga angelägenheterna ... Kungar är också republikaner.
- Jaha, då är ni demokrat?
- Nej.
- Vad! Skulle ni vara monarkist?
- Nej.
- Anhängare av konstitutionellt kungadöme?
- Bevare mig väl!
- Ni är alltså aristokrat?
- Ingalunda.
- Ni vill ha en blandad regim? Ännu mindre. Vad är ni då?
- Jag är anarkist.

Med anarki, som han ibland kunde stava an-arki för att bryta udden av motståndarhopens attacker, menade den i grunden mer konstruktive än destruktive Proudhon raka motsatsen till oordning. I hans ögon var det regeringen som var befrämjare av oordning. Endast ett regeringsfritt samhälle kunde återställa den naturliga ordningen, den sociala harmonin. För att beteckna detta idealtillstånd tyckte han det var bra att använda det gamla ordet anarki i dess strikt etymologiska betydelse. Språket hade ingen annan term att erbjuda, påstod han. Men paradoxalt nog envisades han — och hans lärjunge Michail Bakunin skulle komma att göra likadant — att i polemikens hetta också använda ordet anarki i den nedsättande betydelsen av oordning, som om det hela inte vore tillräckligt krångligt ändå. Inte nog med det. Proudhon och Bakunin fann ett elakt nöje i att leka med den förvirring som rådde genom de två motsatta uppfattningarna av ordet: anarkin var för dem å ena sidan den största tänkbara oordning, samhällets totala upplösning, å andra sidan den nya, stabila och rationella, på frihet och solidaritet grundade ordning, som skulle byggas upp efter denna jättelika revolutionära mutation.

De närmaste efterföljarna till dessa bägge anarkismens lärofäder tvekade dock att använda ett ord med så bedrövligt tånjbar betydelse, ett ord som för den oinitierade bara hade en negativ klang och som gav upphov till minst sagt förargliga missförstånd. Proudhon själv blev med åren visare och kallade sig mot slutet av sin korta bana gärna för federalist. Framför ordet anarkism föredrog hans småborgerliga avkomlingar ordet mutuellism och hans socialistiska efterföljare ordet kollektivism som snart ersattes av kommunism. Senare upptog fransmannen Sébastien Faure vid sekelskiftet ett ord som redan 1858 präglats av en viss Joseph Déjacque och satte det som namn på en tidning: *Le libertaire* (Den frihetlige). Idag används de två termerna anarkistisk och libertär eller frihetlig utan åtskillnad.

Men det finns en allvarlig olägenhet med alla dessa termer: de uttrycker inte vad som är det grundläggande i de läror som de ska beteckna. Anarki är ju framförallt liktydigt med socialism. En anarkist är i första hand en socialist som syftar till att avskaffa människans utsugning av människan. Anarkismen är ingenting annat än en riktning inom det socialisiska tänkandet. En riktning som betonar frihetens betydelse och nödvändigheten av att avskaffa staten. Enligt Adolf Fischer, en av Chicagomartyrerna, är ”varje anarkist socialist, men varje socialist inte nödvändigtvis anarkist”.

En del anarkister anser att de är de sannaste och mest konsekventa socialisterna. Men den etikett de satt på sig eller låtit pådyvla sig och som de till på köpet delar med terroristerna, har alltför ofta kommit dem att felaktigt framstå som en sorts ”främlingskår” i den socialistiska familjen. Därav en lång följd av missförstånd och mestadels meningslösa tvister om ord. En del nutida anarkister har bidragit till att skingra missförståndet genom att använda en mer otvetydig terminologi: de talar om frihetlig socialism eller kommunism.

Ett inre uppror

Anarkismen är framför allt vad man kunde kalla ett uppror i människans innersta. Augustin Hamon, som vid slutet av förra århundradet gjorde en opinionsundersökning i anarkistmiljö, kom till slutsatsen att en anarkist i första hand är en individ i uppror. Han förkastar som helhet samhället och dess slavdrivare. Han befriar sig, enligt Max Stirner, från allt som är heligt. Han genomför ett oerhört avhelgande. I stället för att anse som okränkbara sanningar allt det som ger tusentals människor tröst och frid tar sig dessa ”förståndets landstrykare”, dessa ”galningar” för att ”hoppa över traditionens skrankor och ohämmat hänge sig åt sin skamlösa kritiks nycker”.

Proudhon förkastar utan åtskillnad hela ”det officiella släktet”, filosoferna, prästerna, ämbetsmännen, akademiledamöterna, journalisterna, riksdagsmännen etc., för vilka ”folket alltid är det odjur som man bekämpar, som man sätter munkorg på eller tjudrar. Som man leder med list som en flodhäst eller elefant. Som man tämjer med hunger. Som man åderlåter genom kolonisering och krig.” Elisée Reclus förklarar varför samhället för många framstår som något värt att bevara: ”Eftersom det finns rika och fattiga, mäktigt folk och undersåtar, herrar och tjänare, cesarer som ger order om strid och gladiatorer som går i döden, behöver ju förståndigt folk bara ställa sig på de rikas och mäktigas sida eller bli hovmän hos cesarerna.” Det permanenta upprorstillståndet gör att anarkisten känner sympati för den oanpassade, den som står utanför samhället och att han är solidarisk med straffången och varje annan fördömd. Bakunin hävdade att det var med orätt som Marx och Engels talade med djupaste förakt om Lumpenproletariat, trasproletariatet, ”för det är där och endast där och inte i arbetarmassans förborgerligade skikt, som den kommande sociala revolutionens anda och kraft är tillfinnandes.”

I Balzacs författarskap är det den halvt rebelliske, halvt kriminelle Vautrin som förkroppsligar den sociala protesten. På sitt explosiva sätt framför han meningar som en anarkist gärna skulle instämma i.

Motviljan mot staten

För en anarkist är den mest förödande av alla fördomar som sedan urminnes tider förblindar människan föreställningen om staten. Stirner far ut mot den som ”till evärdliga tider är besatt av staten”.

Proudhon rasar på samma sätt mot ”detta bländverk av vår inbillning, som det är det fria förnuftets främsta plikt att förvisa till muséerna och biblioteken”. Och han plockar sönder dess mekanism: ”Vad som bevarat den andliga mottagligheten och länge gjort förtrollningen oövervinnelig, det är att regeringen ständigt framställt sig som rättvisans naturliga organ, den svages beskyddare.” Proudhon förhånar de inbitet auktoritetstroende som ”böjer knä inför makten liksom kyrkvårdarna inför sakramentet”, han anklagar ”alla partier utan undantag”, som ”oupphörligt vänder sina blickar mot myndigheten som mot sin enda pol” och han ser fram emot den dag då ”förnekandet av varje myndighet ska ha ersatt auktoritetstron i den politiska katekesen”.

Krapotkin gycklar med borgarna vilka ”tror att folket är en samling vildar som prompt råkar i luven på varann så snart regeringen inte längre fungerar”. Malatesta avslöjar den fruktan för friheten som finns i ”de auktoritäras” undermedvetna och föregriper därmed psykoanalysen.

Vilka är statens missgärningar i anarkisternas ögon?

Låt oss lyssna på Stirner: ”Vi är varandras fiender, staten och jag.” ”Varje stat är tyranni, vare sig det är en endas eller fleras tyranni.” En stat är alltid vad man idag kallar totalitär: ”Staten har alltid bara ett mål: att begränsa, binda, underkuva individen, få den att foga sig under det allmänna (...). Staten söker genom censur, genom övervakning och genom sin polis sätta hinder för varje fri verksamhet och uppfattar detta undertryckande som sin plikt. Den handlar ju av självbevarelsedrift.” ”Staten tillåter mig att utnyttja min tankeförmåga och meddela mina tankar till andra, bara om dessa överensstämmer med den statliga uppfattningen (...). I annat fall täpper den till munnen på mig.”

Proudhon fortsätter i samma stil: ”Att människor styr över människor, det är slaveri.” ”Vemhelst som lägger hand på mig för att styra mig är en inkräktare och en tyrann. Jag förklarar honom vara min fiende.” Och han levererar en tirad som är värdig en Molière eller en Beaumarchais: ”Att bli regerad, det är att bli bevakad, inspekterad, utspionerad, dirigerad, reglementerad, placerad i en fålla, indoktrinerad, uppläxad, kontrollerad, värdesatt, censurerad, kommenderad, och det av personer som varken har befogethet, kunskap eller förmåga (...). Att regeras är att vid varje åtgärd, varje transaktion, varje rörelse bli noterad, inregistrerad, bedömd, prissatt, stämplad, granskad, numrerad, taxerad, avgiftsbelagd eller befriad från avgift, beviljad tillstånd, försedd med randanmärkningar, tillrättavisad, reformerad, tuktd, korrigerad. Det är att med hänvisning till det allmänna bästa och statens intresse bli beskattad, excercerad, ransonerad, exploaterad, monopoliserad, utsatt för utpressning och påtryckningar, förd bakom ljuset, bestulen och sedan vid minsta motstånd, vid första ord av klagan, tillrättavisad, bötfälld, förtalad, trakasserad, förföljd, utskälld, pinad, avväpnad, garotterad, fängslad, såld, förrådd och till på köpet narrad, begabbad, skymfad, vanärad. Sådan är regeringen, sådan dess rättvisa, sådan dess moral! (...). O mänskliga natur! Är det möjligt att du i sextio århundraden funnit dig i denna förnedring?”

För Bakunin är staten en ”förtärande abstraktion i folkens liv”, en ”väldig kyrkogård där all sann strävan, alla levande krafter i ett land samlas för att fromt och frikostigt låta offra och begrava sig i denna abstraktions namn.”

”Långt ifrån att vara energiskapande förslösar, förlamar och förstör regeringen enorma krafter”, enligt Malatesta.

Allteftersom statens och dess byråkratis befogenheter utvidgas blir faran större. I en profetisk vision skildrar Proudhon 1900-talets värsta landsplåga: ”Ämbetsmannaväldet driver på mot statskommunism, mot allt lokalt och individuellt livs uppgående i den administrativa apparaten, mot förstörelsen av varje fri tanke. Alla människor begär att få gömma sig under maktens vinge, att få leva på det allmänna.” Det är hög tid att sätta stopp för detta: ”Då centraliseringen alltjämt förstärks har vi nu kommit fram (...) till den punkt då samhället och regeringen inte längre kan leva tillsammans.” ”Det finns ingenting, absolut ingenting i staten, från pyramidens topp till dess botten, som inte är missbruk som måste bort, parasitism som måste avskaffas, redskap för tyranni som måste förstöras. Och ni talar om att bevara staten, att öka statens befogenheter, att göra statens makt allt starkare och starkare! Nej, ni är sannerligen ingen revolutionär!”

Bakunin är inte mindre klarsynt i sin ångestfulla vision av en i ökande grad totalitär stat. I hans ögon är den världsomfattande kontrarevolutionens krafter, ”som stöder sig på enorma budgeter, på stående arméer, på en ofantlig byråkrati” och som förfogar över ”alla de förfärliga möjligheter den moderna centraliseringen skänker, ett oerhört, hotande, förkrossande faktum”.

Ned med den borgerliga demokratin!

En anarkist kritiserar skarpare än en ”auktoritär” socialist den borgerliga demokratins bedrägeri. Den borgerligt demokratiska staten, som döpts till ”nation”, är för Stirner inte mindre avskräckande än den gamla absolutistiska staten. ”En kung (...) var en tämligen ynkelig monark jämfört med den nya, med den ’suveräna nationen’. I liberalismen har vi bara fortsättningen på det urgamla föraktet för Jaget.” ”Visserligen har många privilegier utrotats med tiden, men bara till statens förmån (...) och inte alls för att förstärka mitt Jag.” Enligt Proudhons mening ”är demokratin ingenting annat än konstitutionellt godtycke”. Det är genom en ”list” av våra fäder som folket har förklarats suveränt. I verkligheten är folket en kung utan rike, en kungarnas efterapare, som av en kungliga grandezzan och frikostigheten endast har titeln kvar. Det härskar men styr inte. Genom att delegera sin suveränitet med hjälp av periodiskt utövande av allmän rösträtt förnyar det vart tredje eller femte år sin avsägelse. Kungen har förjagats från tronen men kungligheten finns kvar så när som på namnet. Röstsedeln i händerna på ett folk, vars uppfostran medvetet försumrats, är ett skickligt bedrägeri som uteslutande länder koalitionen av egendomens, handelns och industrins baroner till nytta. Men teorin om folksuveräniteten innehåller sin egen negation. Om folket i sin helhet verkligen vore suveränt skulle det inte längre finnas vare sig regeringar eller regerade. Suveränen skulle ha reducerats till noll. Staten skulle inte längre ha minsta existensberättigande, den skulle bli identisk med samhället, den skulle försvinna i den industriella organisationen. För Bakunin kan inte ”ett representationssystem innebära någon trygghet för folket, tvärtom skapar det en härskande överklass och säkrar dess fortbestånd”. Den allmänna rösträtten är ett hokusfokus, en fälla, en säkerhetsventil, en mask bakom vilken ”gömmar sig statens i själva verket despotiska makt, grundad på bankerna, polisen och armén”, ”ett utmärkt medel till att förtrycka och minera ett folk i namn av en så kallad folkvilja”.

En anarkist tror inte på frigörelse genom röstsedeln. Proudhon är åtminstone i teorin för röstvägran. Han tror att ”den sociala revolutionen är allvarligt äventyrad om den kommer genom en politisk revolution”. Att rösta vore en orimlighet, en handling av undfallenhet, det vore att göra sig delaktig i regimens korrupsion: ”Om man vill bekämpa alla de gamla partierna sammantagna, är det inte i parlamentet som vi laglydigt bör söka vår valplats, det är utanför parlamentet.” ”Allmän rösträtt är kontrarevolution.” För att konstituera sig som klass bör proletariatet först ”avskilja sig” från den borgerliga demokratin.

Men mot detta principiella ställningstagande bryter politikern Proudhon vid flera tillfällen. I juni 1848 låter han välja sig till riksdagsman och fastnar för någon tid i det parlamentariska klistret. Två gånger i följd, vid fyllnadsvalet i september 1848 och vid presidentvalet den 10 december samma år stöder han Raspail, en av yttersta vänsterns språkrör, som då satt i fängelse. Han går till och med så långt att han låter blanda sig av ”det mindre ondas taktik” och föredrar general Cavaignac, parisproletariatets bödel, framför den blivande diktatorn Ludvig Napoleon. Många år senare, vid valet 1863 och 1864, förordar han visserligen blankröstning, men detta som demonstration mot den kejsrerliga diktaturen och inte av motstånd mot den allmänna rösträtten, som han nu utnämner till ”den främsta demokratiska principen”.

Bakunin och hans anhängare i Första internationalen protesterar mot beteckningen "röstvägrare" som marxisterna slungar mot dem. Valbojkott är för dem inte en trosartikel utan en ren taktikfråga. Fast de hävdar att klasskampen i första hand ska föras på det ekonomiska planet, är det fel att beskylla dem för att bortse från "politiken". De förkastar inte "politiken" utan bara den borgerliga politiken. De fördömer bara tanken att en social revolution måste föregås av en politisk revolution. De tar bara avstånd från de politiska rörelser som inte har arbetarnas fullständiga frigörelse som omedelbart och direkt mål. Vad de fruktar och kritiserar är tvetydigt valsamarbete med borgerligt radikala partier av typ "1848" eller av typ "folkfront", som man skulle säga idag. De befärdar också att arbetare, som väljs till riksdagsmän och flyttas upp på en borgerlig levnadsstandard för att bli politiker istället för arbetare, kommer att förborgerligas och kanske bli borgerligare än borgarna själva.

Emellertid är anarkisternas hållning till den allmänna rösträtten långtifrån sammanhängande och konsekvent. En del anser röstsedeln som en nödfallsutväg. Det finns också bland dem okuvliga motståndare som anser att röstning är något förkastligt under alla omständigheter och som gör detta till en renlärlighetsfråga. Malatesta exempelvis vägrade att ge vika en tum på den punkten vid valen i Frankrike 1924, då en vänsterkoalition bildats: han medgav att under vissa omständigheter valresultatet kunde ha "bra" eller "dåliga" följder och att detta resultat ibland kunde vara beroende av anarkisternas röster, i synnerhet när de motsatta politiska formationerna var ungefär jämnstarka. "Men vad gör det? Även om vissa små framsteg kunde bli den direkta följden av en valseger bör anarkisterna inte löpa till valurnorna." Kort sagt, "anarkisterna har alltid bevarat sin renhet och förblir det sant revolutionära partiet, framtidens parti, därför att de förstått att motstå valets sirensång."

Den anarkistiska lärans brist på sammanhang i detta avseende blev särskilt uppenbar i Spanien. 1930 bildade anarkisterna gemensam front med den borgerliga demokratins partier för att störta diktatorn Primo de Rivera. Året därpå var det talrika anarkister som trots den officiella valstrejkspropagandan deltog i de kommunalval som skulle kasta monarkin över ända. Vid de allmänna valen i november 1933 propagerade de energiskt för valstrejk, vilket gjorde att en starkt arbetarfientlig höger kom till makten för två år framåt. I förväg hade de öppet förklarat att om valstrejkpropagandan skulle komma att medföra reaktionens seger, så skulle de svara med att släppa loss den sociala revolutionen. Vilket de också snart försökte göra till priset av stora förluster (döda, sårade, fängslade). När sedan vänsterpartierna i början av år 1936 slöt sig samman i Folkfronten var den anarkosyndikalistiska landsorganisationen villrådig vilken hållning den skulle inta. Slutligen uttalade den sig halvhjärtat för valstrejk, men kampanjen blev slapp och gjorde knappast intryck på massorna, som i vilket fall som helst redan bestämt sig för att rösta. Väljarkåren gick man ur huse till urnorna och förde Folkfronten till seger (263 riksdagsmän för vänstern mot 181).

Det bör noteras att anarkisterna trots sina våldsamma attacker mot den borgerliga demokratin erkänner dess relativa framstegskaraktär. Till och med den evigt ståndaktige Stirner låter någon gång undfalla sig ordet "framsteg". "Otvivelaktigt är det ett framsteg", medger Proudhon, "när ett folk går över från en monarkisk stat till en demokratisk".

Och Bakunin säger: "Man må inte tro att vi vill gynna monarkin för det att vi kritiserar den demokratiska regimen (...). Den mest ofullkomliga republik är tusen gånger bättre än den mest upplysta monarki. (...) Den demokratiska regimen lyfter småningom upp massorna i det offentliga livet." Därmed bortfaller den anklagelse Lenin framfört att "vissa anarkister" skulle hävda "att det är likgiltigt för proletariatet vilken form förtrycket tar". Och samtidigt demteras den misstanke Henri Avron framfört i sin lilla bok om "Anarkismen" att den anarkistiska kritiken av demokratin kan förväxlas med den kontrarevolutionära kritiken av demokratin.

Kritik av den "auktoritära" socialismen

Anarkisterna är enstämiga när det gäller att utsätta den "auktoritära" socialismen för sträng kritik. Vid den tid då syndaregistreret upprättades och anklagelserna slungades ut var de inte helt välgrundade, ty de som kritiken riktades mot var antingen naiva och enkelspåriga kommunister, som ännu inte befruktats av den marxistiska humanismen, eller också var de som i fallet Marx och Engels inte så ensidigt fixerade vid ett myndighets- och statstänkande som anarkisterna påstod. Men i våra dagar har de "auktoritära" tendenser, som på 1800-talet endast skymtade i embryonisk form i det sodalistiska tänkandet växt till sig betydligt. Mot den bakgrund vi nu har förefaller den anarkistiska kritiken mindre tendentiös, mindre orättvis. Den får till och med ofta en profetisk karaktär.

Stirner accepterar flera av kommunismens premisser. Men med detta tillägg: må vara att tron på kommunismen för det nuvarande samhällets förtryckta är ett steg framåt på vägen mot den totala frigörelsen, men de kan inte bli fullständigt "desalienerade", inte riktigt nå sin fulla individuella utveckling förrän de nått utöver det kommunistiska stadiet.

Stirner anser att i en kommunistisk regim står arbetaren fortfarande under arbetarsamhällets överhöghet. Det är samhället som ålägger honom hans arbete och det blir för honom bara något han måste utföra. Har inte kommunisten Weitling skrivit: "Själsförmögenheterna kan utvecklas endast i den mån de inte stör samhällets harmoni"? Varpå Stirner svarar: "Om jag är undersåte under en tyrann eller i ett weitlingskt samhälle, det kommer på ett ut. I ena som andra fallet samma frånvaro av rättighet."

Kommunisten tänker enligt Stirner inte på människan i arbetaren, inte på människan i vila. Han försummar det väsentliga: att låta honom njuta av sig själv som individ efter det han fullgjort sin uppgift som producent. Men framför allt ser Stirner riskerna i ett kommunistiskt samhälle, där det kollektiva ägandet av produktionsmedlen skulle ge staten oerhört mycket större makt än i det nuvarande samhället: "Genom avskaffande av varje personlig egendom gör mig kommunismen ännu mer beroende av andra, av det allmänna eller helheten, och fast den häftigt attackerar staten är det dess avsikt att också upprätta sin stat, (...) ett sakernas tillstånd som förlamar min fria verksamhet, en suverän myndighet ovan mig. Mot det förtryck jag lider från de privata egendomsägarnas sida upprepar sig kommunismen med rätta, men mer hotande ändå är den makt den lägger i händerna på helheten."

Proudhon far lika häftigt ut mot det "kommunistiska, statliga, diktatoriska, auktoritära, doktrinära systemet" som "utgår från principen att individen är i det väsentliga underordnad kollektivet." Den uppfattning kommunisterna har av statens makt är absolut densamma som deras forna härskares. Den är till och med mindre liberal. "Liksom en armé som tagit kanonerna från fienden har kommunismen ingenting annat gjort än att kämpa mot egendomsägarna med deras eget artilleri. I alla tider har slaven apat efter sin herre." Och Proudhon beskriver i följande ordalag det politiska system han tillskriver kommunisterna:

"En kompakt demokrati, skenbart baserad på massornas diktatur, men där massorna inte har mer makt än som är nödvändigt för att bevara det universella slaveriet efter följande från det gamla enväldet lånade principer:

Maktens odelbarhet. Uppslukande centralisering. Systematiskt undertryckande av alla initiativ från individer, organisationer eller kommuner, vilka uppfattas som splittrande. Inkvisitorisk polis."

De "auktoritära" socialisterna hoppas på en "revolution ovanifrån". De "hävdar att efter revolutionen måste man bevara staten. De framhäver starkare än några andra stat, makt, myndighet, regering. Vad de gör är att ändra beteckningarna. (...) Som om det räckte med att ändra orden för att förvandla sakerna!" Och Proudhon levererar följande tirad: "Regeringen är till sin natur kontrarevolutionär (...) Sätt en Vincent de Paul vid makten: han kommer att bli en Guizot eller en Talleyrand."

Bakunin spinner vidare på denna kritik av den "auktoritära" kommunismen: "Jag avskyr kommunismen därför att den är frihetens negation, och jag kan inte föreställa mig en mänsklig tillvaro utan frihet. Jag är inte kommunist, därför att kommunismen koncentrerar och suger upp alla samhällets krafter i staten, därför att den ofelbart leder till centralisering av all egendom i statens händer, medan jag däremot vill avskaffa staten, utrota själva principen om statens makt och förmynderskap som under föregivande av att förbättra människorna och civilisera dem hittills i stället förslavat, förtryckt, exploaterat och fördärvat dem. Jag vill att man ska organisera samhället och den kollektiva eller samhällseliga egendomen nedifrån och uppåt genom fri sammanslutning, och inte uppifrån och nedåt genom någon som helst myndighet (...). Det är i den meningen som jag är kollektivist och absolut inte kommunist."

Strax efter detta anförande (1868) ansluter sig Bakunin till Första internationalen, där han och hans anhängare drabbar samman, inte bara med Marx och Engels, utan också med andra som i mycket högre grad än den vetenskapliga socialismens båda grundare blir föremål för hans anklagelser: å ena sidan de tyska socialdemokraterna som har en fast tro på staten och syftar till att med hjälp av röstsamarbete och valallianser upprätta en tveetydig "folkstat" (Volkstaat), å andra sidan blanquisterna, som propagerar för en revolutionär minoritetsdiktatur av övergående art. Bakunin bekämpar häftigt dessa båda vitt skilda, men lika "auktoritära" uppfattningar.

som Marx och Engels av taktiska skäl pendlar mellan, och som de till följd av anarkisternas ihärdiga angrepp till sist beslutar sig ta avstånd från.

Men det är Marx' sekterism och hans vilja att personligen dominera Internationalen – i synnerhet efter 1870 – som gör att han kommer i häftig opposition till Bakunin. I denna träta, vars insats är kontrollen över organisationen, det vill säga över den internationella arbetarrörelsen, är det inget tvivel om att bägge huvudpersonerna skjuter över målet. Bakunin är inte utan tadel och hans kritik av Marx är inte alltid rättvis eller ens ärlig. Emellertid – och det är detta som för dagens läsare bör väga tyngst – har han förtjänsten att redan år 1870 ha slagit larm om vissa uppfattningar ifråga om arbetarrörelsens och den ”proletära” maktens organisation, vilka betydligt längre fram skulle komma att förvanska den ryska revolutionen.

I marxismen tror han sig – ibland med rätt ibland med orätt – skymta fröet till vad som en gång ska bli leninismen och senare dess cancersvulst stalinismen.

I det han illvilligt tillskriver Marx och Engels avsikter, som de båda männen, ifall de hyst dem, i varje fall aldrig öppet uttalat, utbrister Bakunin: ”Självklart kan inte alla arbetare bli lärda män. Räcker det då inte om det inom organisationen (Internationalen) finns en grupp män som så fullständigt det är möjligt i våra dagar behärskar socialismens vetenskap, filosofi och politik, så att medlemmarna i övrigt, bara de i tillit lyder sina ledare, (...) kan vara säkra på att inte avvika från den rätta väg som ska föra till proletariatets slutgiltiga befrielse. (...) Sådana resonemang har vi hört, inte öppet framföras – man är varken tillräckligt ärlig eller tillräckligt modig för det – utan utvecklas under hand med alla slag av mer eller mindre skickliga förtiganden.” Och Bakunin går vidare: ”Då de utgår från principen (...) att tanken har företräde framför livet och den abstrakta teorin framför den sociala erfarenheten, och att följaktligen den sociologiska vetenskapen bör bli utgångspunkten för de sociala resningarna och samhällets omvandling, har de oundvikligen kommit till slutsatsen att då tanken, teorin och vetenskapen åtminstone för närvarande är ett litet fåtals speciella egendom, så borde detta fåtal styra samhällslivet.” Den så kallade Folkstaten kommer inte att betyda annat än att en ny och mycket begränsad aristokrati av verkliga eller förmenta experter despotiskt styr över folkmassorna. Bakunin har en livlig beundran för Marx' intellektuella prestationer, han översätter till ryska Marx' huvudverk ”Kapitalet” och ansluter sig helhjärtat till den materialistiska historieuppfattningen. Han uppskattar bättre än någon Marx' teoretiska bidrag till proletariatets frigörelse. Men vad han inte går med på är att intellektuell överlägsenhet skulle medföra någon rätt till ledning av arbetarrörelsen. ”Att hävda att en grupp individer, vore de aldrig så kloka och välmående, är i stånd att bli tanke, själ och ledande, enande vilja för den revolutionära rörelsen och proletariatets ekonomiska organisation i alla länder, det är ett sådant kätteri mot sunda förnuftet och mot den historiska erfarenheten att man med häpnad frågar sig hur en så intelligent man som Marx kunnat komma på det. (...) Upprättandet av en världsdiktatur (...), en diktatur som så att säga skulle fungera som chefsingenjör för världsrevolutionen och reglera och ”sköta” de folkliga upprorsrörelserna i alla länder som man ”sköter” en maskin (...). Upprättandet av en sådan diktatur skulle ensamt vara nog för att döda revolutionen, för att förlama och förvanska alla folkliga rörelser (...) Och vad ska man tänka om en internationell kongress, som i denna revolutions föregivna intresse påtvingar proletariatet i hela den civiliserade världen en regering med diktatoriska befogenheter?”

Erfarenheten med Tredje internationalen har sedan dess visat att även om Bakunin otvivelaktigt gjorde våld på Marx' tanke när han pådyvlade honom en så universellt ”auktoritär” uppfattning, så kom betydligt senare de farhågor han uttryckte att helt besannas.

Inte mindre klarsynt är Bakunin vad beträffar den statliga faran i en kommunistisk regim. De ”doktrinära” socialisterna avser enligt honom att ”placera folket i nya harnesk”. Visserligen ger de anarkisterna rätt i att varje stat är ett ok, men de hävdar att endast diktaturen – deras egen förstås – kan åstadkomma folkets frihet. På detta svarar vi att ingen diktatur kan ha annat mål än att räcka så länge som möjligt. I stället för att låta proletariatet förstöra staten; vill de ”överföra den (...) i händerna på dess välgörare, dess vårdare och lärare: det kommunistiska partiets ledare”. Men då de väl inser att en sådan regim kommer att bli ”en verklig diktatur, oavsett vilka dess demokratiska former än må vana”, tröstar de sig med ”tanken att diktaturen ska bli övergående och av kort varaktighet”. Ånej, svarar Bakunin. Denna så kallade övergångsdiktatur kommer oundvikligen att leda till ”återupprättandet av staten, privilegierna, ojämlikheten och statens alla former av förtryck”, samt till bildandet av en regimens egen överklass, ”som på nytt utnyttjar och förslavar folket under hänvisning till

det allmännas bästa eller statens säkerhet". Och denna stat kommer att bli "så mycket mer enväldig som dess despotism omsorgsfullt döljer sig bakom skenet av en krypande respekt (...) för folkets vilja".

Med samma märkliga klarsyn tror Bakunin på en kommande rysk revolution: "Om västerlandets arbetare tövar alltför länge kommer det att bli de ryska bönderna som går i täten." Revolutionen i Ryssland kommer att få en "anarkisk" karaktär. Men man får se upp med vad som sen händer. Det kan inträffa att revolutionärerna helt enkelt behåller Peter den stores stat, "baserad på (...) nedtryckandet av varje yttring av folkligt liv", ty "man kan ändra etiketten vår stat bär, dess form (...), men grunden är alltid densamma". Antingen måste man förstöra denna stat eller också "försona sig med denna den värsta och farligaste villfarelse vårt sekel givit upphov till (...): den röda byråkratin". Och Bakunin hånar: "Tag den radikalaste revolutionär och sätt honom på det heliga Rysslands tron eller skänk honom en-våldsmakt (...). Inom ett år har han blivit värre än tsaren själv!"⁽¹⁾

När revolutionen väl genomförts i Ryssland konstaterade Voline, som var medagerande, vittne och historiker på samma gång, att erfarenhetens lärdom bekräftar mästarnas lärdom. Ja, avgjort är socialistisk makt och social revolution "oförenliga element". Omöjligt att försona dem: "En revolution som inspireras av statssocialismen och anförtror sitt öde åt denna, även om det bara är 'provisoriskt' eller 'för en tid', den är förlorad: den slår in på fel väg, på ett sluttande plan som blir allt brantare (...) All politisk makt skapar oundvikligen en privilegierad ställning för de människor som utövar den (...). Sedan den bemäktigat sig revolutionen, tämjt den, betslat den, är makten tvungen att skapa den byråkratiska apparat och den polismakt som är oundgänglig för varje myndighet som vill hålla sig kvar, kommendera, befalla, med ett ord 'regera' (...) Den bildar sålunda (...) en slags ny adel (...): ledare, funktionärer, militärer, polis, medlemmar av det härskande partiet (...). Varje makt söker att fatta tyglarna för att mer eller mindre fullständigt styra samhällslivet. Den predisponerar massorna för överksamhet då varje initiativlust kvävs genom maktens själva existens (...) Den 'kommunistiska' makten är ett dödligt medel. Uppfylld av sin 'myndighet' (...) fruktar den varje självständig handling. Varje fritt initiativ förefaller genast misstänkt, hotande, (...) för de maktavande vill hålla i rodret ensamma. Varje annat initiativ uppfattar de som en inblandning i deras angelägenheter och deras befogenheter. Det kan inte tolereras."

För övrigt, varför detta "provisorium" och denna "övergångslösning"? Anarkismen förnekar kategoriskt dess nödvändighet. Strax före spanska revolutionen 1936 ställde Diego Abad de Santillán socialismen inför följande val: "Antingen ger revolutionen samhällets tillgångar åt producenterna eller också inte. I förra fallet kan producenterna organisera sig för att producera och distribuera kollektivt och staten har ingenting mer att göra. I andra fallet, ja då är revolutionen bara en illusion och staten fortsätter." Många tycker kanske att detta är att göra det väl enkelt för sig. Men det blir genast mindre enkelt om man uppfattar det som en allmän riktlinje. Det vill säga: anarkisterna är inte så naiva att de tänker sig att de statliga strukturerna ska försvinna över en natt, men de har viljan att få dem att tyna bort så snart som möjligt, under det att de "auktoritära" socialisterna accepterar föreställningen om en övergångsstat av obestämd varaktighet, godtyckligt döpt till "arbetarstat"

Kraftkällorna: individen

Mot den "auktoritära" socialismens hierarki och tvång sätter anarkisten två kraftkällor för revolutionär energi: individen och massornas spontanitet. Anarkisten är växelvis mer individualistisk än samhällsinriktad och mer samhällsinriktad än individualistisk. Men, som Augustin Hamon iakttagit vid den förut nämnda opinionspejlingen, man kan inte föreställa sig en anarkist som inte är individualist.

Stirner rehabiliterade individen vid en tid då den hegelska antiindividualismen var allenarådande inom filosofin och då den borgerliga egoismens illgärningar hade lett de flesta samhällskritiker till att lägga tonvikten vid dess motsats: har inte ordet socialism fötts som motsats till individualism?

Stirner prisar det inneboende vät det hos den "ende", dvs. den alla andra olike individen, som naturen tryckt i ett enda exemplar (en föreställning som de senaste forskningarna inom biologin bekräftar). Längre förblev denne filosof en särpling inom anarkismen, en excentriker som endast fick följa av en liten sekt förhärdade individualister. I våra dagar framstår i full dager storheten och djärvheten i det han har att säga. Vår nutida värld tycks faktiskt ha tagit till sin uppgift, att rädda individen från alla alienationer som trycker ned den, både det industriella slaveriets och den totalitära konformismens. Simone Weil klagade i en berömd artikel från 1933 över att hon i den marxistiska litteraturen inte fann några anvisningar hur individen skulle skyddas mot de nya

⁽¹⁾ "La science et la tâche révolutionnaire urgente", Kolokol, Geneve 1870.

former av förtryck som ersatt det klassiska kapitalistiska förtrycket. Men denna egentligen betydande lucka hade Stirner redan före 1800-talets mitt sysslat med att fylla igen.

Han var en skribent med livfull, slagkraftig stil och han uttrycker sig i ett fyrverkeri av aforismer. ”Sök inte i själv-uppgivelsen en frihet som berövar er er själva, utan sök er själva (...). Må var och en av eder bli ett allsmäktigt jag.” Det finns ingen annan frihet än den som individen själv erövrar. Den skänkta, beviljade friheten är inte frihet utan en ”stulen vara”. ”Det finns ingen annan domare än jag själv som kan bestämma om jag har rätt eller inte.” ”De enda saker jag inte har rätt att göra är de som jag inte gör i en anda av frihet.” ”Du har rätt att vara vad du har kraft att vara.” Vad du utträttar det utträttar du i egenskap av unik individ. ”Staten, samhället, mänskligheten kan inte tämja denna djävul.”

För att frigöra sig bör individen börja med att sälla allt det gods hans dagars upphov och hans lärare givit honom som så kallat arv. Han måste genomföra ett mödosamt ”avhelgnings- arbete”. Det är lämpligt att begynna med den så kallat borgerliga moralen: ”Liksom borgerligheten själv, dess utbredningsområde, står den ännu religionen alltför nära, den är ännu alltför ofri, den övertar kritiklöst religionens lagar som den helt enkelt planterar om på sin egen mark i stället för att skapa sig egna och självständiga uppfattningar.”

Stirner vill alldeles speciellt åt den sexuella moralen. Vad kristendomen ”kokat ihop mot den fysiska kärleken”, det tar lekmanmoralens apostlar helt enkelt över för egen räkning. De vägrar att lyssna till köttets kallelse. De bekämpar det nitiskt och slår ner på varje utslag av osedlighet. Den moraliska fördom som kristendomen inpräntat grasserar värst bland folkets massa: ”Rasande bussar folket polisen på allt som förefaller osedligt eller bara opassande, och detta folkliga ursinne till moralens försvar skyddar polisinstitutionen mer än regeringen någonsin kunde göra.”

Stirner föregriper den moderna psykoanalysen när han iakttar och avslöjar indoktrineringen. Vi har insupit de moraliska fördomarna med modersmjölken. Moralerna har blivit ”en inre kraft som jag inte kan komma undan”. ”Dess despotism är tio gånger värre än tidigare därför att den morrar i mitt samvete.” ”Man driver barnen i flock till skolan för att de ska lära sig de gamla visorna, och när de lärt de gamlas ramsor utantill förklarar man dem myndiga.” Och Stirner blir bildstormare: ”Gud, samvetet, plikterna, lagarna är lögnare som man stoppat våra hjärnor och hjärtan fulla med.” Ungdomens verkliga förförare och förgörare är prästerna och föräldrarna som ”förvirrar de unga hjärtana och förfäar de unga huvudena”. Om det finns ett ”djävulens verk”, så är det just denna förment gudomliga röst som man fört in medvetandet.

Stirner upptäcker också vid sin rehabilitering av individen det undermedvetna i Freuds mening. Jaget låter sig inte gripas. Mot jaget ”krossas intellektets, det filosofiska tänkandets och andens imperium i småsmulor”. Jaget är det utsägliga, ofattbara, ogripbara. Och man förnimmar genom hans briljanta aforismer som ett första eko av den existensialistiska filosofin: ”Jag utgår från en hypotes genom att ta Mig som hypotes (...) Jag begagnar mig av den uteslutande för att njuta och ha min glädje av den (...). Jag existerar endast i den mån Jag när mig av den (...) Det faktum att jag absorberar Mig betyder att Jag existerar.”

Ibland för inspirationen Stirner in på paradoxens sidospår. Han formulerar asociala aforismer. Han kan gå så långt att han uppfattar samhälleligt liv som en omöjlighet: ”Vi eftersträvar inte ett liv i gemenskap utan ett liv i avskildhet.” ”Dött är folket! Var hälsad Jag!” ”Folkets lycka är min olycka.” ”Om det är rätt för mig är det rätt. Möjligt är (...) att det inte är rätt för andra.

Det är deras sak och inte min: må de försvara sig.” Men dessa då och då återkommande utbrott uttrycker nog inte det väsentliga i hans tänkande. Trots sitt eremitskrävel traktar Stirner efter gemenskapsliv. Som de flesta isolerade, instängda, självupptagna människor har han en smärtsam längtan till det. Den som frågar honom hur han med sin exklusiva läggning kan leva i ett samhälle får svaret att endast den människa som förstått att hon är unik kan ha förbindelse med sina likar. Individen har behov av vänner, av bistånd. Om han till exempel skriver böcker har han behov av lyssnare. Han förenar sig med sin nästa för att stärka sin förmåga och genom gemensam kraft åstadkomma mer än var och en för sig skulle kunna: ”Om bakom dig finns några miljoner andra för att skydda dig bildar ni tillsammans en betydande styrka och ni vinner lätt seger.” Men på ett villkor: dessa förbindelser med andra bör vara frivilliga och fria, och de bör när som helst kunna upphävas. Stirner skiljer på det färdigetablerade samhället, som är tvång, och sammanslutning, som är en fri handling: ”Samhället begagnar sig av dig och det är du som begagnar dig av sammanslutningen.” Visserligen innebär

sammanslutning en uppoffring, en begränsning av friheten. Men denna uppoffring görs inte i det allmännas namn: "Det är mitt personliga intresse uteslutande som fört mig dit."

Författaren till "Den ende och hans egendom" kommer våra samtidsproblem speciellt nära, då han tar itu med partiproblemet, varvid han uttryckligen syftar på kommunisterna.

Han ägnar partikonformismen en sträng kritik. "Man måste följa sitt parti i vått och torrt. Dess viktigaste principer måste man utan vidare godkänna och försvara." "Medlemmarna böjer sig för Partiets minsta önskan." Partiets program bör "för dem vara det säkra, det som inte kan betvivlas (...). Man ska tillhöra partiet med kropp och själ (...). Den som går över från ett parti till ett annat blir genast kallad avfälling!" Ett monolitiskt parti upphör i Stirners ögon att vara en fri sammanslutning. Det är bara en död kropp. Därför förkastar han ett sådant parti men inte hoppet att kunna vara med i en politisk sammanslutning: "Jag kommer alltid att finna tillräckligt många människor som vill sluta sig samman med mig utan att behöva svära vid min fana." Han kan bara ansluta sig till ett parti om det inte finns något tvång förbundet med anslutningen. Det enda villkoret för hans eventuella anslutning skulle vara att han inte kunde "låta sig fångas in av Partiet". "Partiet är alltjämt för honom ingenting annat än en del, han är en del av delen, han deltar." "Han sammansluter sig fritt och återtar därmed sin frihet."

Det fattas endast ett förtydligande i Stirners resonemang, fast detta är mer eller mindre underförstått i alla hans skrifter, nämligen: hans uppfattning om det unika hos individen är inte bara "egoistisk", gynnsam för hans "Jag", utan den länder också till nytta för kollektivet. En mänsklig sammanslutning är fruktbar endast om den inte mal sönder individen utan i stället utvecklar dess initiativkraft, dess skapande energi. Ett partis styrka, är den inte summan av alla de individuella styrkor som det består av?

Denna underlåtenhet sammanhänger med att den stirnerska syntesen av individen och samhället över huvud taget förblir ofullständig, haltande. Det asociala och det sociala står emot varandra hos denne revolutionäre tänkare utan att någonsin smälta samman. Socialanarkisterna har med rätta förebrått Stirner detta.

De gör det med så mycket större skärpa som Stirner, förmodligen av okunnighet, placerar Proudhon bland de "auktoritära" kommunisterna som i den "samhälleliga förpliktelsens" namn fördömer all individualistisk strävan. Proudhon har visserligen förhånat den stirnerska "dyrkan" av individens, men hela hans verk är ett enda sökande efter en syntes eller snarare en "balansgång" mellan omsorgen om individen och samhällets intresse, mellan individens kraft och kollektivets kraft. "Eftersom individualismen är den ursprungliga företeelsen i mänskligheten, är sammanslutningen dess komplement." "En del anser att människan får sitt värde genom samhället (...) och tenderar till att absorbera individen i kollektivet. Sådant är (...) det kommunistiska systemet, personlighetens förfall i samhällets namn (...). Detta är tyranni, ett mystiskt och anonymt tyranni, det är inte sammanslutning (...). När personen fräntas sina rättigheter förlorar samhället allt det som ger det liv."

Men åt andra hållet angriper Proudhon den individualistiska utopin som hopar individerna sida vid sida utan organiskt sammanhang, utan kollektivkraft, och visar sig ur stånd att lösa problemet med intressenas samordning. För att sammanfatta: varken kommunism eller obegränsad frihet. "Vi har alltför mycket gemensamt ansvar och gemensamma intressen."

Bakunin är i sin tur på samma gång individualist och samhällsinriktad. Han upprepar ständigt att det är med utgångspunkt från den fria individen som det fria samhället ska byggas upp. Varje gång som han omtalar de garanterade rättigheter som kollektiven måste ha, som exempelvis rätt till självbestämmande och utträde, är han mån om att placera individen först bland dem som vinner på detta. Individen har plikter mot samhället endast i den mån han fritt samtyckt att tillhöra det. Var och en är fri att ansluta sig eller⁽²⁾ inte ansluta sig, att om han så önskar "leva i öknen eller bland skogens vilda djur". "Friheten, det är varje mänsklig varelses absoluta rätt att inte söka annat godkännande av sina handlingar än det egna samvetet, att inte låta dem bestämmas av annat än den egna viljan och att följaktligen inte vara ansvarig annat än inför sig själv först och främst." Det samhälle som individen fritt valt att tillhöra kommer först i andra ledet vid den ovannämnda uppräknings av ansvarsförhållanden. Och samhället har gentemot individen fler plikter än rättigheter: under förutsättning att det rör sig om en person som uppnått myndig ålder utövar samhället "varken tillsyn eller auktoritet" över honom men har skyldighet "att skydda hans frihet".

⁽²⁾ utan att nämna Stirner som det inte är säkert att han läst

Bakunin driver praktiserandet av "en absolut och fullständig frihet" mycket långt. Jag har rätt att förfoga över min egen person som mig lyster, att vara lat eller verksam, att leva antingen hederligt av mitt eget arbete eller genom att skamlöst utnyttja välgörenhet eller privat godtrogenhet. Ett enda villkor: att denna välgörenhet och denna godtrogenhet är frivilliga och att det är myndiga personer som slösar dem på mig. Jag har till och med rätt att gå med i sammanslutningar som genom sitt syfte är eller förefaller "omoraliska". Bakunin går så långt i sin omsorg om friheten som att medge att en person har rätt att gå med i en sammanslutning som har den individuella eller allmänna frihetens fördärv och förstörelse till syfte: "Friheten kan och bör försvaras endast genom frihet. Och man råkar i en farlig konflikt om man vill inskränka friheten under den speciella förevändningen att man vill skydda den."

Vad beträffar det etiska problemet är Bakunin övertygad att "omoralen" är följd av en felaktig organisation av samhället. Man måste alltså förstöra denna i grunden. Man kan inte förbättra människan annat än genom själva friheten. Varje restriktion som ålagts med hänvisning till att moralen måste skyddas, har alltid kommit att verka till dennas förfång. Undertryckandet har aldrig hejdat omoralens utbredning utan har i stället utvecklat den på djupet och bredden. Det är alltså lönlöst att försöka hejda omoralen med sträng lagstiftning som skulle inkräkta på den individuella friheten.

Mot personer som är parasiter, odågor eller missdådare medger Bakunin endast en enda påföljd: berövandet av de politiska rättigheterna, det vill säga det skydd samhället garanterar individen. Likaledes har varje individ rätt att själv avhända sig sin frihet, men han blir då avsatt från åtnjutandet av sina politiska rättigheter så länge detta frivilliga slaveri varar.

Ren kriminalitet bör betraktas som en sjukdom och dess bestraffande snarare som en kur än som ett beivrande från samhällets sida. Till yttermera visso bör den dömda individen bevara rätten att inte underkasta sig det ådömda straffet genom att förklara att han inte önskar tillhöra samhället ifråga. Detta har i sin tur rätt att förvisa honom och förklara honom stå utanför dess beskydd.

Men Bakunin är ingalunda nihilist. Förkunnandet av den absoluta individuella friheten leder honom inte till förnekandet av varje social förpliktelse. Jag blir fri bara genom andras frihet. "Människan förverkligar sin fria individualitet bara genom att fullständiga sig med alla de individer som omger henne, och endast tack vare samhällets arbete och samfälliga styrka." Sammanslutningen är frivillig, men Bakunin tvivlar inte på att "sammanslutningen kommer att föredragas av alla" med tanke på de enorma fördelar den erbjuder. Människan är på samma gång "det mest individualistiska och det mest sociala bland djuren".

Därför har han heller inget överseende med egoismen i ordets vulgära mening, med den borgerliga individualismen, "som driver individen till att erövra och etablera sitt eget välstånd (...) utan hänsyn till andra, till förfång för och bakom ryggen på medmänniskorna". "Denna fristående och abstrakta mänskliga varelse är en fiktion på samma sätt som Gud är en fiktion." "Fullständig isolering är lika med intellektuell, moralisk och även materiell död."

Med den förmåga till syntes som är utmärkande för Bakunin söker han slå en bro mellan individerna och massornas rörelse: "Samhällsliv är ingenting annat än detta oupphörliga ömsesidiga beroende mellan individerna och samfälligheten. Alla individer, även de klokaste, starkaste (...) är i varje ögonblick av sitt liv på samma gång befordrare av och produkten av massornas vilja och handlande." För en anarkist är den revolutionära rörelsen produkten av denna ömsesidiga påverkan. Därför anser han den individuella handlingen och massornas samfälliga, självständiga handlande som likvärdiga ur den revolutionära effektivitetens synpunkt.

Bakunins andliga arvtagare, de spanska anarkisterna, underlät aldrig, trots att de var helt inställda på socialisering, att högtidligen bekräfta individens okränkbara självständighet. Det skedde senast strax före julirevolutionen 1936. "Den eviga strävan till individuell särart", skrev Diego Abad de Santillán, "får tusentals skilda uttryck: individen kommer aldrig att kvävas av någon sorts nivellerings (...) . Individualismen, den personliga fallenheten, originaliteten kommer alltid att ha tillräckligt svängrum."

Kraftkällorna: massorna

Revolutionen 1848 lärde Proudhon att massorna är revolutionernas drivkraft: "Revolutionerna", anmärker han mot slutet av 1849, "känner inga upphovsmän. De kommer när ödets signal kallar dem. De avstannar när den mystiska kraft, som kommit dem att bryta ut, är uttömd." "Alla revolutioner har genomförts genom folkets spontana handlande. Om någon gång regeringarna följt det folkliga initiativet, har det skett under tryck och av

tvång. Nästan alltid har de hindrat, hållit tillbaka, slagit ner.” ”När folket är överlämnat åt sin egen instinkt ser det alltid rättare än när det leds av sina anförare politik.” ”En social revolution (...) inträffar inte på befallning av en lärofader med en färdig teori eller på uppmaning av en profet. En sant organisk revolution är en produkt av livet självt även om den har sina förebåda-re och verkställare: den är ingen enskilds verk.” Revolutionen bör genomföras underifrån och inte ovanifrån. När den revolutionära krisen är överstånden bör den sociala återuppbyggnaden vara massornas eget verk. Proudhon tror på ”massornas personlighet och självständighet”.

Bakunin i sin tur tröttnar aldrig på att upprepa att en social revolution endast kan åstad-kommas och föras till sin fulla utveckling genom massornas spontana och oavbrutna handlande. Revolutionerna ”kommer som en tjuv om natten”. De uppstår ”genom händel- sernas egen makt”. ”De förbereds länge djupt nere i folkmassornas instinktiva medvetande – sedan bryter de ut, ofta orsakade av skenbart futtiga händelser”. ”Man kan förutse dem, känna dem i luften (...), men aldrig påskynda utbrottet.” ”Den sociala revolutionen av anarkistisk typ (...) uppstår av sig själv i folkets sköte, förstör allt som kommer i vägen för detta generösa flöde av folklig kraft för att till sist ur folksjärens djup skapa nya former av fritt samhällsliv.” I erfarenheterna från Kommunen 1871 finner Bakunin en ovedersäglig bekräftelse på sina uppfattningar. Kommunarderna hyste övertygelsen att i den sociala revolutionen ”är individernas handlande nästan lika med noll och massornas spontana handlande bör vara allt”.

Krapotkin hyllar på samma sätt som sina föregångare ”denna beundransvärda förmåga till spontan organisation som folket (...) i så hög grad besitter och som man sällan tillåter det att utöva”. Och han tillägger spydigt: ”Man måste ha hängt med näsan över gamla luntor hela livet igenom för att tvivla på den saken.”

Men efter dessa frikostigt optimistiska påståenden hamnar anarkisten, liksom för övrigt också hans bror och motståndare marxisten, i ett besvärligt dilemma. Massornas spontanitet är väsentlig, viktigare än allt annat, men den förslår inte. För att den ska komma till medvetande krävs medverkan av en liten grupp revolutionärer med förmåga att planera revolutionen. Hur ska man undvika att denna elit utnyttjar sin intellektuella överlägsenhet och tar ledningen över massorna, förlamar deras handlingsvilja och kanske till och med påtvingar dem ett nytt herravälde?

Proudhon, som börjat med en lyrisk hyllning till spontaniteten, slutar med att konstatera massornas tröghet, att beklaga den outrotliga respekt för överheten, den undfallen-hets- instinkt, det mindervärdeskomplex som hämmar den folkliga impulsen. Folkets kollektiva handlande måste följaktligen väckas. Om en uppenbarelse inte når dem utifrån kan underklassens slaveri dra ut på tiden hur länge som helst. Och han medger att ”de idéer som vid skilda tidpunkter väckt massorna till liv tidigare uppstått i några tänkares hjärnor (...). Prioriteten var aldrig hopens. Prioriteten är individens i varje andens gärning”. Idealet skulle vara att dessa medvetna minoriteter förde över sitt kunnande, sin revolutionära insikt på folket. Men Proudhon förefaller att tvivla på genomförbarheten av en sådan syntes: det skulle enligt honom vara att misskänna auktoritetens kringgripande natur. På sin höjd kunde man hålla de två elementen ”i jämvikt”.

Bakunin, som innan han omvände sig till anarkismen omkring 1864 varit invecklad i sammansvärjningar och hemliga sällskap, var förtrogen med den från Blanqui hämtade idén att massorna måste väckas ur sin dvala av en grupp revolutionärer som efter hand tar upp ibland sig de mest avancerade elementen. När i och med arbetarinternationalen en proletär massrörelse äntligen uppstått, kom problemet i en annan dager. Ändå var Bakunin som anarkist fortfarande övertygad om nödvändigheten av en medveten förtrupp: ”För revolutionens seger över reaktionen är det nödvändigt att det mitt i den folkliga anarki, som utgör revolutionens själva liv och hela kraft, finns ett organ för den revolutionära tankens och handlingens enhet.” Ett antal individer, eldade av samma tanke och syftande mot samma mål, bör utöva ”ett naturligt inflytande över massorna”. ”Tio, tjugo eller trettio inbördes överens och väl sammanhållna människor som vet vart de syftar och vad de vill, drar lätt med sig hundra, tvåhundra, trehundra eller fler.” ”Vad vi bör bilda är väl organiserade och rätt inspirerade staber av ledare för den folkliga rörelsen.”

De av Bakunin förordade metoderna har en stark likhet med vad den moderna politiska jargongen kallar ”cellbildning”. Det gäller att ”underhand” bearbeta de intelligentaste och mest inflytelserika individerna i varje lokalitet ”så att denna organisation så mycket som möjligt överensstämmer med våra principer. Hela hemligheten med vårt inflytande ligger där”. Anarkisterna bör vara som ”osynliga lotsar” mitt i den folkliga stormen.

De bör leda, inte genom ”påtaglig makt” utan genom en ”diktatur utan tjänstetecken, utan titel, utan officiell rätt och så mycket effektivare som den saknar maktens alla yttre tecken”.

Men Bakunin är inte omedveten om att hans terminologi (”ledare”, ”diktatur” etc.) föga skiljer sig från den som anarkismens motståndare använder, och han svarar i förväg ”alla dem som kunde påstå att ett så utformat handlande skulle innebära ett attentat mot massornas frihet, ett försök att skapa en ny auktoritär makt”. Nej, den medvetna förtruppen ska varken vara folkets välgörare eller diktatoriska ledare utan endast ett slags förlossningsbiträde som hjälper till vid dess självbefrielse. Allt vad den kan göra är att bland folket sprida de tankar som svarar mot dess instinkter, ingenting mer. Allt det övriga kan och bör endast göras av folket självt. De ”revolutionära myndigheterna” (Bakunin ryggar inte tillbaka inför detta ord och ursäktar sig genom att uttrycka en önskan ”att det kommer att finnas så litet som möjligt av dem”) ska inte påtvinga folket revolutionen utan framkalla den i dess sköte, inte ålägga det någon som helst organisation utan uppmuntra till självständig organisation från botten.

Bakunin har här rört vid ett ämne som närmare utvecklats vid en mycket senare tidpunkt av Rosa Luxemburg, nämligen att motsättningen mellan den frihetliga spontaniteten och de medvetna förtruppernas ofrånkomliga medverkan endast kan helt lösas den dag, då sammansmältningen mellan vetenskapen och arbetarklassen fullbordats, då massan blivit fullt medveten och inte längre har behov av ”ledare” utan bara av ”verkställande organ” för sitt ”medvetna handlande”. Efter att han understrukt att organisation och kunnande ännu fattas proletarietet, kommer den ryske anarkisten till slutsatsen att Internationalen kan bli ett frigörelseinstrument ”först då den ingjutit socialismens vetenskap, filosofi och politik i var och en av sina medlemmars medvetande”.

Men denna teoretiskt sett tillfredsställande syntes är en växel dragen på en avlägsen framtid. Och i väntan på att den historiska utvecklingen ska medföra dess uppfyllelse, står anarkisterna, liksom även marxisterna, kvar i en motsägelse. Denna skulle komma att klyva den ryska revolutionen, som slets mellan sovjeternas spontana makt och bolsjevikpartiets anspråk på ”den ledande rollen”. Den skulle också komma att framträda i den spanska revolutionen där de frihetliga organisationernas medlemmar pendlade mellan två poler: massrörelsens och den medvetna anarkistiska elitens.

Jag ska begränsa mig till att illustrera denna motsägelse med två exempel:

Av ryska revolutionens erfarenhet drog anarkisterna en avgörande slutsats: fördomandet av Partiets ”ledande roll”. En av dem, Voline, formulerade det i följande ordalag: ”Anarkismens huvudtanke är enkel: inget parti, ingen politisk eller ideologisk gruppering, som placerar sig ovanför eller utanför arbetarmassorna för att ”regera” eller ”leda” dem, kommer någonsin att lyckas frigöra dem även om de uppriktigt önskar det. En effektiv frigörelse kan endast åstadkommas genom direkt verksamhet (...) av de berörda, av arbetarna själva, inte samlade under ett politiskt partis eller en ideologisk grupperings banér utan i sina egna klassorganisationer (fackföreningar, fabrikskommittéer, kooperativer etc.), på grundvalen av konkret verksamhet och självstyrelse, hjälpta men inte ledda av revolutionärer som verkar mittibland folket och inte ovanför det (...). Den anarkistiska idén och den sant frigörande revolutionen kan inte förverkligas av anarkisterna som sådana, utan endast av de breda massorna (...), varvid anarkisterna — eller rättare revolutionärerna i allmänhet — inte har annan uppgift än att upplysa och hjälpa dessa i vissa konkreta fall. Om anarkisterna hade anspråk på att kunna genomföra den sociala revolutionen genom att ’leda’ massorna, skulle ett sådant anspråk vara bedrägligt liksom bolsjevikernas var det, och av samma orsaker.”

Ändå skulle de spanska anarkisterna komma att i sin tur känna det nödvändigt att bilda en ideologiskt medveten minoritet, Iberiska anarkistfederationen (FAI), inom sin stora fackliga landsorganisation, Arbetets riksorganisation (CNT) för att kunna bekämpa vissa ”rena” syndikalisters reformistiska tendenser liksom även intrigerandet från anhängarna av ”proletariatets diktatur”. FAI åberopade sig på Bakunins uppfattningar och försökte upplysa mer än leda, och dessutom bidrog det relativt utvecklade frihetliga medvetandet hos talrika ”vanliga” CNT-medlemmar till att hindra dem från att förfalla till de ”auktoritära” revolutionspartiernas excesser. I varje fall kom FAI aldrig att spela någon framträdande ledarroll. Den kom ynkligen tillkorta i sina försök att behärska fackföreningarna, vacklande som den var i sin strategi och mera rik på aktivister och demagoger än på konsekventa revolutionärer både på det teoretiska och det praktiska planet.

Förhållandet mellan massan och den medvetna minoriteten utgör ett problem som inte ens anarkisterna funnit lösningen på. Sista ordet i detta ämne har ännu inte sagts.

II. Mot ett nytt samhälle

Anarkismen är inte utopisk

Anarkismen vill vara konstruktiv och tillbakavisar därför först och främst anklagelsen för utopism. Den tar till en historisk metod för att försöka bevisa, att framtidssamhället inte är något anarkistiskt påfund utan själva resultatet av ett underjordiskt arbete i det förflutna. Proudhon hävdar att mänskligheten alla de sextusen år den obönhörligt förtrampats under maktens hälar hållit sig uppe genom en "hemlig kraft": "Under regeringsapparaten, i de politiska institutionernas skugga, alstrade samhället långsamt och i tystnad sin egen organism: det skapade sig en ny ordning, uttryck för dess livskraft och förmåga att styra sig självt."

Hur skadlig en regering än är innehåller den alltid sin egen negation. Den är "ett samhälls- livets fenomen, det yttre tecknet på vår rätt, ett uttryck för den samhälleliga spontaniteten, en förberedelse av mänskligheten för ett högre stadium. Vad mänskligheten söker i religionen och som den kallar Gud, det är sig själv. Vad medborgaren söker i regeringen (...) det är även sig själv, det är friheten". Franska revolutionen har påskyndat denna oemotståndliga marsch mot anarkin: "Från den dag då våra fäder(...) uppställde som princip människans och medborgarens fria utövande av sina färdigheter, den dagen förnekades myndigheten i himmelen och på jorden och regerandet blev omöjliggjort, till och med genom delegationsförfarande."

Den industriella revolutionen har gjort resten. Politiken behärskas numera av näringslivet och är underordnad detta. Regeringen kan inte längre frigöra sig från producenternas direkta med- verkan, den är i realiteten ingenting annat än ett förbindelseorgan mellan intressegrupperna. Bildandet av ett proletariat har fullbordat denna utveckling. Makten är trots sina protester numera bara uttryck för socialismen.

"Den napoleonska lagen är lika litet lämpad för det nya samhället som Platons stat: ännu några år av ekonomisk utveckling som gör att den absoluta egendomsrätten överallt ersätts av den industriella mutualitetens relativa och rörliga rätt, och hela detta pappslott måste byggas om från grunden."

Bakunin hälsar i sin tur "den obestriddiga och ofantliga tjänst som gjorts mänskligheten av denna franska revolution vars andas barn vi alla är". Auktoritetsprincipen har förintats i folkets medvetande, och den från ovan inspirerade ordningen har blivit omöjlig för all framtid. Återstår nu att "organisera samhället på så sätt att det kan leva utan regering". Därvid bör man anknyta till den folkliga traditionen. Massorna har "trots statens tryckande och skadegörande förmynderskap" genom seklerna "spontant utvecklat de element — inte alla men i varje fall många av dem som är väsentliga för den materiella och sedliga ordning som ska bilda grunden för den sanna mänskliga enheten".

Vikten av organisation

Anarkismen vill inte vara liktydig med organisationsupplösning. Proudhon var den första att hävda att anarki inte är oordning utan ordning, att den är den naturliga ordningen i motsats till den konstlade ordning som åläggs ovanifrån, att den är den sanna enheten i jämförelse med den falska enhet som avlas genom tvång. Ett samhälle av detta slag "tänker, talar, handlar som en man, och detta just därför att det inte längre representeras av en man, därför att det inte längre erkänner någon personlig myndighet, därför att som i varje organisk och levande varelse, som i Pascals universum, centrum finns överallt och periferin ingenstans". Anarkin, det är det "organiserade samhället, det levande samhället", "den högsta grad av frihet och ordning mänskligheten kan uppnå". Om vissa anarkister kunnat tänka annorlunda, återkallas de till ordningen av italienaren Errico Malatesta: "Under inflytande av den auktoritära uppfostran de fått tror de att auktoriteten är den samhälleliga organisationens själ, och för att bekämpa den förstnämnda har de också bekämpat den sistnämnda (...). De organisationsfientliga anarkisternas grundliga misstag är att tro att organisation inte är möjlig utan myndighet — och att med utgångspunkt från det antagandet hellre avstå från all organisation än att acceptera minsta myndighet (...)

. Om vi skulle tro att det inte kunde finnas organisation utan myndighet skulle vi vara auktoritärer, eftersom vi ändå skulle föredra den myndighet som hämmar och gör livet tråkigt framför den ordning som gör det omöjligt.”

Voline, rysk anarkist på nittonhundratalet, går ett steg längre och preciserar: ”En felaktig – eller oftast medvetet oriktig – tolkning hävdar att den frihetliga uppfattningen innebär frånvaro av all organisation. Ingenting kan vara mer fel. Det är inte fråga om ’organisation’ eller ’icke-organisation’, utan om två skilda principer för organisation (...). Naturligtvis, säger anarkisterna, måste samhället vara organiserat. Men denna nya organisation (...) bör genomföras fritt, socialt och framför allt med utgångspunkt från botten. Organisationen ska inte utgå från ett centrum som skapats i förväg för att sedan lägga under sig det hela och ordna allt centralt, utan tvärtom ska den utgå från alla punkter, för att sedan utmynna i samordnings- knutar, naturliga centra med uppgift att upprätthålla förbindelser med alla dessa punkter (...). Den andra typen av ’organisation’ som är kalkerad på det gamla förtryckar- och utsugar- samhället (...) skulle bara leda till en onaturlig uppförstoring av det gamla samhällets alla lyten (...). Det skulle endast kunna upprätthållas med konstlade medel.”

I själva verket är anarkisterna inte bara anhängare av ”den sanna organisationen”, de kom även i praktiken att bli ”organisatörer av första rang”, som Henri Lefebvre framhållit i en nyligen utkommen bok om Kommunen. Emellertid tror sig filosofen där upptäcka en motsägelse, ”en ganska förbluffande motsägelse”, anmärker han, ”som man återfinner i arbetarrörelsens historia ända in i våra dagar, framför allt i Spanien”. Det kan endast ”förbluffa” den som a priori uppfattar anarkisterna som ordningens företrädare.

Arbetarnas självförvaltning

Medan Marx’ och Engels’ ”Kommunistiska manifest”, som skrevs i början av 1848 strax före februarirevolutionen, inte hade annan lösning att föreslå – åtminstone inte för en lång övergångsperiod – än centraliseringen av samtliga produktionsmedel i den allt bestyrande statens händer, och av Louis Blanc lånade den auktoritära idén att värva alla industrins och jordbrukets arbetare till ”industriella arméer”, är Proudhon den förste att framföra en antistatlig uppfattning om näringslivets förvaltning.

Under februarirevolutionen uppstod spontant, i Paris och i Lyon, en mängd producent- kooperativa föreningar. Denna begynnande självförvaltning är för Proudhon år 1848 ”ett revolutionärt faktum” i mycket högre grad än den politiska revolutionen. Den har inte uppfunnits av någon teoretiker eller predikats av filosofer. Det är inte staten som har givit första impulsen. Det är folket. Och Proudhon uppmanar arbetarna att organisera sig på liknande sätt på alla platser i republiken, att först dra till sig småegendomen, småhandeln och småindustrin, sedan storkapitalet och de stora företagen, till sist de verkligt stora anläggningarna (gruvor, kanaler, järnvägar etc.) för att sålunda ”bli herrar över allt”.

Det finns en tendens nu för tiden att bara minnas Proudhons givetvis både naiva och antiekonomiska böjelse för att försvara småföretaget inom hantverk och handel. Men hans tänkande är ambivalent på denna punkt. Proudhon var en levande motsägelse. Han gisslade egendomen såsom källa till oförrätt och utsugning och hade samtidigt en viss förkärlek för den, dvs. bara i den mån han uppfattade den som en garanti för personligt oberoende. Dessutom har man alltför ofta en benägenhet att förväxla Proudhon med det ”lilla sk proudhonska kotteri” som efter vad Bakunin påstod hade bildats kring honom de sista åren av hans liv. Detta tämligen reaktionära kotteri var ”dödfött”. Det försökte förgäves i Första internationalen att hävda den privata äganderätten till produktionsmedlen mot kollektivismen. Och om denna riktning inte lyckades överleva, berodde det framför allt på att flertalet av dess adepter villigt lät övertyga sig av Bakunins argument och så gott som genast övergav de förment proudhonska uppfattningarna för kollektivismen.

För övrigt var det sista uppådet ”mutualister”, som de kallade sig, endast delvis emot det kollektiva ägandet: de bekämpade det endast inom jordbruket med hänvisning till den franske bondens individualism. Men de accepterade det inom transportväsendet, och vad beträffar den industriella självförvaltningen, så krävde de saken fast de förkastade namnet. Att de ryggade tillbaka för namnet sammanhänge med att en tillfällig enhetsfront bildats mellan Bakunins lärjungar kollektivisterna och vissa ”auktoritära” marxister, som inte var något annat än lätt förklädda statsocialister. Och detta var knappast ägnat att lugna dem.

I själva verket är Proudhon i takt med sin tid. Han inser att det är omöjligt att gå tillbaka. Han är tillräckligt realistisk att fatta – som han bekänner i sina ”Carnets” (dagböcker) – att ”småindustrin är något lika dumt som småodlingen”. När det gäller den moderna storindustrin som kräver en betydande arbetsstyrka och en

framskriden mekanisering är han avgjort kollektivist: "Storindustri och odling i stor skala måste i framtiden utveckla sig ur kooperativen." "Vi har inget val", avgör han. Och han förargas över att man vågat framställa honom som motståndare till tekniskt framsteg.

Men hans kollektivism förkastar lika kategoriskt det statliga ägandet. Egendomen bör avskaffas. Vad beträffar den gemenskapsform som den "auktoritära" kommunismen syftar till, så är den förtryck och slaveri. Proudhon söker alltså en kombination av gemenskap och egendom. Det är Kooperationen. Produktions- och distributionsmedlen bör varken förvaltas av kapitalistiska bolag eller av staten. Eftersom de för de arbetare de sysselsätter är "vad kupan är för bina" bör det anförtros åt arbetarföreningar att förvalta dem. Endast på det sättet skulle de kollektiva krafterna upphöra att vara "alienerade" till fördel för några utsugare. "Vi, förenade producenter eller som är på väg att förenas", skriver Proudhon i ett slags manifest, "vi har inget behov av staten (...). Exploatering genom staten, det är alltjämt monarki, alltjämt löneslaveri (...). Vi vill inte längre veta av varken människans vælde över människan eller människans utsugning av människan. Socialismen är motsatsen till statsvälde (...). Vi vill att dessa kooperativa sammanslutningar ska bli de första cellerna i denna omfattande federation av föreningar som samarbetar inom den demokratiska och sociala republiken."

Proudhon behandlar arbetarförvaltningen i detalj och räknar noggrant upp dess viktigaste förutsättningar:

- Varje ansluten individ har del i företagets tillgångar.
- Varje arbetare bör ta på sig sin del av de motbjudande och mödosamma arbetena.
- Han bör gå igenom en serie arbetsuppgifter och sätta sig in i skilda sysselsättningar på olika nivåer för att få en allsidig utbildning. Proudhon håller benhårt på att "arbetaren ska gå igenom hela serien av arbetsmoment i den industri han är knuten till".
- Ledarposter tillsätts genom val och reglementena ska godkännas av alla medlemmar.
- Lönerna ska beräknas efter arbetets karaktär, efter speciell förmåga och ansvarets omfattning. Varje medlem har del i vinsterna i proportion till nedlagt arbete.
- Var och en är fri att lämna sammanslutningen när han så önskar och att när som helst få inestående medel utbetalda.
- De sammanslutna arbetarna väljer sina arbetsledare, sina ingenjörer, sina arkitekter, sina bokhållare. Proudhon betonar att proletariatet ännu saknar tekniker. Därför är det nödvändigt att till arbetarförvaltningen knyta "kunnigt folk från industrin och handeln" som ska undervisa arbetarna i hur man sköter affärer och som ska erhålla fast lön: det finns "plats för alla i revolutionens sol".

Denna frihetliga uppfattning av självförvaltningen står i skarp motsättning till den paternalistiska och statskontrollerade självförvaltning som Louis Blanc skisserade i ett förslag till dekret av den 15 september 1849. Författaren till "Arbetets organisation" vill för sin del skapa arbetarföretag under statens beskydd och finansierade av staten. Han tänker sig en på förhand bestämd fördelning av vinsterna enligt följande:

25 % till en amorteringsfond för kapitalet; 25 % till en fond för socialhjälp; 25 % till en reservfond; 25 % att fördela bland arbetarna.⁽³⁾

Proudhon vill inte veta av någon självförvaltning av denna typ. Enligt honom bör de sammanslutna arbetarna inte "understå sig staten", utan "själva vara staten". "Kooperationen kan åstadkomma allt, reformera allt utan hjälp av makten, kan tränga in i makten och erövra den." Proudhon vill "komma fram till regeringen genom Kooperation och inte till Kooperation genom regeringen". Och han varnar för illusionen att staten – som de "auktoritära" socialisterna drömmer om – skulle kunna tolerera fri självförvaltning. Hur skulle den

⁽³⁾ Kan jämföras med dekretet av mars 1963, varigenom den algeriska republiken institutionaliserade självförvaltningen, som ursprungligen var en spontan skapelse av bondebefolkningen. Fördelningen mellan bestämda former är nästan densamma – även om procentsatserna är andra – och den sista fjärdedelen "att fördela bland arbetarna" är inte annorlunda än den "reliquat" som i Algeriet åstadkommit så svåra kontroverser.

egentligen kunna tåla "bildandet av fiendehärdar vid sidan av en centraliserad makt"? Proudhon utslungar profetiskt följande varning: "Ingenting kan åstadkommas genom individernas och kollektivens initiativ, spontanitet och självständiga handlande, så länge som de står inför denna kolossala kraft som staten förskaffat sig genom centralisering."

Det är lämpligt att här framhålla att det är den frihetliga uppfattningen och inte den stats- socialistiska uppfattningen av arbetarförvaltningen som skulle komma att dominera vid Första internationalens kongresser. På kongressen i Lausanne (1867), då belgaren César de Paepe i sin inledning föreslagit att man skulle göra staten till ägare av de företag som skulle nationaliseras, förklarar Charles Longuet (som då var anarkist): "Jag är överens på det villkoret att det står klart att vi definierar staten som "samtliga medborgare" (...), och vidare att de statliga tjänsterna inte ska administreras av statstjänstemän utan av arbetarsällskap ...". Debatten väcks på nytt följande år vid Brysselkongressen och samme inledare är denna gång noga med att framföra den begärda preciseringen: "Den kollektiva egendomen skulle tillhöra samhället som helhet, men den skulle arrenderas till arbetarföreningar. Staten skulle inte längre vara annat än de skilda arbetargruppernas federation." Det sålunda modifierade förslaget blir antaget.

Emellertid skulle den optimism ifråga om arbetarförvaltningen som Proudhon ådagalagt år 1848 dementeras av händelserna själva. Några år senare, år 1857, utsatte han de existerande arbetarkooperativerna för en sträng kritik. Deras inställning hade varit alltför naiv och för- hoppningsfull. De hade fått betala dyrt för sin oerfarenhet. De hade hemfallit åt sekterism och kotterianda. De hade kommit att fungera som en arbetsgivargrupp, fallit tillbaka i föreställningen att det måste finnas överordnade och underordnade. Alla missförhållandena i de kapitalistiska företagen "blev bara värre i de så kallade broderliga sällskapen". De hade sönderlitits av tvedräkt, rivaliteter, avfall, förräderier. Föreståndarna hade — sedan de väl satt sig in i affärerna — dragit sig tillbaka "för att etablera sig för egen räkning som företagare och borgare". På andra håll var det medlemmarna som hade krävt uppdelning av produkterna. Av flera hundra kooperativa föreningar som bildats 1848 fanns nio år senare knappt ett tjugotal kvar.

Mot denna trånga och sekteristiska mentalitet hävdade Proudhon en "universell" och "syntetisk" uppfattning av arbetarförvaltningen. Ty framtidens uppgift var en helt annan än den att "samla några hundratal arbetare i kooperativa föreningar", den gällde att "genomföra en ekonomisk omvandling i en nation med 36 miljoner själar". De framtida arbetsansamlingarna ska "i stället för att rikta in sig på profit för ett fåtal" arbeta för alla. Självförvaltningen kräver alltså "en viss uppfostran" av dem som ska sköta den. "Man föds inte 'som kooperatör, man blir det". Den svåraste uppgiften för de kooperativa föreningarna, det är att "civilisera sina medlemmar". Vad som hittills fattats, har varit "män ur arbetarklassen som i utsugarnas skola lärt sig att klara sig utan dem." Viktigare än kapitalbildning är att bilda en "fond av människor".

På det juridiska planet hade Proudhon först tänkt sig att arbetarföreningarna skulle vara ägare till sina företag. Nu förkastade han denna partikularistiska lösning. Proudhon skilde mellan besittande och egendom. Egendomen är oinskränkt, aristokratisk, feodal, despotisk. Besittandet är demokratiskt, republikanskt, rättfärdigt: det består i en nyttjanderätt som varken kan frångävas vederbörande eller avyttras. Producenterna skulle erhålla sina produktionsmedel i egenskap av odalmän precis som de gamla germanerna. De skulle inte vara ägare till dem. Vad som skulle komma i stället för privategendomen, det skulle vara en federativ samegendom som skulle tillhöra, inte staten utan samtliga producenter förenade i en stor jordbruks- och industrifederation.

Och Proudhon eldar upp sig när han talar om denna framtida, reviderade och förbättrade självförvaltning: "Detta är inga fantasier utan föreställningar som dikteras av den ekonomiska och sociala nödvändigheten: det ögonblick närmar sig då vi inte kan komma längre utan genomgripande förändringar (...). Klasserna (...) måste upplösas i en enda stor förening av producenter." Kommer självförvaltningen att lyckas? "Av svaret på denna fråga (...) beror arbetarnas hela framtid. Om svaret är jakande, öppnas en ny värld för mänskligheten. Om det är nekande kan proletären lika gärna ge upp (...). Det finns då inte längre något hopp för honom på denna jord."

Grundvalarna för utbytet

På vilka grundvalar bör utbytet mellan de olika arbetarföreningarna organiseras? Proudhon har först hävdat att alla varors bytesvärde kan mätas med den mängd arbete som behövs för att framställa dem. De olika producentföreningarna avyttrar sina produkter för tillverknings- priset. Arbetarna får betalt i form av arbetskvitton

och köper vid bytesdiskarna eller i samhällets butiker varor för i arbetstimmar beräknat tillverkningspris. Utbyten i större skala verkställs genom ett clearingförfarande eller genom förmedling av en Folkbank, vilken som betalning accepterar arbetskvitton. Denna bank fungerar samtidigt som kreditinstitut. Den lånar ut de fördriften nödvändiga summorna åt produktionsföreningarna. Dessa lån lämnas utan ränta.

Denna s k mutualistiska uppfattning var en smula utopisk eller i varje fall besvärlig att tillämpa i en kapitalistisk regim. Den folkbank som Proudhon grundade i början av år 1849 lyckades på sex veckor få anslutning från cirka 20 000 personer, men dess tillvaro blev kort. Det var framför allt orealistiskt att tro att mutualism skulle smitta av sig och att som dåtidens Proudhon utbrista: "Det var verkligen den nya världen, det förlovade samhället som ympades in på det gamla och steg för steg omvandlade det!"

Vad beträffar lön efter en på arbetstiden baserad värdering, är det en ur olika synpunkter tvivelaktig princip. De "frihetliga kommunisterna" av Krapotkins, Malatestas, Elisée Reclus', Carlo Cafieros med fleras skola underlät inte att kritisera den. Först och främst är den i deras ögon orättvis. "Tre timmars arbete av Petter", invänder Cafiero, "kan ofta vara lika mycket värda som fem timmars arbete av Pål." Andra faktorer än tidslängden påverkar beräkningen av arbetets värde: intensitet, skicklighet och yrkesutbildning etc. Man måste också ta hänsyn till arbetarens försörjningsplikt. För övrigt förblir arbetaren i en kollektivistisk regim en löntagare, en slav hos gemenskapen som köper och övervakar hans arbetskraft. Ersättning beräknad efter de arbetstimmar var och en består kan inte vara ett ideal, på sin höjd en övergående nödlösning. Det måste bli slut på den moral som hämtats ur räkenskapsböckerna, på "debet och kredit-tänkandet". Detta lönesystem utgår från en avdämpad individualism som står i motsättning till det kollektiva ägandet av produktionsmedlen. Det är oförmöget att åstadkomma en djup och revolutionerande omvandling av människan. Det är oförenligt med "anarkin". En ny form av besittande kräver en ny betalningsform. Det arbete man utför för samhället kan inte värderas i penningssummor. Man måste utgå från behoven i stället för från tjänsterna. Alla produkter som är resultatet av allas arbete bör tillhöra alla, och var och en bör fritt ta sin del. At var och en efter hans behov skulle bli den "frihetliga kommunismens" valspråk.⁽⁴⁾

Men Krapotkin, Malatesta och deras vänner tycks inte ha känt till att Proudhon själv förutsett deras invändningar och reviderat sin första uppfattning. Hans "Teori om egendomen", publicerad efter hans död, förklarar att det endast är i sin första avhandling om egendomen, den från 1840, som Proudhon hävdade principen lika lön för lika arbete: "Jag hade glömt att säga två saker: den första var att arbetet måste mätas både med hänsyn till tidslängd och intensitet.

Det andra var att man inte får inräkna i arbetarens lön varken amorteringen av hans utbildningskostnader och det arbete han nedlagt på sig själv som oavlönad lärling, eller försäkringspremien mot de risker han löper, vilka är mycket olika i skilda yrken." Denna "försummelse" påstår sig Proudhon ha "gottgjort" i senare skrifter, där han låter kooperativa bolag för ömsesidig försäkring kompensera kostnader och risker. Dessutom betraktar Proudhon ingalunda den ersättning medlemmarna i en produktionsförening får som en "avlönning" utan snarare som en av de anslutna och medansvariga arbetarna fritt beslutad fördelning av vinsterna. I annat fall skulle – som Pierre Hauptmann, en av de nyaste Proudhonuttolckarna, anmärker apropå detta i en ännu opublicerad avhandling – självförvaltningen inte ha någon mening.

De "frihetliga kommunisterna" anser sig ha anledning att kritisera Proudhons mutualism och Bakunins mer konsekventa kollektivism för att de inte velat på förhand avgöra vilken form arbetsersättningen skulle ta i en socialistisk regim. Kritikerna tycks ha glömt bort att anarkismens bägge grundare väl aktade sig att binda framtidssamhället vid i förväg uppgjorda mönster. De ville på denna punkt lämna fältet fritt för arbetarföreningarnas eget avgörande. Men de frihetliga kommunisterna skulle själva komma att i efterhand rättfärdiga denna motvilja mot föregripande lösningar, när de underströk att i deras idealsamhälle skulle "arbetet producera mycket mer än som behövs för alla": det är i själva verket först då överflödets tidsålder inträder som de "borgerliga" lönenormerna kan ge rum för specifikt "kommunistiska" normer. Men inte tidigare. När Malatesta år 1884 formulerade ett program för den anarkistiska international som då ännu låg i sin linda, erkände han att kommunismen inte är omedelbart genomförbar annat än i mycket begränsade sektorer och att man "vad återstoden beträffar" måste acceptera kollektivismen "som övergångsform". "Kommunismen kräver för att vara

⁽⁴⁾ Jämför samma resonemang i "Kritiken av Gotha-programmet" (skriven av Karl Marx 1875 men publicerad först 1891).

genomförbar en högt utvecklad moral hos samhällsmedlemmarna, en upphöjd och djup solidaritetskänsla, som den revolutionära hänförelsen måhända inte räcker till för att alstra, så mycket mer som i början de för en sådan utveckling gynnsamma betingelserna kommer att saknas.”

Strax före den spanska revolutionen 1936, då anarkismen skulle få visa vad den dugde till i praktiken, påvisade Diego Abad de Santillán i nästan samma ordalag att det inte skulle vara genomförbart att praktisera den frihetliga kommunismen omedelbart. Enligt Santilláns mening har det kapitalistiska systemet inte förberett de mänskliga varelserna för detta: i stället för att utveckla de sociala instinkterna hos dem, solidaritetskänslan, tenderar det tvärtom på alla sätt till att bannlysa och bestraffa dessa känslor.

Santillán hänvisade till erfarenheterna från revolutionens Ryssland och från andra revolutioner för att besvärja anarkisterna att visa sig mer realistiska. Han förebrådde dem att bemöta med misstro eller övermod de lärdomar verkligheten ger oss. Det är föga troligt, hävdade han, att en revolution omedelbart skulle föra oss till förverkligandet av vårt kommunist-anarkistiska ideal. Den kollektivistiska principen ”åt var och en produkten av hans arbete” skulle bättre än kommunismen svara mot verklighetens krav i första fasen av en revolutionär period, då den ekonomiska ordningen skulle vara rubbad, då brist skulle råda och livsmedelsförsörjningen vara huvudproblemet. De ekonomiska former man skulle experimentera med borde på sin höjd markera en gradvis skeende utveckling mot kommunismen. Att brutalt sätta mänskliga varelser i burar, fängsla dem i stela former av socialt liv, det skulle vara en auktoritär attityd som skulle lägga hämsko på utvecklingen. Mutualism, kollektivism, kommunism är ingenting annat än olika medel i syfte att nå samma mål. Åberopande den av Proudhon och Bakunin anbefallda kloka empirismen kräver Santillán för den förebådade spanska revolutionen rätt till fritt experimenterande: ”Varje lokalitet, varje miljö ska själv bestämma vilken grad av kommunism eller kollektivism eller mutualism som kan uppnås.”

Som längre fram ska visas kom erfarenheten med de spanska ”kollektiven” år 1936 att framhäva svårigheterna vid en för tidig tillämpning av fullständig kommunism.

Konkurrensen

Bland de från den borgerliga ekonomin ärvda normerna finns en som speciellt framkallar kinkiga problem, om den ska behållas i en kollektivistisk eller på självförvaltning baserad ekonomi, nämligen konkurrensen. Denna är för Proudhon ett ”uttryck för den sociala spontaniteten”, en garanti för produktionsföreningarnas ”frihet”. Dessutom utgör den för ännu lång tid framåt en oersättlig stimulans, utan vilken ett ”oerhört avslappnande” skulle följa på industrins häftiga anspänning. Och han preciserar: ”Visavi samhället förbinder sig arbetarföretaget att tillhandahålla de varor och tjänster man begär av det till ett pris som ligger så nära tillverkningspriset som möjligt (...). Därför avstår arbetarföretaget från varje monopolbildning, underkastar sig konkurrensens lag, ställer sina böcker och arkiv till förfogande för samhället, som å sin sida — såsom garanti för sin kontrollrätt — bevarar möjligheten att upplösa det.” ”Konkurrensen och sammanslutningen är varandra till ömsesidigt stöd (...). Socialismens mest beklagliga misstag är att ha betraktat konkurrensen som skadlig för samhället. Det kan aldrig bli tal om (...) att avskaffa konkurrensen (...). Vad det gäller är att finna dess motvikt, jag skulle gärna säga dess polis.”

Denna förkärlek för konkurrensens princip ådrog Proudhon åtskilliga sarkasmer från Louis Blanes sida: ”Vi kan omöjligt förstå dem som hittat på vad vet jag för mystiskt samband mellan de två motsatta principerna. Att ympa in kooperation på konkurrensen är en ynkelig idé: det är att ersätta eunucker med hermafroditer.” Louis Blanc vill för sin del ”komma fram till ett enhetspris”, fixerat av staten, och förhindra all konkurrens mellan verkstäder inom samma industri. Proudhon svarar honom att priser ”endast kan regleras genom konkurrens, det vill säga genom den möjlighet konsumenten har (...) att avstå från dess tjänster som hugger för sig (...)” ”Ta bort konkurrensen (...) och samhället, berövat sin drivkraft, stannar som en klocka med slapp fjäder.”

Å andra sidan döljer Proudhon inte konkurrensens missgärningar, som han för övrigt omständligt beskrivit i sin avhandling om den politiska ekonomin. Han vet att den är källa till ojämlikhet. Han medger att ”i konkurrensen är segern garanterad åt den största bataljonen”. Så länge den är ”anarkisk” (i ordets dåliga betydelse), så länge den endast utövas till vinst för privata intressen, framkallar den oundvikligen inbördeskrig och till slut monopol. ”Konkurrensen dödar konkurrensen.”

Men enligt Proudhon är frånvaron av konkurrens inte mindre skadlig. Han nämner som exempel tobakstillverkningen. Detta monopol tillhandahåller alltför dyra varor: det är befriat från konkurrens och produktiviteten

är otillräcklig. Om alla industrier var inordnade under en sådan regim skulle nationen, säger han, inte kunna balansera sina inkomster och utgifter.

Men den konkurrens Proudhon drömmer om är inte det kapitalistiska näringslivets ohämmade konkurrens, utan en konkurrens styrd av en högre princip som "socialiserar" den, en konkurrens som skulle verka på grundval av ett lojalt utbyte i en anda av solidaritet, en konkurrens som samtidigt värnade det individuella initiativet och återförde till samhället de 7rikedomar som för närvarande den kapitalistiska rovdriften berövar det.

Uppenbarligen finns i denna uppfattning ett moment av utopi. Konkurrenten, den så kallade marknadsökonomi skapar oundvikligen ojämlikhet och utsugning, även om man skulle utgå från ett läge av perfekt jämlikhet. Den kan inte kombineras med arbetarnas självförvaltning annat än rent övergående, som en nödlösning, medan man väntar på:

för det första att en mentalitet av "ärlighet i utbyte" som Proudhon uttrycker det ska utvecklas inom de självförvaltande företagen, för det andra (och det är viktigast) att samhället gått över från knapphetens till överflödets stadium, varefter konkurrenten förlorar sitt existensberättigande.

Men under denna övergångsperiod förefaller det önskvärt att konkurrenten begränsas – som fallet förresten är idag i Jugoslavien – till de rena konsumtionsvarornas område, där den åtminstone har fördelen att försvara konsumentintresset.

De "frihetliga kommunisterna" skulle komma att kritisera ett kollektivistiskt näringsliv av proudhonsk typ, grundat på tävlingsprincipen, där man inte skulle göra annat än att återställa jämlikheten i utgångsläget bland de tävlande för att sedan kasta in dem i en strid som oundvikligen måste skapa segrare och besegrade, där varuutbytet till sist skulle komma att ske efter principen om tillgång och efterfrågan, "vilket skulle vara att falla tillbaka rätt in i konkurrenten, rätt in i borgarvärlden". Detta språk liknar mycket det som idag används mot det jugoslaviska experimentet av vissa av dess kritiker i kommunistvärlden.

Samordning och planering

Proudhon inser i varje fall att ekonomins förvaltning genom arbetarsammanslutningar måste vara samordnad. Han betonar "behovet av centralisering och samordning". Han ställer frågan: "Är inte arbetarbolagen för de stora industriernas drift uttryck för samordning?" "Vad vi sätter i stället för politisk centralisering, det är ekonomisk centralisering." Ändå fruktar han en auktoritär planering (och det är därför som han instinktivt föredrar en med solidaritet balanserad konkurrens). Men senare har anarkismen gjort sig till förespråkare för en demokratisk och frihetlig planering, utarbetad nedifrån och uppåt genom de självförvaltande företagens federation.

Bakunin skymtar de möjligheter till ekonomisk planering i världsskala som öppnar sig för självförvaltningen: "De kooperativa arbetarföreningarna är en ny företeelse i historien. Vi upplever idag deras födelse, och vi kan vid denna tidpunkt endast ana men inte bestämma den oändliga utveckling som de utan tvivel går till mötes och de nya politiska och sociala betingelser som i framtiden kommer att framgå ur dem. Det är möjligt och till och med ganska sannolikt att de en dag kommer att överskrida kommunernas, provinsernas och till och med de nuvarande staternas gränser och ge en ny sammansättning åt hela det mänskliga samhället, så att det inte längre är uppdelat i nationer utan i industriella grupperingar." Sålunda kommer de att bilda "en oändlig ekonomisk federation" med ett högsta parlament i toppen. Med tillhjälp av "en världsstatistik lika omfattande som exakta siffror" kommer de att pröva utbudet mot efterfrågan för att mellan skilda länder dirigera, bestämma och fördela världsindustriens produktion, med påföljd att det knappast längre kan förekomma några kriser inom handel och industri, ingen onaturlig avmattning, inga katastrofer, ingen nöd, inget förlorat kapital.

Total socialisering?

Den proudhonska uppfattningen om arbetarförvaltningen innebar en tvetydighet. Det framgick inte alltid klart om de demokratiskt styrda företagen skulle förbli i tävlan med kapitalistiska företag, med ett ord om – som man säger idag i Algeriet den socialistiska sektorn skulle samexistera med en privat sektor eller om i stället produktionen i sin helhet skulle vara socialiserad och satt under arbetarförvaltning.

Bakunin är en konsekvent kollektivist. Han ser klart farorna i en samexistens mellan de bägge sektorerna. Arbetarna kan inte, även om de går samman, bilda kapital som är i stånd att kämpa mot det borgerliga storkapitalet. Dessutom finns risk för att det inom själva arbetarföreningarna, genom smitta från den kapitalistiska omgivningen, uppstår "en ny klass utsugare av proletariats arbete". Självförvaltningen hyser inom sig alla

möjligheter till arbetarmassornas ekonomiska frigörelse, men den kan inte fullt utveckla dessa möjligheter, för-
rän ”kapitalen, industriföretagen, råvarutillgångarna och arbetsinstrumenten (...) kollektivt tillhör producent-
kooperativa, fritt organiserade och sinsemellan federerade industri- och lantarbetar- föreningar”. ”Den sociala
omvandlingen kan endast ske på ett radikalt och slutgiltigt sätt genom medel som verkar på samhället som
helhet”, det vill säga genom en social revolution som förvandlar all individuell egendom till kollektiv egendom.
I en sådan samhällsordning blir arbetarna kollektivt sina egna kapitalister, sina egna arbetsgivare. För privat
äggande skulle endast finnas kvar ”de ting som verkligen tjänar till personligt bruk”

Så länge den sociala revolutionen inte är genomförd anser Bakunin att dessa små öar i kapitalistsamhället
endast kan ha en begränsad effektivitet, och han eggjar arbetarna att ”syssla mindre med Kooperation än med
strejker”. Men han medger att producentkooperativer har den fördelen att de vänjer arbetarna att organisera
sig, att sköta sina egna angelägenheter och alltså kan betraktas som en träning i kollektivt handlande.

Fackföreningarnas roll

Därför skattar också Bakunin fackföreningarna högt som ”massornas naturliga organisation”, ”det enda
verkligt effektiva stridsmedel”, som arbetarna kan använda mot överklassen. För att ge arbetarklassen ett klart
medvetande om vad den vill, för att främja ett socialistiskt tänkande som motsvarar dess instinkt, och även för
att organisera proletariatets krafter utanför den borgerliga radikalismen, räknar han mycket mindre med ideo-
logerna än med den fackliga rörelsen. Framtiden tillhör enligt honom yrkesgrupperingarnas landsomfattande
och världs- omfattande förbund.

Vid Internationalens första kongresser nämndes de fackliga organisationerna aldrig uttryckligen. Från och
med Basel-kongressen 1869 träder de under anarkisternas inflytande i förgrunden: fackföreningarna ska efter
löneslaveriets avskaffande bilda fröet till framtidens administration. Regeringen ska ersättas av de fackliga
organisationernas råd.

När Bakunin-lärjungen James Guillaume senare – år 1878 – framlägger sina ”Tankar om samhällsorga-
nisationen” infogar han fackföreningsrörelsen i självförvaltningen. Han propagerar för bildandet av industri-
förbund som inte längre ”har till uppgift att skydda arbetarna mot arbetsgivarnas rovgirighet, utan (...) att
ömsesidigt garantera bruket av de produktionsmedel som är i de skilda gruppernas besittning och som genom
ett ömsesidigt avtal ska bilda hela den fackliga federationens kollektiva egendom”. Dessa förbund ska stå för
den ekonomiska planeringen enligt de riktlinjer som framlagts av Bakunin.

Därmed har en av luckorna i självförvaltningen såsom den skisserades av Proudhon blivit fylld. I de riktlinjer
han uppdrog fattades ett led: det band som sinsemellan skulle förena de skilda producentföreningarna och
hindra dem att sköta sina affärer i en självisk och lokal- patriotisk anda utan att bekymra sig om det allmänna
och utan att ta hänsyn till övriga arbetarstyrda företag. Fackföreningsrörelsen kompletterar byggnaden: den
sammanfogar självförvaltningen. Den framstår som instrument för produktionens planering och samordning.

Kommunerna

Under första delen av sin bana är Proudhon uteslutande upptagen av den ekonomiska organisationen. Hans
missstro mot allt som tangerar ”politik” kommer honom att försumma den territoriella administrationens pro-
blem. Han nöjer sig med att hävda att de arbetande bör ersätta staten, men han preciserar inte under vilka
former det skulle ske.

Sista åren av sitt liv sysslade han mer med det ”politiska” problemet. På anarkistiskt manér angrep han
det nerifrån. Människorna på samma plats bildar vad han kallar en naturlig grupp, vilken ”konstituerar sig
som kommun eller politisk organisation och därvid bekräftar sin enhet, sitt oberoende och sin förmåga till
självständigt handlande”. ”Liknande grupper på avstånd från varandra kan ha gemensamma intressen. Man
kan föreställa sig att de överlägger, sammansluter sig och genom ömsesidig överenskommelse bildar en övre
gruppering.” Men här ansätts den anarkistiske tänkaren av den förhatliga statens spöke: han uppmanar de
lokala grupperna att ”när de förenar sig till skydd för sina intressen och för ett bättre tillvaratagande av sina
tillgångar (...) aldrig någonsin gå så långt som att genom ett slags självoffer ge upp inför denna nya Molok”.

Och Proudhon definierar med en viss precision den självständiga kommunen. Den är till sitt väsen ”en
suverän varelse”. I denna egenskap har den ”rätt att styra sig själv, att administrera sig, att pålägga sig skatter,
att disponera över sin egendom och sina inkomster, att inrätta skolor för ungdomen, utnämna lärare vid dem”
etc. ”På det sättet fungerar en kommun, ty på det sättet fungerar det kollektiva livet, det politiska livet (...). Den

kastar av sig alla bojor, den känner inga andra gränser än dem den själv ålagt sig. Allt utifrån kommande tvång är förhatligt och dödligt för den.”

Liksom vi tidigare sett att självförvaltningen för Proudhon är oförenlig med existensen av en auktoritär stat, så kan inte heller kommunen samexistera med en uppifrån centraliserad makt. ”Det finns ingen medelväg: kommunen ska vara suverän eller en ren filial, allt eller ingenting. Var hur frikostig mot den som helst: i det ögonblick då den inte längre litar till sin egen rätt, då den erkänner en högre lag, då den större gruppering (...) den tillhör erkänns som överhet, är det oundvikligt att den förr eller senare råkar i motsättning till denna, att konflikt uppstår. Men blir det konflikt, ligger det i sakens natur att det är den centrala makten som vinner, och detta utan diskussion, utan dom, utan uppgörelse, eftersom debatt mellan överordnad och underordnad är otänkbar, skandalös, orimlig.”

Bakunin infogar på ett mer konsekvent sätt kommunen i den framtida samhällsordningen. Arbetarnas produktionsföreningar ska fritt sammansluta sig till kommuner. Och kommunerna ska i sin tur fritt federera sig sinsemellan. ”Genom statens tillbakaträdande återfår kommunerna sitt liv och sitt spontana handlande som under sekler förmenats dem genom statens allomfattande och allt uppslukande verksamhet.”

Hur blir förhållandet mellan kommunerna och fackföreningarna? Jurafederationens Courtelary-distrikt⁽⁵⁾ tvekade inte att besvara den frågan år 1880: ”Organet för detta lokala liv kommer att bli den fackliga samorganisationen som bildar den framtida kommunen.” Dock grips författarna till denna text av en tvekan och de ställer frågan: ”Ska det vara en folkförsamling av samtliga invånare eller ombud från fackföreningarna som ska utarbeta stadgarna för kommunen?” Svaret blev att båda systemen kan tänkas. Prioritet för kommunen eller för fackföreningen? Denna fråga skulle senare, speciellt i Ryssland och i Spanien, söndra ”anarkokommunister” och ”anarkosyndikalister”.

För Bakunin är det avgjort kommunen som ska vara instrument för expropriering av produktionsmedlen till förmån för självförvaltningen. I utbyte mot de konfiskerade tillgångarna blir det kommunens uppgift att under första fasen av den sociala omorganiseringen förse alla ”exproprierade” individer med livets nödtröft. Och Bakunin beskriver med en viss noggrannhet kommunens inre organisation. Den ska förvaltas av ett råd bestående av valda och inför valjarna direkt ansvariga ombud, vilkas mandat vid varje tillfälle kan upphävas. Kommunalrådet kan bland sina medlemmar välja arbetsutskott för varje gren av kommunens revolutionära administration. Denna spridning av ansvaret på många händer har fördelen att införliva största möjliga antal ”baselement” i förvaltningen. Den motverkar nackdelarna med representationssystemet som annars ofta medför att en liten klick utvalda lägger beslag på alla ansvarsposter medan befolkningen förblir mer eller mindre passiv inom de sällan samman kallade folkförsamlingarna. Bakunin har instinktivt fattat att de valda råden bör vara ”arbetande” församlingar, på samma gång lagstiftande och verkställande, en ”demokrati utan parlamentarism” som Lenin senare uttryckte sig i ett av sina frihetliga ögonblick. Courtelary-distriktet preciserar i sin tur denna uppfattning: ”För att inte falla tillbaka i de centraliserade och byråkratiska administrationernas slentrian anser vi att kommunens allmänna angelägenheter inte bör skötas av en enda lokal administration, utan av olika specialkommissioner för varje gren av verksamheten (...). Detta förfarande skulle ta bort karaktären av regering från den kommunala förvaltningen.”

Denna känsla för de nödvändiga etapperna i den historiska utvecklingen är vad som saknas hos Bakunins epigoner. På 1880-talet polemiserar de mot de kollektivistiska anarkisterna. I sin kritik av händelserna under Pariskommunen 1871 tog Krapotkin folket i upptuktelse för att ”inom Kommunen ännu en gång ha tillämpat det representativa systemet”, för att ha ”avstått sitt eget initiativ till en församling av mer eller mindre slumpmässigt valda personer”, och han beskärmade sig över att vissa reformatorer ”alltjämt söker att till varje pris bevara detta regerande per procura.” Enligt honom har den representativa regimen spelat ut sin roll. Den har varit borgerlighetens speciella metod att härska och den bör försvinna med den. ”För en ny ekonomisk fas som är förestående bör vi söka ett nytt slag av politisk organisation, baserad på en helt annan princip än den representativa.” Samhället måste finna nya politiska förfaranden. De bör vara mer folkliga än det representativa systemet, ”bli mer självstyrande, så att folket regerar sig självt genom sig självt.”

⁽⁵⁾ avläggare till Internationalen i franska Schweiz, som hade upptagit Bakunins idéer

Denna till sina yttersta konsekvenser drivna direkta demokrati, som skulle avskaffa de sista resterna av all slags myndighet både inom den ekonomiska och den territoriella förvaltningen, är ju idealet att sträva mot för varje socialist, antingen han är "auktoritär" eller "frihetlig". Men förutsättningen för detta är uppenbarligen att man nått ett socialt utvecklingsstadium då varje arbetare är i besittning av såväl vetande som medvetande, och då dessutom knapphetens rike givit vika för överflödets. Redan 1880 förklarade Courtelarydistriktet, långt före Lenin: "Det mer eller mindre demokratiska utövanandet av den allmänna rösträtten kommer alltmer att förlora sin betydelse i ett vetenskapligt organiserat samhälle." Men inte före dess.

Ett omtvistat ord: Staten

Läsaren känner redan till att anarkisterna vägrade använda ordet "stat" ens för att beteckna ett övergångsstadium. På den punkten har klyftan inte alltid varit oöverstiglig mellan "auktoritära" och frihetliga socialister. I Första internationalen inträffade det att kollektivisterna med Bakunin som språkrör godtog uttrycken den pånyttfödda staten, den revolutionära och nya staten och till och med den socialistiska staten som synonym till uttrycket "det sociala kollektivet". Men ganska snart kom anarkisterna underfund med att det var riskabelt att använda samma ord som de "auktoritära" men i helt olika betydelse. De menade att för en ny uppfattning måste man ha ett nytt ord och att det kunde uppstå föregångliga missförstånd om man använde det gamla. Följaktligen upphörde de att beteckna framtidens sociala kollektiv med ordet stat.

Marxisterna, som inom Internationalen var angelägna om anarkisternas medverkan för att hävda det kollektiva ägandets princip mot det sista reaktionära uppbådet av postproudhonska individualister, visade sig å sin sida redo till eftergifter ifråga om vokabulären. De accepterade, utan entusiasm visserligen, den ersättning anarkisterna föreslog för ordet stat, nämligen federation eller kommunernas gemensamma organisation. Det var i samma anda som Engels några år senare, när han läste lagen för sin vän och landsman August Bebel med anledning av den tyska socialdemokratins Gothaprogram, ansåg det lämpligt att föreslå honom "att överallt ersätta uttrycket stat med Gemeinwesen, ett bra gammalt tyskt ord vars betydelse ungefär motsvarar ordet kommun på franska".

Vid Basalkongressen 1869 hade de anarkistiska kollektivisterna och marxisterna gemensamt beslutat att sedan egendomen socialiserats skulle den exploateras av de "solidariska kommunerna". Bakunin satte i ett tal pricken över i: "Jag röstar för kollektivisering av jorden i synnerhet, och samtliga samhällets tillgångar i allmänhet, i bemärkelsen av social likvidering. Med social likvidering menar jag alla nuvarande ägares regelrätta expropriering, genom avskaffande av den politiska och juridiska staten som är den nuvarande egendomens sanktionering och enda garanti. Vad beträffar den framtida organisationen (...) yrkar jag på solidariskt samarbete mellan kommuner (...), så mycket hellre som ett sådant samarbete skulle innebära samhällets organisering nedifrån och uppåt."

Hur ska de kommunala serviceinrättningarna skötas?

Den uppnådda kompromissen kunde ingalunda skingra alla missförstånd, särskilt som vid samma Basalkongress en del ombud för de "auktoritära" socialisterna inte dragit sig för att lovorda statlig förvaltning av näringslivet. Senare visade sig problemet speciellt kinkigt när man kom in på frågan om de stora kommunala serviceinrättningarna som järnvägar, post etc. och deras förvaltning. Vid den tidpunkten hade klyvningen av Internationalen redan skett vid Haagkongressen 1872 mellan Bakunins och Marx' anhängare. Inom den del av Internationalen som oegentligt blivit kallad den anti-auktoritära och som överlevt klyvningen, kom alltså frågan om de offentliga tjänsterna upp till diskussion. Den undgick inte att väcka nya misshälligheter mellan anarkisterna och en del mer eller mindre statstroende socialister som tagit avstånd från Marx och stannat kvar med anarkisterna inom Internationalen.

Dessa offentliga tjänster kan ju, på grund av själva det faktum att de är av landsomfattande intresse, varken förvaltas av de kooperativa arbetarföreningarna ensamma eller av kommunerna ensamma. Proudhon hade redan försökt lösa svårigheten genom att "balansera" arbetarförvaltningen med ett alltför vagt skisserat "offentligt initiativ". Vem ska alltså förvalta de offentliga tjänsterna? Kommunernas federation, svarade anarkisterna. Staten, frestades de "auktoritära" att svara.

Vid Internationalens Brysselkongress 1874 försökte den belgiske socialisten César de Paepe göra en kompromiss mellan de bägge uppfattningar som var representerade på kongressen. Åt kommunerna skulle anförtros de lokala offentliga tjänsterna under den lokala administrationens ledning, vilken i sin tur var utsedd av fack-

föreningarna. Vad beträffar de offentliga tjänsterna med större räckvidd skulle de förvaltas dels av en regional administration, i sin tur utsedd av kommunernas federation och fungerande under en regional arbetskammar kontroll, dels när det gällde de stora nationella företagen av "arbetarstaten", det vill säga en stat "baserad på de fria arbetarkommunernas gruppering". Men denna tvetydiga definition föreföll anarkisterna suspekt. De Paepe ville inte se annat än ett missförstånd i denna skepsis. Kanske var det när allt kom omkring bara en tvist om ord. Om så förhöll sig skulle han gärna lämna ordet åsido men bevara och till och med utvidga saken "under någon annan benämning mer tilltalande betäckning."

Men flertalet anarkister tyckte sig se att brysselrapporten skulle föra till statens återuppbyggnad: i deras ögon måste omständigheterna oundvikligen tvinga "arbetarstaten" att bli en "auktoritär stat". Och om det verkligen bara var en strid om ord kunde de inte inse varför man skulle döpa det nya regeringslösa samhället med precis samma namn som hade tjänat till att beteckna den avskaffade anordningen. Vid en senare kongress i Bern 1876 medgav Malatesta att de offentliga tjänsterna krävde en enhetlig och centraliserad organisation. Men han vägrade att låta den administreras uppifrån av en stat. Han tyckte att opponenterna förväxlade staten med samhället, som är "en levande organisk kropp". Följande år vid allmänna socialistkongressen i Gand 1877 medgav César de Paepe att den förkättrade Arbetarstaten eller Folkstaten "kanske verkligen under viss tid måste förbli en löntagarstat". Men detta "borde bara vara en av omständigheterna påtvingad övergångsfas", varefter den där besvärliga varelsen snällt skulle lämna ifrån sig produktionsmedlen till arbetarkooperativerna. Denna lika avlägsna som osäkra utsikt lurade inte anarkisterna: vad staten tagit skulle den aldrig lämna tillbaka.

Federalism

Kort sagt skulle det framtida frihetliga samhället ha en dubbel struktur: en ekonomisk, de kooperativa arbetarföreningarnas federation, en administrativ, kommunernas federation. Återstod att kröna och samtidigt sammanfoga byggnaden genom ett storslaget system ägnat att utsträcka den över hela världen: federalismen.

Allteftersom Proudhons tanke mognar, träder den federalistiska iden fram och tar överhand. Ett av hans sista verk har som titel: "Om den federativa principen" och det har redan nämnts att han mot slutet av sitt liv hellre kallade sig federalist än anarkist. Vi lever inte längre i de små antika städernas tidsålder, vilka för övrigt även på den tiden ibland förenade sig i en federativ förbindelse. Nutidens problem är att administrera stora länder: "Om statens omfång aldrig skulle överskrida en stads eller kommuns, kunde man låta var och en sköta sitt och därmed vore allt sagt. Men låt oss inte glömma att det rör sig om vidsträckta anhopningar av territorier där städer, köpingar och byar räknas i miljoner."

Det kan inte vara tal om att splittra upp världen i småsamhällen. Samordning är oundgänglig.

De "auktoritära" avser att styra dessa lokala grupper enligt "erövringens" lagar, "vilket jag förklarar fullständigt omöjligt", invänder Proudhon, "i kraft av själva enhetens lag". "Alla dessa grupper (...) är oförstörbara organismer (...) som inte kan avhända sig sin suveräna självständighet, lika litet som medborgarna förlorar sina rättigheter i egenskap av medlemmar i en kommun (...). Följden av en sådan utveckling skulle bli att en oförsönlig motsättning uppstod mellan centralmakten och var och en av de kommunala maktcentra, att myndighet stod mot myndighet, med ett ord att det var för söndring man organiserade när man trodde sig verka för enhet."

I ett sådant system av uppslukande centralisering skulle kommunerna eller de naturliga grupperna "alltid bli tvungna att ge efter för den större grupperingen som man kan kalla konstlad". Centraliseringen består i att "hålla kvar i den statliga odelbarheten de grupper som naturen skapat självständiga", "sådan är det moderna samhällets verkliga tyranni". Det är ett system av imperialism, kommunism, absolutism, dundrar Proudhon och tillägger med en av de bisarra sammanfattningar som är hans kännemärke: "Alla dessa ord är synonymer."

I stället skulle enheten, den sanna enheten, centraliseringen, den sanna centraliseringen vara oförstörbara, om en rättvis förbindelse, ett ömsesidigt avtal, ett frivilligt förbund slöts mellan de olika territoriella enheterna. "I ett samhälle av fria människor (...) är det avtalet som skapar centralisering. Samhällets enhet (...) är följden av medborgarnas fria anslutning (...). För att en nation ska framstå som en enhet, är det nödvändigt att denna enhet är centraliserad (...) i alla sina funktioner och på alla områden, och det är nödvändigt att centraliseringen sker nedifrån och uppåt, från periferin mot centrum, och att alla funktioner är självständiga och självstyrande. Man får en hållfastare centralisering ju fler centra man skapar."

Det federativa systemet är motsatsen till den statliga centraliseringen. Auktoriteten och friheten, dessa två principer i ständig strid, är tvungna att kompromissa med varandra. "Federationen löser alla de svårigheter

som uppstår när man söker harmoni mellan frihet och myndighet. Franska revolutionen har lagt grunden för den nya ordning som dess arvtagare arbetarklassen har nyckeln till." Den nya ordningen är denna: att förena alla folk i ett "förbund av förbund". Uttrycket har inte använts av slump: ett enda allomfattande förbund skulle vara alltför stort. Man måste först skapa mindre förbund som sedan sammansluts. Och Proudhon som gärna uppträder som siare förkunnar: "Tjugonde århundradet ska inleda federationernas tidsålder."

Bakunin har inte gjort annat än utvecklat och fördjupat Proudhons federalistiska åskådning. Liksom denne lovprisar han den federativa samordningen framför den "auktoritära" enheten:

"När statens fördömda makt inte längre finns till för att tvinga individerna, föreningarna, kommunerna, provinserna, regionerna att leva samman, kommer de att bli mycket fastare lierade, och de kommer att bilda en mycket mer levande, mer reell, mer kraftfull enhet än den som de idag är tvingade att bilda under statens för alla lika förkrossande tryck." De auktoritära "förväxlar alltid den formella, dogmatiska, statliga enheten med den levande och reella enhet som endast kan bli följden av den fria utvecklingen av samtliga individer och kollektiv inom arbetarsammanslutningarnas federativa och absolut fria förbund (...) i kommuner och vidare kommunernas i regioner, regionernas i nationer."

Bakunin betonar nödvändigheten av en förmedlande länk, en skarv mellan kommunen och det federativa organet på nationsnivå: provinsen eller regionen, som är ett fritt förbund av självständiga kommuner. Men man må inte föreställa sig att federalismen leder till isolering, till egoism. Solidariteten är oskiljaktig från friheten. "Kommunerna känner sig, trots att de förblir fullständigt självständiga, solidariska, sinsemellan, och utan att offra något av sin frihet ingår de en fast förening." I nutidens värld har gemensamma materiella, intellektuella och moraliska intressen skapat en stark och reell enhet mellan alla delar av en och samma nation liksom även mellan skilda nationer. Och denna enhet kommer att överleva staterna.

Men federalismen är ett tveeggat svärd. Girondisternas federalismen under franska revolutionen var kontarrevolutionär. Charles Maurras' monarkistiska skola predikade regionalism. I vissa länder som Förenta staterna utnyttjas författningens federala karaktär av dem som förvägrar de färgade medborgerliga rättigheter. Endast socialismen, menar Bakunin, kan tillföra federalismen ett revolutionärt innehåll. Det är förklaringen till att federalismens spanska anhängare inte visade något varmare intresse för Pi y Margalls borgerligt federalistiska parti, som kallade sig proudhonistiskt och under den korta episoden med 1873 års misslyckade republik⁽⁶⁾ till och med "kantonalistisk", åtminstone vad dess vänsterflygel beträffar.

Internationalismen

Den federalistiska principen leder logiskt till internationalism, det vill säga till nationernas federativa organisation "i mänsklighetens stora broderliga union". Här demaskerar Bakunin ännu en gång den borgerliga utopin om en federalism som inte utgår från en internationalistisk och revolutionär socialism. En bra bit före sin tid är han "europé" som man säger idag. Han ser fram emot Europas förenta stater, det enda medlet att "göra inbördeskrig omöjligt mellan de skilda folk som den europeiska familjen består av". Men han är noga med att varna mot varje europeisk federation som skulle sammansluta staterna "sådana som de idag är konstituerade".

"Ingen centraliserad, byråkratisk och därmed också militaristisk stat – även om den kallar sig republikansk – kan på allvar och med ärliga avsikter inträda i en internationell federation. Genom sin författning som alltid kommer att vara den inre frihetens öppna eller maskerade förnekelse, skulle den ovillkorligen vara en permanent krigsförklaring, ett hot mot grannländernas existens." Varje allians med en reaktionär stat skulle vara "ett förräderi mot Revolutionen". Europas förenta stater i första hand, och hela världens i andra hand, kan inte bli verklighet förrän man störtat den föräldrade, uppifrån skapade och på våld och makt grundade samhällsordningen. Om däremot den sociala revolutionen skulle segra i ett visst land, skulle varje främmande folk som rest sig i samma principers namn tas emot i den revolutionära federationen utan hänsyn till staternas nuvarande gränser.

⁽⁶⁾ När den anarkistiska ministern Federica Montseny i januari 1937 i ett offentligt anförande i Barcelona höjde Pi y Margalls regionalism till skyarna, fick hon mothugg av Gaston Leval som förebrådde henne att vara föga trogen mot Bakunin.

Den sanna internationalismen vilar på självbestämmande och dess naturliga följd: rätten till utträde. ”Varje individ”, hävdar Bakunin i Proudhons efterföljd, ”varje sammanslutning, varje kommun, varje provins, varje region, varje nation har den absoluta rätten att förfoga över sig själv, att sammansluta sig eller inte sammansluta sig, att alliera sig med vem de vill och bryta allianserna, utan någon hänsyn till vad man kallar hävd eller till vad grannarna tycker”. ”Rätten till fri anslutning och likaledes till fritt utträde är den främsta, den viktigaste av alla politiska rättigheter, utan den skulle federationen aldrig bli annat än en maskerad centralisation.”

Men den federativa principen är enligt anarkisternas uppfattning inte uttryck för söndring eller isolationism. De hyser tvärtom ”övertygelsen att när utträdesrätten en gång är erkänd, kommer utträden i praktiken att bli omöjliga, eftersom de nationella enheterna då upphört att vara resultatet av våld och historisk lögn och i stället är fritt bildade”. Då och först då kommer de att bli ”verkligt starka, fruktbara och oupplösliga”.

Senare skulle Lenin och i hans efterföljd Tredje internationalens första kongresser överta denna Bakunins uppfattning, som bolsjevikerna gjorde till grundval både för sin nationalitets- politik och sin antikoloniala strategi – för att slutligen överge den för maktcentralisering och kamouflerad imperialism.

Avkolonisation

Det är att märka att federalismen som en logisk följd leder sina grundare till att profetiskt föregripa avkoloniseringsproblemet. Proudhon skilde mellan den ”erövrade” nationalismen och den ”rationella” nationalismen och gjorde iakttagelsen att ”varje organism som över- skrider sina rättmätiga gränser och som tenderar att tränga in på eller annektera andra organismer förlorar i styrka vad den vinner i omfång och går mot sin upplösning”. Ju mer ett samhälle (läs: en nation) breder ut sin befolkning och sitt territorium, desto säkrare går det mot tyranni och slutligen mot sammanbrott.

”Låt oss föreställa oss att den på visst avstånd från sitt territorium upprättar biländer, kolonier: förr eller senare kommer dessa kolonier eller biländer att förvandlas till nya stater som med moderlandet endast bevarar ett löst band eller inget alls (...).

När den nya staten är i stånd att klara sig själv, förklarar den sig av egen vilja självständig: med vilken rätt skulle moderlandet göra anspråk på att behandla den som vasall, göra den till sin inkomstkälla, sin egendom?

Det är på det sättet vi i våra dagar sett Förenta staterna frigöra sig från England som Kanada likaledes frigjort sig, i praktiken i varje fall, om ej officiellt som Australien redan är på väg mot separation med moderlandets medgivande och till dess fulla tillfredsställelse. Det är så som förr eller senare Algeriet kommer att konstitueras som ett afrikanskt Frankrike, under förutsättning att vi inte av avskyvärd beräkning framhärdar i att genom våld och misär hålla det kvar hos oss.”

Bakunin riktar i stället blicken mot de underutvecklade länderna. Han tvivlar på att det imperialistiska Europa ”kan hålla kvar i slaveri åtta hundra miljoner asiater”. ”Orientens, dessa åttahundra miljoner sovande och förslavade människor, som utgör två tredjedelar av mänskligheten, blir nog tvingad att vakna och sätta sig i rörelse. Men i vilken riktning, mot vilket mål?”

Han framför ”eftertryckligt sina sympatier för varje nationellt uppror mot varje förtryck”. Han föreslår de förtryckta folken att följa det fascinerande exemplet av spanjorernas nationella resning mot Napoleon, som trots det oerhört ojämna styrkeförhållandet mellan den inhemska motståndsrörelsen och de kejsarliga trupperna inte kunde kuvas av ockupationsmakten. Upproret varade fem år och slutade med att fransmännen fördrevs ur Spanien.

Varje folk har ”rättighet att vara sig självt och ingen har rätt att påtvinga andra sin dräkt, sina seder, sitt språk, sina åsikter och sina lagar”. Men ännu en gång framhåller han att ingen sann federalism kan finnas utan socialism. Han önskar att den nationella befrielsen ska fullföljas ”i folkmassornas såväl politiska som ekonomiska intresse” och ”inte med ambitionen att grunda en mäktig stat”. All kamp för nationellt oberoende ”som förs utan folkets medverkan, och som följaktligen inte kan segra utan att stödja sig på en privilegierad klass (...), kommer oundvikligen att föras mot folket” och följaktligen vara ”en reaktionär, olycksbringande, kontrarevolutionär rörelse”.

Det skulle vara beklagligt om de avkoloniserade länderna frigjorde sig från det yttre oket för att komma under ett inhemskt politiskt och religiöst ok. Vad som bör göras för deras frigörelse ”det är att inom folkets massa förstöra tron på varje gudomlig eller mänsklig auktoritet”. Den nationella frågan ställs historiskt i skug-

gan av den sociala frågan. Frälsning finns endast i den sociala revolutionen. En isolerad nationell revolution kan inte ha framgång. Den sociala revolutionen måste bli en världsrevolution.

Bortom avkoloniseringen skymtar Bakunin en de revolutionära folkens allt vidsträcktare internationella federation: "Det närmaste målet är bildandet av den euroamerikanska internationalismen. Senare, mycket senare, ska denna stora euroamerikanska nation organiskt sammansmältas med de asiatiska och afrikanska kontinenterna."

Därmed har analysen fört oss fram till 1900-talet.

III. Anarkismen i den revolutionära verkligheten

1. Från 1880 till 1914

Anarkismen isolerar sig från arbetarrörelsen

Vi måste nu betrakta anarkismen i verksamhet. Vi är då inne på 1900-talet. Visserligen var den frihetliga idén inte helt frånvarande under 1800-talets revolutioner. Men den spelade då knappast någon egen roll. Proudhon kritiserade 1848 års revolution innan den knappt ens brutit ut. Han förebrådde den att vara en politisk revolution, en borgerlig fälla, vilket den också i stor utsträckning blev. Och i synnerhet att gå fram på olämpligt sätt, med föråldrade metoder som barrikader och gatustrider, medan han för sin del drömde om att genomföra sitt universalmedel, den mutualistiska kollektivismen, med helt andra medel. Vad sedan Kommunen beträffar bröt den visserligen spontant med den "traditionella statliga centralismen" men var, som Henri Lefebvre anmärker, närmast frukten av "en kompromiss", en sorts "gemensam front" mellan å ena sidan proudhonister och bakunister och å andra sidan jakobiner och blanquister. Den var en "djärv negation" av staten, men de anarkistiska medlemmarna av Internationalen utgjorde där enligt Bakunins erkännande "endast en obetydlig minoritet".

Likväl hade anarkismen tack vare Bakunins kraftfulla påverkan kunnat ympas in på en massrörelse av proletär, apolitisk och internationalistisk karaktär, "Första internationalen". Men omkring 1880 började anarkisterna ironisera över "den första tidens beskedliga International" och påstod sig – enligt den formulering Malatesta använde år 1884 -vilja ersätta den med en "fruktad International" som skulle vara på samma gång kommunistisk, anarkistisk, antireligiös, revolutionär och antiparlamentarisk. Den fågelskrämma man sålunda viftade med fick aldrig kött på benen: anarkismen isolerades från arbetarrörelsen och tynade bort som följd av denna attityd, förvillade sig in i sekterism, i en smågruppsaktivism.

Varför detta återtåg? En av orsakerna var den snabba industriella utvecklingen och den lika snabba erövringen av politiska rättigheter som gjorde arbetarna mer mottagliga för den parlamentariska reformismen. Den internationella arbetarrörelsen kom att domineras av den politiserande, val-inriktade, reformistiska socialdemokratien, som inte arbetade för social revolution utan för att erövra den borgerliga staten på laglig väg, uppnå omedelbara förbättringar etc.

Sedan de blivit till en svag minoritet avstod anarkisterna från tanken på att verka inom de stora folkkrörelserna. I den rena lärans hägn – en lära där utopin, som är på samma gång framtidsvision och längtan till en förlorad guldålder, numera fick fritt lopp – vände Krapotkin, Malatesta och deras vänner ryggen till den väg som röjts av Bakunin. De förebrådde den anarkistiska litteraturen och Bakunin själv att ha varit alltför "genomträngda av marxism". De slöt sig inom sig själva. De organiserade sig i små hemliga grupper för direkt aktion, där polisen obehindrat kunde föra in sina spioner.

Det var från och med 1876, efter Bakunins tillbakaträdande och snara frånfälle, som fantasteriets och äventyrlighetens virus fick insteg i anarkismen. Bernkongressen lanserade ett nytt slagord, "handlingens propaganda". Vad den kunde innebära demonstrerades för första gången av Cafiero och Malatesta. Den 5 april 1877 tågade ett trettiotal beväpnade militanter ned från bergen i den italienska provinsen Benevento, brände de kommunala arkiven i en liten stad, fördelade innehållet i stadskassan bland de behövande, försökte tillämpa en lantlig och infantil "frihetlig kommunism" i miniatyr och lät sig till sist, förföljda och genomfrusna, tas till fånga utan motstånd.

Tre år senare, den 25 december 1880 skrek Krapotkin ut revoltens budskap i sin tidning *Le Révolté*: "Den permanenta revolten i ord och skrift, med dolk, med gevär, med dynamit (...) – allt är rätt för oss som står

utanför samhället.” Från ”handlingens propaganda” till det individuella attentatet var det nu bara ett steg. Man hade snart tagit det.

Om arbetarmassornas avfall hade varit en av orsakerna till terrorismens uppträdande, så bidrog å andra sidan ”handlingens propaganda” i viss mån till att väcka de slumrande arbetarna. Som Robert Louzon hävdade i en artikel i *Révolution prolétarienne* (november 1937) var den som ”ett gonggong-slag som väckte det franska proletariet ur det tillstånd av total utmattning som massakern efter Kommunen orsakat (...) och den var också förspelet till bildandet av CGT och den fackliga massrörelsen åren 1900-1910”. Ett något optimistiskt påstående som måste kompletteras med vad Fernand Pelloutier, en ung anarkist som gått över till syndikalismen, har att anföra. Enligt honom har bruket av dynamit avskräckt arbetarna från att bekänna sig till den frihetliga socialismen, trots att de inte längre vill veta av parlamentssocialismen. Ingen av dem vågade säga sig vara anarkist av fruktan för att framstå som förespråkare för individuellt uppror i stället för samfällid handling.⁽⁷⁾

Bomben och de krapotkinska utopierna tillsammans försåg socialdemokraterna med vapen som de inte var sena att använda mot anarkisterna.

Anarkisterna attackerar av socialdemokraterna

Under lång tid var den socialistiska arbetarrörelsen delad i två oförsonliga block: medan anarkismen gled in i terrorismen eller väntan på tusenårsriket, gick den politiska rörelsen, som mer eller mindre bedrägligt kallade sig marxistisk, alltmer ner sig i ”parlamentarismens träsk”. Som anarkisten, sedermera syndikalisten Pierre Monatte vid ett senare tillfälle skulle påminna om ”tynade revolutionens anda i Frankrike bort, år efter år. Guesdes revolutionism 36 (...) var bara munväder, eller något värre: ren valpropaganda. Jaurès revolutionism gick längre ändå i samma riktning: han var helt enkelt – och för övrigt alldeles öppet – inriktad på regeringsdeltagande”. I Frankrike blev skilsmässan mellan anarkister och socialdemokrater fullständig, när det nybildade franska arbetarpartiet vid Le Havre-kongressen 1880 gav sig valverksamheten i våld.

År 1889 beslöt socialdemokrater från skilda länder som träffades i Paris att efter en lång nedgångsperiod återuppta traditionen med internationella socialistkongresser och röjde sålunda väg för Andra internationalen. Några anarkister tyckte de skulle delta i detta möte. Deras närvaro gav anledning till häftiga sammanstötningar. Socialdemokraterna som var numerärt starkast tystade ned varje motsägelser från meningsmotståndarnas sida. Vid Bryssel-kongressen 1891 blev anarkisterna utvisade under visslingar och burop. En betydande del av arbetarombuden – engelsmän, holländare, italienare, samtliga reformister – lämnade emellertid kongressen i protest. Vid följande kongress som hölls i Zürich 1893 beslöt socialdemokraterna att för framtiden förutom de fackliga organisationerna endast godkänna ombud från partier och socialistiska grupperingar som erkände nödvändigheten av ”politisk handling”, det vill säga erövringen av den borgerliga makten medelst röstsedel.

Vid Londonkongressen 1896 kringgick några franska och italienska anarkister detta villkor genom att låta välja sig till ombud av fackföreningar. Det var för övrigt inte bara en krigslist: anarkisterna hade just, som vi senare ska se, hittat tillbaka till verklighetens väg. De hade trätt in i fackföreningsrörelsen. Men när en av dem, Paul Delesalle, försökte stiga upp i talarstolen, knuffades han ner för trappan med våld och skadade sig. Jaurès anklagade anarkisterna för att ha förvandlat fackföreningarna till revolutionära och anarkistiska grupperingar, att bryta ner dem liksom de kommit för att bryta ner kongressen, ”till stor fördel för den borgerliga reaktionen”.

De tyska socialdemokratiska ledarna, Wilhelm Liebknecht och August Bebel, som var förhårdade anhängare av valdeltagande, var de som hätskast angrep anarkisterna, vilket de för övrigt redan gjort i Första internationalen. Sekunderade av Marx’ dotter, fru Aveling, som betecknade anarkisterna som ”galningar”, hade de kongressen helt i sin makt och fick igenom en resolution enligt vilken ”antiparlamentarikerna” skulle vara utestängda från framtida kongresser, under vilken beteckning de än presenterade sig.

I sin bok ”Staten och revolutionen” skulle Lenin senare ge anarkisterna rätt mot socialdemokraterna, fast den bukett han räckte dem var lika full av taggar som av blommor. Han förbrände socialdemokraterna att ha ”lämnat anarkisterna monopol på kritiken av parlamentarismen” och att ha betecknat denna kritik som anarkistisk. Det var då knappast förvånande om proletariet i de parlamentariska länderna fick avsmak för socialdemokraterna och kände allt starkare sympati för anarkismen. Socialdemokraterna har satt etiketten an-

⁽⁷⁾ Robert Louzon har framhållit för denna boks författare att de bägge vittnesbörderna, Pelloutiers och hans eget, ingalunda utesluter varandra om man ser saken dialektiskt: terrorismen har motstridande verkningar på arbetarrörelsen.

arkistisk på varje försök att bryta ryggen på den borgerliga staten. Anarkisterna har "fullt riktigt påpekat den opportunistiska karaktären i de idéer om staten de flesta socialistpartier framfört".

Enligt Lenin är Marx och Proudhon helt överens i denna fråga, eftersom bägge förordar "för- störelse av den nuvarande statsapparaten". "Denna överensstämmelse mellan marxismen och anarkismen, den vill opportunisterna inte se." Socialdemokraterna har fört debatten med anarkisterna på ett "omarxistiskt" sätt. Deras kritik av anarkismen inskränker sig till denna rent borgerliga banalitet: "Vi godkänner staten, men det gör inte anarkisterna!" Därför har anarkisterna rätt, när de svarar denna socialdemokrati att den sviker sin plikt, vilken är att svara för arbetarnas revolutionära uppfostran. Och Lenin kritiserar skarpt en antianarkistisk broschyr av den ryske socialdemokraten Plechanov, som är "mycket orättvis mot anarkisterna", "s sofistisk", "full av klumpiga resonemang som går ut på att antyda att ingenting skiljer en anarkist från en bandit".

Anarkisterna i fackföreningarna

Anarkisterna hade på 1890-talet hamnat i en återvändsgränd. Isolerade från arbetarvärlden som monopoliserades av socialdemokraterna, bonade de om sig i små kapell, barrikaderade sig i elfenbenstorn för att där nagelfara en ideologi som blev allt överkligare. Eller också ägnade de sig åt individuella attentat eller prisade desamma för att sedan hamna i en ond cirkel av straff och repressalier.

Det länder Krapotkin till heder att han var en av de första som kom på bättre tankar och erkände det sterila i "handlingens propaganda." I en artikelserie 1890 hävdade han "att man måste vara med folket som inte längre vill ha enstaka dåd utan handlande människor ibland sig". Han varnade för "illusionen att man kan besegra de sammangaddade utsugarna med några kilo sprängämnen". Han talade för skapandet av en facklig massrörelse, en sådan som Första internationalen hade varit fröet och upptakten till: "Jätteorganisationer som omfattar miljontals proletärer."

För att lösgöra arbetarna från de så kallade socialisterna som förde dem bakom ljuset var det anarkisternas oavvisliga plikt att tränga in i fackföreningarna. I en artikel som en anarkistisk veckotidning *Les Temps Nouveaux* publicerade år 1895 under titeln "Anarkismen och fackföreningarna" framlade Fernand Pelloutier den nya taktiken. Anarkismen kunde mycket väl klara sig utan dynamit, och den måste gå folket till mötes. Både för att i mycket vida kretsar sprida anarkismens idéer och för att befria fackföreningarna från den tränga skråanda de hittills varit försänkta i. Fackföreningen borde vara en "praktisk skola i anarkism". Den var ju en demokratiskt uppbyggd organisation som stod utanför valintrigerna, det var i fackföreningen som den ekonomiska kampen organiserades, och var den inte därför den på samma gång revolutionära och frihetliga organisation som ensam skulle kunna motverka och upphäva de socialdemokratiska politikernas olycksbringande inflytande? Och Pelloutier infogar fackföreningarna i det "frihetligt kommunistiska" samhälle som alltjämt är anarkisternas slutmål: den dag revolutionen bryter ut, "finns det inte då", frågar han, "en i det närmaste frihetlig organisation, redo att ersätta den nuvarande samhällsordningen och avskaffa varje politisk makt, sätta sig i besittning av produktionsmedlen och själv sköta alla sina angelägenheter, suveränt och genom medlemmarnas fria samtycke?"

Senare förklarade Pierre Monatte vid den internationella anarkistkongressen 1907: "Syndikalismen (...) öppnar nya perspektiv och nya förhoppningar för anarkismen, som alltför länge varit sluten inom sig själv." Å ena sidan "har syndikalismen (...) åter kommit anarkismen att känna att den har sitt ursprung i arbetarklassen. Å andra sidan har anarkisterna i icke obetydlig grad bidragit till att rycka med sig arbetarrörelsen in på den revolutionära vägen och att popularisera den direkta aktionens idé". Vid samma kongress antogs efter en ganska livlig debatt en kompromissresolution, som inleddes med denna principförklaring: "Den internationella anarkistkongressen betraktar fackföreningarna samtidigt som kamporganisationer i klasskampen med uppgift att förbättra arbetsvillkoren och som producentföreningar som kan användas för kapitalistsamhällets omvandling till ett anarkistiskt-kommunistiskt samhälle."

Men det var inte utan svårighet som de fackligt inriktade anarkisterna fick med sig hela den frihetliga rörelsen in på den nya väg de hade valt. De "rena" bland anarkisterna hyste en obe- tvinglig misstro mot fackföreningsrörelsen. De hade ett horn i sidan till den för att den stod med bägge fötterna på jorden. De beskyllde den för att trivas i kapitalist-samhället, att ha inordnat sig, att helt gå upp i dagskraven. De bestred dess anspråk att ensam lösa samhälls- problemen. Vid 1907 års kongress hävdade Malatesta i en karp replik till Monatte att arbetar- rörelsen för anarkisterna endast var ett medel och inte ett mål: "Fackföreningsrörelsen är inte och kan aldrig bli annat än en reformistisk och konservativ rörelse utan annat uppnåeligt mål — om ens det

är uppnåeligt – än förbättring av arbetsförhållandena.” Fackföreningsrörelsen såg inte längre än näsan räcker i sin jakt på omedelbara fördelar, och den avledde arbetarnas uppmärksamhet från den slutliga kraftmätningen: ”Egentligen är det inte att lägga ner arbetet man bör uppmana arbetarna till, utan i stället att fortsätta det för egen räkning.” Slutligen varnade Malatesta för de fackliga byråkratiernas konservatism: ”Funktionären är en fara för arbetarrörelsen på samma sätt som parlamentarismen är det. Den anarkist som åtagit sig att vara avlönad funktionär i en fackförening, han är förlorad för anarkismen.”

Till detta replikerade Monatte att fackföreningsrörelsen liksom varje annat mänskligt verk sannerligen inte var fullkomlig: ”Långt ifrån att dölja felet tror jag det är nyttigt att alltid ha dem för ögonen, för att kunna reagera mot dem.” Han medgav att byråkratiseringen inom fackföreningsrörelsen väckte häftig och ofta berättigad kritik. Men han avvisade förebråelsen att vilja offra anarkismen och revolutionen för det fackliga arbetet: ”För alla här närvarande är anarkin slutmålet. Men eftersom tiderna förändrats har vi också modifierat vår uppfattning av rörelsen och revolutionen (...). Om anarkisterna i stället för att högdraget kritisera fackföreningsrörelsens gångna, nuvarande eller till och med framtida lyten tog del i dess verksamhet på ett mer aktivt sätt, skulle de faror som kan dölja sig i fackföreningsrörelsen för alltid användas.”

De sekteristiska anarkisternas heliga vrede var för övrigt inte helt ogrundad. Men den typ av fackförening som de förkastade tillhörde redan en förgången epok: vad som avsågs var de i början helt skräinriktade, senare av socialdemokratiska politiker dominerade fackföreningar, som frodats i Frankrike under de långa år som följde på Kommunens nederlag. Å andra sidan utgjorde den fackföreningsrörelse av klasskampskaraktär, som återuppstått genom anarkisternas inträngande, en olägenhet av motsatt slag för de ”rena” anarkisterna: den gjorde anspråk på att avsöndra sin egen ideologi, att ”vara sig själv nog”. Dess skarpaste talesman, Emile Pouget, hävdade: ”Fackföreningens överlägsenhet över andra organisationer ligger i det faktum att arbetet för delförbättringar och den viktigare verksamheten för samhällets omvandling där förs jämsides och parallellt. Och det är just för att fackföreningarna står för denna dubbla tendens (...), utan att vare sig offra nuet för framtiden eller framtiden för nuet, det är för den skull som fackföreningen framstår som den betydelsefullaste av alla grupperingar.”

Syndikalismens iver att hävda och bevara fackföreningsrörelsens ”oberoende”, som kom till uttryck i en av CGT:s kongress i Amiens år 1906 antagen principförklaring, var dock inte i första hand riktad mot anarkisterna utan inspirerad av en önskan att markera avståndet till den borgerliga demokratin och dennas förlängning i arbetarrörelsen: socialdemokratin. Och dessutom av viljan att bevara den fackliga rörelsens sammanhållning inför de många rivaliserande politiska sekterna i Frankrike. Av Proudhons verk ”Om arbetarklassernas politiska förmåga”, som var syndikalisternas bibel, hade man framför allt tagit fasta på idén om ”avskiljande”: proletarietet, konstituerat som särskild klass, borde avvisa varje bistånd från fiendeklassen.

Men vissa anarkister tog illa vid sig av syndikalismens anspråk på att klara sig utan deras beskydd. Detta var en i grunden felaktig teori, menade Malatesta. Och den är livshotande för anarkismen. Andrefiolen Jean Grave sekunderade: ”Syndikalismen kan och bör vara sig själv nog i den kamp den för mot arbetsgivarnas utsugning, men den kan inte ha anspråk på att ensam lösa det sociala problemet.” Den ”är så föga sig själv nog att begreppet om vad den är, vad den bör vara, vad den bör göra har måst hämtas utifrån.”

Trots dessa beskärmanden och tack vare det revolutionära ferment som de till syndikalismen omvända anarkisterna tillförde den, blev den fackliga rörelsen i Frankrike, liksom i övriga latinska länder, under de år som föregick första världskriget en makt som inte bara överklassen och regeringen måste räkna med, utan också de socialdemokratiska politikerna, som nu till stor del tappat kontrollen över arbetarrörelsen. Filosofen Georges Sorel ansåg anarkisternas inträde i fackföreningarna som en av de största händelserna under hans tid. Den anarkistiska läran hade lösts upp i en massrörelse, men endast för att återuppstå förstärkt, under nya former.

Sammansmältningen av anarkism och fackföreningsrörelse skulle komma att prägla den frihetliga rörelsen för all framtid. Franska CGT blev tyvärr endast övergående, fram till 1914, ett utslag av denna syntes. Men dess mest lyckade och varaktiga resultat blev spanska CNT (Confederación Nacional del Trabajo), grundad 1910. En av den spanska anarkosyndikalismens talesmän, Diego Abad de Santillán har ofta hyllat Fernand Pelloutier, Emile Pouget och övriga anarkister som förstod nödvändigheten av att i första hand verka för sina idéer inom proletariatets ekonomiska organisationer.

2. Anarkismen i ryska revolutionen

Anarkismen, som fått sitt andra uppsving i den revolutionära syndikalismen, levde upp i en tredje form under ryska revolutionen.

Detta påstående kanske i första ögonblicket förvånar läsaren, som är van att betrakta 1917 års revolutionära förändring som bolsjevikernas verk och tillhörighet. I själva verket var ryska revolutionen en väldig massrörelse, en våg ur folkdjupet som svämmade över bräddarna och dränkte de ideologiska gruppbildningarna. Den tillhörde ingen enskild, bara folket. Den var en äkta revolution som hämtade sin kraft ur folkdjupet och spontant skapade organ för direkt demokrati, och i det avseendet visade den alla kännetecken på en social revolution med frihetliga tendenser. Men de ryska anarkisterna var fåtaliga och de förmådde inte utnyttja exceptionellt gynnsamma omständigheter till seger för sina idéer.

Det blev i stället Lenin och hans krets av professionella revolutionärer som genom sin skicklighet (säger en del) eller sin förslagenhet (säger andra) tog hand om revolutionen och med tiden förvanskade den. Men detta nederlag för anarkismen och samtidigt för den äkta folkliga revolutionen, blev trots allt till en viss nytta för det frihetliga tänkandet. Själva den kollektiva appropriationen av produktionsmedlen blev aldrig ifrågasatt, och därmed finns utprövad en metod för socialism underifrån, som kanske en dag kan användas även mot den statliga kasernsocialismen. Vidare gav ryska revolutionens erfarenheter ett visst antal ryska och icke-ryska anarkister tillfälle att tillgodogöra sig de genomgripande lärdomar en tillfällig motgång ger — lärdomar som själve Lenin tycks ha blivit medveten om strax före sin död — och med utgångspunkt från dessa tänka om revolutionens och anarkismens problem från grunden. Med ett ord lärde de sig — enligt Krapotkins uttryck som Voline senare upprepade — hur en revolution inte ska göras. Den ryska erfarenheten har på intet sätt bevisat den frihetliga socialismens ogenomförbarhet, tvärtom har den i stor utsträckning bekräftat den profetiska riktigheten i de åsikter anarkismens grundare framförde, i synnerhet vad gäller deras kritik av den ”auktoritära” socialismen.

En frihetlig revolution

Utgångspunkten för 1917 års revolution var 1905 års revolution, då revolutionära organ av ny typ uppstått: sovjeterna, eller råden. De föddes i S:t Petersburgs fabriker under en spontan generalstrejk. I Ryssland fanns nästan ingen facklig rörelse och ingen syndikalistisk tradition, råden hade därför fyllt ett tomrum genom att samordna de strejkande arbetarnas kamp. Anarkisten Voline tillhörde den lilla grupp som i intimt samarbete med arbetarna och på deras förslag var med om att bilda den första sovjeten. Hans vittnesbörd överensstämmer med Trotskij, vilken några månader senare skulle bli sovjetens ordförande och som skriver i sin skildring av 1905 års händelser, utan någon förklenande avsikt, tvärtom: ”Sovjetens verksamhet betydde organisering av anarkin. Dess fortsatta tillvaro och utveckling betecknade en konsolidering av anarkin.”

Denna erfarenhet var för alltid inpräntad i arbetarnas medvetande och när februari- revolutionen bröt ut 1917, behövde revolutionsledarna inte ta några initiativ. Arbetarna bemäktigade sig spontant fabriker. Sovjeterna uppstod av sig själva. Ännu en gång blev yrkesrevolutionärerna överrumplade. Enligt själve Lenins erkännande var arbetar- och bonde- massorna ”hundra gånger mer åt vänster” än bolsjevikerna. Sovjeternas prestige var så stor att oktoberrevolten endast kunde ske i deras namn och på deras uppmaning.

Men trots sin initiativkraft saknade de homogenitet, revolutionär erfarenhet, ideologisk förberedelse. De blev därför ett lätt byte för politiska partier med oklara revolutionära uppfattningar. Bolsjevikpartiet var trots sin litenhet den enda organiserade revolutionära kraften och den enda som hade en klar målsättning. Det hade inga medtävlare inom yttersta vänstern, varken på det politiska eller fackliga planet. Det förfogade över förstklassiga kadrer. Det utvecklade, som Voline medger ”en intensiv, febril, förödande verksamhet”.

Emellertid hade partiapparaten — där Stalin vid denna tidpunkt var en obetydlig funktionär — alltid betraktat sovjeterna med viss misstro, som en besvärande konkurrens. Strax efter maktövertagandet blev den spontana och oemotståndliga tendensen till socialisering av produktionen först kanaliserad i form av arbetarkontroll. Dekretet av 14 november 1917 legaliserade arbetarnas medverkan i företagets skötsel och vid prissättningen, det avskaffade affärshemligheten, ålade arbetsgivarna att lägga fram sin korrespondens och sina räkenskaper. ”Revolutionsledningens avsikter var inte att gå längre än så”, rapporterar Victor Serge. I april 1918 ”planerade de ännu (...) att bilda blandade aktiebolag, i vilket ryskt och utländskt kapital skulle delta samman med den sovjetiska staten”. ”Initiativet till expropriering utgick från massorna och inte från makten.”

Redan den 20 oktober 1917 vid fabriksrådets första kongress framlades en anarkistiskt inspirerad motion som krävde kontroll över produktionen och att "kontrollnämnderna inte bara bör vara revisionsnämnder utan (...) celler som redan nu förbereder det framtida överförandet av produktionen i arbetarnas händer." "Tiden närmast efter oktober- revolutionen", anmärker A. Pankratova, "gjorde sig dessa anarkistiska tendenser gällande med så mycket större lätthet och framgång, som kapitalisterna häftigt motsatte sig tillämpningen av dekretet om arbetarkontroll och fortsatte att hindra arbetarnas inblandning i produktionen."

Arbetarkontrollen visade sig ju snart vara en halvmesyr, verkningslös och ojämn. Arbets- givarna saboterade, gömde undan sina lager, stängde av maskiner, provocerade eller lockoutade arbetarna. Ibland använde de fabrikskommittéerna som rena agenter eller medhjälpare för direktionen, och det hände till och med att de ansåg det fördelaktigt att försöka bli nationaliserade. Arbetarna besvarade dessa intriger med att bemäktiga sig fabriken och fortsätta driften för egen räkning. "Vi kommer inte själva att avlägsna fabrikörerna", sade arbetarna i sina motioner, "men vi kommer att överta produktionen om de inte vill garantera driftens normala gång." Pankratova tillägger att under denna första period av "kaotisk" och "primitiv" socialisering övertog fabriksråden "ofta ledningen av de fabriker vars ägare hade eliminerats eller flytt".

Snart fick arbetarkontrollen vika för socialisering. Lenin gjorde bokstavligen våld på sina räddhågade medhjälpare, kastade dem i "det levande folkliga skapandets smältdegel", tvingade dem tala ett äkta frihetligt språk. Grundvalen för det revolutionära återuppbyggandet skulle vara arbetarförvaltning av företagen. Endast den kunde uppväcka en sådan revolutionär entusiasm hos massorna att det omöjliga blev möjligt. När den enklaste hantlangare, när vilken som helst arbetslös, vilken som helst piga fick se att fabriken, jorden, administrationen var i händerna på arbetarnas, tjänstemännens och böndernas organisationer, på demokratiskt valda kommittéer för livsmedelsförsörjning etc, som spontant skapats av folket, "när de fattiga ser och känner detta, då finns ingen kraft som förmår besegra den sociala revolutionen". Framtiden öppnade sig mot en republik av typ Kommun 1871, för en rådsrepublik.

"För att göra intryck på massorna, för att vinna deras förtroende och deras sympatier, lanserade bolsjevikpartiet (...) slagord som dittills varit utmärkande för (...) anarkismen", berättar Voline. All makt åt sovjeterna, detta slagord tolkade massorna intuitivt i frihetlig mening. "Arbetarna tolkade idén om sovjetmakten", vittnar Arsjinov, "som sin rätt att fritt förfoga över sig själva, socialt och ekonomiskt." Vid sovjeternas tredje kongress (i början av 1918) yttrade Lenin: "De anarkistiska idéerna tar nu levande former", och något senare, vid Partiets sjunde kongress (6-8 mars) fick han teser antagna där det bland annat var fråga om socialisering av produktionen som skulle förvaltas av arbetarorganisationer (fackföreningar, fabrikskommittéer etc), om att avskaffa byråkratin, polisen och armén, om lika lön och lika förmåner, om alla sovjetmedlemmars deltagande i statens skötsel och administration, om sagda stats samt penningssystemets fortskridande och till sist fullständiga avskaffande. Vid fackföreningskongressen (våren 1918) beskrev Lenin fabriken som "självstyrande kommuner av producenter och konsumenter." Anarkosyndikalisten Maximoff gick så långt som att påstå: "Bolsjevikerna hade övergivit, inte bara idén om statens gradvisa avtynande utan den marxistiska ideologin över huvud. De hade blivit ett slags anarkister."

En "auktoritär" revolution

Men den djärva anpassningen till massornas instinkt och revolutionära temperatur lyckades visserligen ge bolsjevikerna ledningen av revolutionen, men den överensstämde varken med deras traditionella ideologi eller deras verkliga avsikter. Sedan långt tillbaka var de "auktoritärer", impregnerade med begreppen stat, diktatur, centralisering, ledande parti, ekonomisk förvaltning från ovan, alltsammans i uppenbar motsättning till en sant frihetlig uppfattning av sovjetdemokratien, dvs. rådsdemokratien.

"Staten och revolutionen", skriven strax före oktoberupproret, återspeglar ambivalensen i Lenins tänkande. Vissa sidor kunde ha signerats av en anarkist och som vi tidigare sett ägnas anarkisterna där en viss uppskattning. Men detta upprop till revolution underifrån kompletteras med en plädering för revolution ovanifrån. De prostatliga, centralistiska, antidemokratiska uppfattningarna tar inte formen av mer eller mindre dolda baktankar. De läggs tvärtom öppet fram: staten ska överleva proletariats maktövertagande, den ska först efter en övergångs- period dö bort. Hur länge ska den skärselden räcka? Det förtigs inte för oss — det sägs ut utan saknad, snarast med en viss lättnad — att processen kommer att bli "långsam", "av lång varaktighet". Vad revolutionen kommer att frambringa, det är — under skenet av sovjeternas makt — "den proletära staten" eller

”proletariatets diktatur”, den ”borgerliga staten utan borgerskap” låter författaren till och med undslippa sig när han bestämmer sig för att gå till botten av sin tanke. Denna allätarstat har verkligen för avsikt att uppsluka allt.

Lenin går i skola hos sin samtida, den tyska statskapitalismen, die Kriegswirtschaft (krigs- ekonomin). Den moderna storindustrins uppbyggande genom kapitalismen med dess ”järndisciplin” är en annan av hans modeller. Han råkar till och med i extas inför ett statsmonopol som postverket och utbrister: ”Vilken beundransvärt fulländad mekanism! Hela det ekonomiska livet organiserat på samma sätt som posten, (...) det är den stat, det är den ekonomiska grundval vi behöver.” Att vilja klara sig utan ”myndighet” och utan ”underordning”, det är ”anarkistiska drömmier”, avgör han. Nyss eldades han av tanken att anförtro produktion och distribution åt kooperativa arbetarföreningar, åt självförvaltningen. Men det var felgivning. Han döljer inte sitt magiska recept: alla medborgare ska bli ”tjänstemän och arbetare hos en enda universell statstrust, hela samhället ska förvandlas till ”ett stort kontor och en stor fabrik”. Sovjeterna, javisst, men de ska placeras under arbetarpartiets kontroll, det parti som har den historiska uppgiften att ”leda” proletariatet.

De mest klarsynta av de ryska anarkisterna lät inte lura sig. Redan mitt under Lenins frihetligaste period besvor de arbetarna att vara på sin vakt: i deras tidning Golos Truda (Arbetets röst) kunde man redan sista månaderna av 1917 och i början av 1918 läsa dessa profetiska varningar, flutna ur Volines penna: ”Så snart deras makt konsoliderats och legaliserats •kommer bolsjevikerna, som är politiskt och statligt inriktade socialister, det vill säga centralistiska och auktoritära handlingsmänniskor, att börja ordna landets och folkets liv genom regeringsdekret och diktatoriska metoder utgående från centrum (...) Era sovjeterna (...) kommer med tiden att bli rena verkställande organ för den centrala regeringens vilja (...). Man kommer att få uppleva inrättandet av en auktoritär politisk och statlig apparat, som kommer att styra det hela uppifrån och snart börjar krossa allt med sin järnnäve (...). Ve den som inte är överens med centralmakten.” ”All makt åt sovjeterna kommer i praktiken att bli detsamma som partiledarnas makt.”

Massornas alltmer anarkiserande tendenser tvang Lenin — alltjämt enligt Voline — att för en tid avlägsna sig från den gamla vägen. Staten, myndigheten, diktaturen, skulle bara finnas för en stund, en enda liten minut. Sen skulle det bli ”anarkism”. ”Men store Gud, kan ni inte föreställa er (...) vad medborgare Lenin kommer att säga när den nuvarande makten konsoliderats och han slipper lyssna till massornas röst?” Han kommer då att återvända till den gamla kända vägen. Han kommer att skapa en ”marxistisk stat” av fulländat slag.

Givetvis skulle det vara riskabelt att påstå att Lenin och hans team medvetet gillrade en fälla för folket. Det var snarare fråga om ideologisk dualism än om falskhet. Motsägelsen var så tydlig, så uppenbar mellan de två polerna i deras tänkande att det var att förutse att den snart måste leda till en brytning. Antingen måste trycket från massorna förmå bolsjevikerna att ge avkall på den auktoritära sidan av sin lära, eller också måste deras växande makt och den folkliga revolutionens samtidiga avmattning få dem att kasta på sopbacken de anarkistiska uppfattningar som för en tid fångat dem.

En ny faktor tillkom, som helt ändrade problemets förutsättningar: det fruktansvärda tillstånd som skapades av inbördeskriget och den utländska interventionen, transportväsendets sammanbrott, bristen på tekniker. Den tvingade bolsjevikledarna till exceptionella åtgärder, till diktatur, till centralisering, till polisterror. Men anarkisterna bestred att dessa svårigheter bara hade ”objektiva”, från revolutionens synpunkt utvärtes orsaker. Till en del berodde de enligt deras åsikt på den inre logiken i bolsjevismens auktoritära uppfattningar, på vanmakten hos en till överdrift byråkratiserad och centraliserad makt. Enligt Voline var det bland annat statens inkompetens, dess anspråk på att styra och kontrollera allt som gjorde den oförmögen till att reorganisera landets ekonomiska liv och förde den till verkligt ”sammanbrott” som tog sig uttryck i förlamning av den industriella verksamheten, jordbrukets förfall, upplösning av alla förbindelser mellan näringslivets skilda grenar.

Voline berättar exempelvis om Nobels gamla petroleumfabrik i Petrograd, att då den över- givits av sin ägare beslöt de fyra tusen arbetarna att driva fabriken kollektivt. De vände sig till bolsjevikregeringen, men utan resultat. De försökte då att sätta igång driften med egna medel. De hade delat upp sig i rörliga grupper som försökte komma över bränsle och råvaror, ordna avsättning och transportmöjligheter. Vad beträffar de sistnämnda hade de redan inlett för- handlingar med sina kamrater vid järnvägen. Regeringen tog illa upp. Den var ansvarig inför hela landet och kunde inte gå med på att varje fabrik handlade efter eget gottfinnande. Arbetarrådet

framhårdade och sammankallade ett allmänt möte med arbetarna. Folkkommis- sarien för Arbetsdepartemen- tet infann sig personligen för att varna arbetarna för ”grovt självsvåldigt förfarande”. Han kritiserade skarpt deras ”anarkistiska och egoistiska hållning”.

Han hotade dem med avsked utan gottgörelse. Arbetarna svarade att de inte gjorde anspråk på speciella förmåner: regeringen behövde bara låta arbetare och bönder handla på samma sätt i hela landet. Det hjälpte inte. Regeringen höll fast vid sin ståndpunkt och fabriken stängdes.

Volines vittnesbörd bekräftas från kommunistiskt håll: av Aleksandra Kollontaj. År 1921 klagade hon över att otaliga initiativ från arbetarnas sida drunknat i pappershögarna och sterila dispyter om formsaker: ”Bitter- heten bland arbetarna är stor (...) när de ser och vet vad de själva kunnat förverkliga om man givit dem rätt och möjlighet att handla (...). Initiativet försvagas, viljan till handling dör.”

Sovjeternas makt varade i själva verket endast några månader, från oktober 1917 till våren 1918. Snabbt blev fabriksråden berövade sina befogenheter. Den förevändning som återropades var att självförvaltningen inte tog hänsyn till ekonomins behov av rationalisering, att den befrämjade företagsegoism genom att företagen konkurrerade med varandra och grälade om de magra resurserna, eftersom alla till varje pris ville överleva, fast kanske andra fabriker hade större betydelse ”för staten” och bättre utrustning. Med ett ord, man hamnade enligt A. Pankratovas formulering i en fragmentering av näringslivet i ”autonoma förbund av producenter av den typ anarkisterna drömt om”. Självfallet var den framväxande arbetar- förvaltningen inte tadelfri. Den hade mödosamt och trevande försökt skapa nya produktions- former utan tidigare förebilder i mänsklighetens historia. Säkert hände det ofta att man misstog sig och hamnade på fel väg. Det är läringskapets tribut. Som Kollontaj hävdade kunde kommunismen endast ”födas i en process av praktiskt sökande, under några misstag kanske, men med utgångspunkt i själva arbetarklassens skapande krafter”.

Sådan var inte partiledarnas ståndpunkt. De var endast alltför nöjda att ta ifrån fabriks- kommittéerna de befogenheter som de i grunden endast motvilligt beviljat dem. Från och med år 1918 föredrog Lenin ”en endas vilja” i företagsledningen. Arbetarna borde ”ovillkorligen” lyda arbetsledningens befallningar. Alla bolsjevik- ledarna, meddelar oss Kollontaj, ”hyste misstro mot arbetarkollektivens skapande förmåga”. Därtill kom att statsförvaltningen invaderats av en massa småborgerliga element – bottensatsen från den gamla ryska kapita- lismen – vilka i hastigaste laget anpassat sig till de sovjetiska institutionerna, skaffat sig höga poster i diverse kommissariat och nu menade att den ekonomiska förvaltningen inte skulle anförtros åt arbetarorganisationer- na utan åt dem själva.

Man upplevde den statliga byråkratins tilltagande inblandning i näringslivet. Redan den 5 december 1917 toppades industrin med ett Högsta ekonomiska råd, vars uppgift var att uppifrån samordna samtliga produk- tionsorgans verksamhet. De ”Ekonomiska rådets” kongress (26 maj-4 juni 1918) fattade beslut om hur före- tagsledningarna skulle vara sammansatta. Hädanefter skulle två tredjedelar av medlemmarna utnämnas av de regionala råden eller Högsta ekonomiska rådet och endast den sista tredjedelen skulle väljas på platsen av arbe- tarna. Dekretet av den 28 maj 1918 utsträckte kollektiviseringen till hela industrin, men förvandlade samtidigt de första revolutionsmånadernas spontana socialiseringar till nationaliseringar. Det var Högsta ekonomiska rådet som fick i uppgift att organisera de nationaliserade företagens skötsel. Direktörerna och den tekniska personalen stannade på sina platser såsom statstjänstemän. Vid Högsta ekonomiska rådets andra kongress i slutet av 1918 blev fabriksråden kraftigt upplaxade av inledaren för att det i praktiken var de som ledde driften i administrationsrådets ställe.

Val till fabrikskommittéerna ägde fortfarande rum för syns skull men de tillgick så, att en medlem av den kommunistiska partigruppen läste upp en i förväg uppsatt lista över kandidater och man gick till val genom handuppräckning i närvaro av företagets beväpnade ”kommunistiska gardister”. Om någon förklarade sig vara emot de föreslagna kandidaterna kunde han råka ut för ekonomiska sanktioner (sänkt lön etc). Som Arsjinov förklarar fanns det inte längre mer än en enda, allestädes närvarande husbonde, Staten. Förhållandet mellan arbetarna och denne nye arbetsgivare blev på nytt detsamma som det rätt mellan arbete och kapital. Löntagarsystemet återställdes med den enda skillnaden att det hädanefter fick karaktären av plikt mot staten.

Sovjeterna fungerade numera endast till namnet. De förvandlades till institutioner för regeringsmakten. ”Ni ska vara statens basceller”, förklarade Lenin den 27 juni 1918 vid fabriksrådets kongress. De reducerades enligt Volines formulering till rollen av ”rent administrativa och verkställande organ som fick syssla med små lokala

ärenden utan betydelse och var helt beroende av 'direktiven' från de centrala myndigheterna: regeringen och Partiets styrande organ". Vid fackföreningarnas tredje kongress (april 1920) erkände Lozovskij i sin inledning: "Vi har avstått från de gamla metoderna för arbetarkontroll och har endast bevarat statsprincipen." Hädanefter utövades denna "kontroll" av ett statligt organ: Arbetar- och bondeinspektionen.

De centralistiskt strukturerade industriförbunden hade först utnyttjats av bolsjevikerna för att få kontroll över de av naturen federalistiska och frihetliga fabriksråden. Från och med 1 april 1918 var sammanslagningen mellan dessa båda typer av organisation ett fullbordat faktum. Hädanefter kom de av partiet övervakade fackföreningarna att spela en disciplinär roll. Metallarbetarnas fackförening i Petrograd förbjöd fabriksrådets "ordningsupplösande åt- gärder" och klandrade deras "ytterst farliga" tendenser att överföra vissa företag i arbetarnas händer. Det var, sade man, att på sämsta sätt imitera producentkooperativerna "vars idé för länge sedan gjort bankrutt" och som "oundvikligen skulle komma att förvandlas till kapitalistiska företag". "Varje företag som lämnats vind för våg eller saboterats av en företagare måste placeras under statsförvaltning, om dess produktion är nödvändig för landets ekonomi." Det var "otillåtligt" att arbetarna tog över företag utan den fackliga apparatens medgivande.

Efter att ha lagt under sig fabriksråden blev fackföreningarna i sin tur kuvade. De förlorade varje uns självständighet, och motspänstiga element utrensades. Deras kongresser sköts upp, deras medlemmar häktades, organisationer upplöstes eller slogs samman till större enheter. Vid slutet av denna process var alla anarkosyndikalistiska tendenser förintade och fackföreningsrörelsen strikt underordnad staten och enhetspartiet.

Detsamma skedde med konsumentkooperationerna. I början av revolutionen hade de uppstått överallt, blivit allt fler och federerat sig inbördes. Men de hade det felet att de undgick partiets kontroll och att en del socialdemokrater (mensjeviker) hade infiltrerat sig där. Man började med att beröva de lokala butikerna möjlighet att skaffa varor och transportmedel, under förevändning att det var fråga om "privathandel" och "spekulation", eller också utan någon förevändning alls. Senare stängdes plötsligt alla fria kooperativer och i deras ställe installerades på byråkratiskt sätt statskooperativer. Dekretet av den 20 mars 1919 bestämde att konsumentkooperationerna skulle uppgå i kommissariatet för livsmedelsförsörjning, och kooperativ för industriell produktion i Högsta ekonomiska rådet. Ett stort antal kooperatörer kastades i fängelse.

Arbetarklassen reagerade varken tillräckligt snabbt eller tillräckligt kraftfullt. Den var utspridd, isolerad i ett oändligt stort och efterblivet bondeland, utmattad av revolutionskrigets försaker, kanske än mer modfärd. Gräddan av den hade dragit ut i inbördeskriget eller uppslukats av parti- och regeringsapparaterna. Trots detta fanns ett ganska stort antal arbetare som kände sig mer eller mindre bedragna på sina revolutionära erövringar, berövade sina rättigheter, satta under förmyndarskap, förödmjukade av de nya herrarnas arrogans eller godtycke, och som blev medvetna om den föregivet "proletära" statens verkliga natur. Sålunda hände det under sommaren 1918 att missnöjda arbetare i Moskvas och Petrograds fabriker valde ombud ur sin egen krets för att på så sätt försöka ersätta de statskontrollerade företagssovjetererna med sina egna äkta arbetarråd. Som Kollontaj vittnar om, såg och förstod arbetaren att han satts på undantag. Han kunde jämföra de sovjetiska ämbetsmännens levnadssätt med hur han själv fick leva – han som åtminstone i teorin var den som "proletariatets diktatur" vilade på.

Men när arbetarna fick upp ögonen, var det redan för sent. Makten hade haft tid på sig att organisera sig stadigt och förfogade över en ordningsmakt som var i stånd att omintetgöra varje försök till självständigt handlande från massornas sida. Enligt vad Voline berättar, utkämpades under bortåt tre år en bitter men ojämn kamp – nästan helt okänd utanför Ryssland – mellan de revolutionärt medvetna arbetarna och en statsapparat som envisades med att förneka den uppståndna klyftan mellan sig och massorna. Från 1919 till 1921 förekom ett stort antal strejker i storstäderna, framför allt i Petrograd men även i Moskva. De undertrycktes brutalt, som vi senare ska se.

Till och med inom själva det regerande partiet uppstod en "arbetaropposition" som krävde återgång till sovjetdemokratien och självförvaltningen. Vid tionde partikongressen i mars 1921 distribuerades en av dess förspråkare, Aleksandra Kollontaj, en broschyr, som krävde initiativ- och organisationsfrihet för fackföreningarna och dessutom att en "kongress av producenter" skulle välja ett centralt organ för förvaltning av landets ekonomi. Den lilla skriften blev konfiskerad och förbjuden. Lenin fick kongressen att nästan enhälligt anta en resolution som likställde Arbetaroppositionens teser med "småborgerliga och anarkistiska avvikelser": de op-

positionellas ”syndikalism” och ”halvanarkism” var i hans ögon en ”direkt fara” för det maktmonopol Partiet utövade i proletarietets namn.

Kampen fortsatte inom den fackliga landsorganisationens ledning. För att ha hävdad fack- föreningarnas självständighet gentemot partiet blev Tomskij och Rjazanov uteslutna ur presidiet och sända i landsflykt, medan den främste ledaren för Arbetaroppositionen, Sjljapnikov, gick samma öde till mötes, snart följd av G. J. Mjasnikov, som var själen i en annan oppositionsgrupp. Denne ”riktige” arbetare, storhertig Mikael domare år 1917, som räknade femton års medlemskap i partiet och före revolutionen suttit över sju år i fängelse och utstått sjuttiofem dagars hungerstrejk, hade i november 1921 vågat trycka i en broschyr, att arbetarna tappat förtroendet för kommunisterna, därför att Partiet inte längre talade samma språk som folket och nu vände mot arbetarklassen själv den polismakt som mellan 1918 och 1920 inrättats mot borgarna.

Anarkisternas roll

Vilken roll spelade de ryska anarkisterna i detta drama då en revolution av frihetlig typ för- vandlades till sin motsats? Ryssland hade knappt några frihetliga traditioner. Det var utanför Rysslands gränser som Bakunin och Krapotkin blivit anarkister. Ingenting av dem var någonsin verksam som anarkist i Ryssland. Vad deras verk beträffar hade de — åtminstone fram till revolutionen 1917 — utgivits i främmande land och ofta till och med på främmande språk. Endast några utdrag hade hemligt och under svårigheter införts i Ryssland i mycket begränsat antal. I hela ryssarnas sociala, socialistiska och revolutionära uppfostran fanns ingenting av anarkism. Tvärtom, försäkrar Voline, ”läste den avancerade ryska ungdomen en litteratur som oföränderligt framhävde den statsocialistiska formen av socialism”. Regeringstanken behärskade sinnena: den tyska socialdemokratien hade smittat av sig.

Anarkisterna var ”bara en liten handfull personer utan inflytande”, högst några tusental. Deras rörelse var, alltjämt enligt Voline, ”ännu alltför svag för att ha ett omedelbart och konkret inflytande på händelserna”. Dessutom var de till största delen intellektuella med individua- listiska tendenser och alltför liten beröring med arbetarrörelsen. Nestor Machno, som i likhet med Voline utgjorde ett undantag och verkade bland massorna i sitt hemland Ukraina, framförde i sina memoarer det stränga omdömet att den ryska anarkismen ”befann sig i händelsernas släpår och ibland till och med helt och hållet utanför dem”.

Dock tycks det ligga en viss orättvisa i detta omdöme. Anarkisternas roll var ingalunda obetydlig mellan februarirevolutionen och oktoberrevolutionen. Trotskij erkänner det i flera omgångar i sin ”Ryska revolutionens historia” ”Djärva” och ”aktiva” trots sitt ringa antal, var de principiella motståndare till den konstituerande församlingen vid en tidpunkt då bolsje- vikerna ännu inte var antiparlamentariker. Långt tidigare än Lenins parti skrev de på sin fana slagordet: All makt åt sovjeterna. Det var de som var själen i rörelsen för spontan socialisering av bostäderna, ofta mot bolsjevikernas vilja. Det var delvis under påtryckning från anarkosyndikalistiska militanter som arbetarna bemäktigade sig fabriker, även före oktoberrevolutionen.

Under de revolutionsdagar som gjorde slut på Kerenskij's borgerliga republik gick anarkis- terna i spetsen i den beväpnade kampen, framför allt inom Dvinskregementet, vilket under gamla anarkisters som Gratchovs och Fedotovs kommando drev bort de kontrarevolutionära ”ungdomarna”. Det var anarkisten Anatolij Zjelez- jakov som med sin avdelning upplöste den konstituerande församlingen: bolsjevikerna gjorde ingenting annat än att ratificera fullbordat faktum. Många av anarkister bildade eller ledda partisanavdelningar (Mokrousovs, Tjernjaks och andras) kämpade utan uppehåll mot de vita arméerna mellan 1918 och 1920.

I praktiskt taget alla större städer fanns någon anarkistisk eller syndikalistisk grupp som spridde ett icke obetydligt tryckt material: dagliga tidningar och veckotidningar, flygblad, broschyrer, böcker. I Petrograd hade de två veckotidningar, i Moskva en daglig tidning med en upplaga på 25 000 exemplar vardera. Anarkisternas auditorium växte under revolutionens gång, speciellt sedan bolsjevikerna avskilt sig från massorna.

Den 6 april 1918 skrev den franske kaptanen Jacques Sadoul, som var på uppdrag i Ryssland, i en rapport: ”Det anarkistiska partiet är den mest aktiva, den mest stridbara av oppositions- grupperna och förmodligen den mest populära (...). Bolsjevikerna är oroliga.” Mot slutet av 1918, hävdar Voline, ”blev detta inflytande så stort att bolsjevikerna, som inte tillät någon kritik och ännu mindre någon motsägelse, blev allvarligt oroad”. För de bolsjevikiska myndigheterna, rapporterar Voline, ”skulle det ha betytt självmord att tolerera den anarkistiska propagandan. De gjorde allt för att först hindra, sedan förbjuda och slutligen med rå styrka undertrycka varje yttring av frihetliga idéer.”

Den bolsjevikiska regeringen ”började med att brutalt stänga de frihetliga organisationernas lokaler och att förbjuda anarkisterna all propaganda eller verksamhet”. I Moskva natten till den 12 april 1918 utrymde avdelningar av till tänderna beväpnade rödgardister genom överrumpling tjugofem hus som ockuperats av anarkisterna. Dessa trodde sig anfallna av vitgardister och svarade med eldgivning. Sedan – vi följer alltjämt Voline – övergick statsmakten hastigt till ”våldsammare åtgärder: fängelse, kriminalisering av anarkismen, dödsdomar”. ”Under fyra år skulle denna konflikt hålla de bolsjevikiska myndigheterna (...) i andlös oro, till dess att den frihetliga strömningen definitivt krossades med militära medel (slutet av år 1921).”

Anarkisternas likvidering underlättades av att de var delade i två fraktioner, en som vägrade låta kuva sig, en annan som gick in för anpassning. De senare hänvisade till ”den historiska nödvändigheten” för att solidarisera sig med regimen och åtminstone för ögonblicket godkänna dess diktatoriska handlande. För dem gällde det i första hand att föra inbördeskriget till seger, att krossa kontrarevolutionen.

Kortsiktig taktik, ansåg de principfasta anarkisterna. För det var just regeringsapparatusens byråkratiska förlamning, folkets besvikelse och missnöje, som närde de kontrarevolutionära rörelserna. Dessutom blev det till sist så att statsmakten inte längre gjorde skillnad mellan den frihetliga revolutionens radikala flygel, som kritiserade dess regeringsmetoder, och högermot-ståndarnas kriminella tilltag. Att acceptera diktatur och terror, det var för anarkisterna, som själva skulle bli offer för dem, en självmordspolitik. Därtill kom att de så kallade ”sovjetiska” anarkisternas anslutning underlättade tillintetgörandet av de övriga, de okuvliga, vilka kallades ”falska” anarkister, oansvariga drömmare som inte hade fötterna på jorden, enfaldiga grålmakare, splittrare, rasande galningar och till slut banditer, kontrarevolutionärer.

Den briljantaste och därför mest uppmärksammade av de anpassade anarkisterna var Victor Serge. Medan han var i regimens tjänst publicerade han en broschyr på franska som försökte försvara honom mot den anarkistiska kritiken. Den bok han senare skrev, ”År ett av ryska revolutionen”, går till stor del ut på att rättfärdiga bolsjevismens likvidering av sovjeterna. Partiet – eller snarare dess ledande elit – presenteras där som arbetarklassens hjärna. Det tillkommer förtruppens omsorgsfullt utvalda ledare att avgöra vad proletariatet kan och bör göra. Utan dem skulle de i sovjeterna organiserade massorna bara vara ”en klunga enskilda människor med oklara, endast glimtvis av insikt upplysta strävanden”.

Victor Serge var visserligen alltför klarsynt för att göra sig några illusioner om sovjetmaktens sanna natur. Men denna makt var ännu omgiven av glorian från den första segerrika proletära revolutionen. Den förbannades av kontrarevolutionen världen över och det var ett av skälen – det mest aktningsvärda – till att Serge som så många andra revolutionärer trodde sig böra hålla tand för tunga. Under loppet av sommaren 1921 yttrade han privat till anarkisten Gaston Leval som kommit till Moskva med den spanska delegationen till kommunistiska Internationals tredje kongress: ”Kommunistpartiet utövar inte längre proletariatets diktatur utan diktatur över proletariatet.” Efter återkomsten publicerade Leval artiklar i *Le libertaire*, där han med stöd i konkreta fakta jämförde vad Victor Serge viskat i hans öra med hans offentliga uttalanden, som betecknades som ”medvetna lögnar”. Emma Goldman, den amerikanska anarkisten som såg Victor Serge i verksamhet i Moskva, är inte heller mild i sina omdömen i ”Living my Life”.

Machnorörelsen

Om likvideringen av de små maktlösa anarkistgrupperna i städerna gick relativt lätt, var detta däremot inte fallet i södra Ukraina, där bonden Nestor Machno hade bildat en stark anarkistisk organisation på landsbygden, av både ekonomisk och militär karaktär. Machno kom från ett fattigt ukrainskt bondeland och var trettio år år 1919. Som helt ung hade han deltagit i revolutionen 1905 och blivit anarkist. Han dömdes till döden av tsarregimen men blev benådad, och de åtta år han tillbringade i Boutirki-fängelset, nästan hela tiden fastkedjad, hade varit hans enda skola. Med hjälp av en medfånge, Peter Arsjinov, fyllde han åtminstone delvis igen luckorna i sin bildning.

Den autonoma organisation bland bondemassorna som han tog initiativet till strax efter oktoberrevolutionen täckte ett område befolkat av sju miljoner människor, som bildade nästan en cirkel med tvåhundraåttio kilometers höjd och tvåhundra femtio kilometers bredd. Dess södra utkant nådde fram till Azovska sjön vid hamnstaden Berdjansk. Centrum var Gulyai-Polyé, en stor köping på 20 till 30 000 invånare. Denna trakt hade en upprorstradition. Den hade sommaren 1905 varit skådeplatsen för våldsamma oroligheter. Det hela började med att de tyska och österrikiska ockupationsarméerna upprättade en högerregim i Ukraina, vilken skyndade

sig att återlämna till de forna godsägarna den jord de revolutionära bönderna tagit ifrån dem. Jordens arbetare försvarade sina nyerövringar med vapen i hand. De försvarade dem både mot reaktionen och mot de bolsjevikiska kommissariernas obehöriga intrång på landsbygden och deras alltför tunga pålagor. Själén i detta väldiga bondeuppror var en rättskipare, en sorts anarkistisk Robin Hood, av bönderna kallad "lillefar" Machno. Hans

första vapenbragd var erövringen av Gulyai-Polyé i mitten av september 1918. Men vapenstillståndet den 11 november medförde de tysk-österrikiska ockupationsstyrkornas tillbakadragande, samtidigt som det erbjöd Machno ett enastående tillfälle att skaffa sig reserver av vapen och förråd.

I det befriade Ukraina tillämpades för första gången i historien den frihetliga kommunismens principer och praktiserades självförvaltning i den utsträckning inbördeskrigets villkor tillät. De jordområden man försvarat mot de gamla godsägarna odlades gemensamt av i "kommuner" eller "fria arbetssovjeter" organiserade bönder. Broderskapets och jämlikhetens principer rådde där. Alla, män, kvinnor och barn skulle arbeta efter måttet av sina krafter. De kamrater som för begränsad tid valts till ledande poster i förvaltningen återtog sedan sitt vanliga arbete bland de övriga medlemmar av kommunen.

Varje sovjeter var endast verkställande organ för böndernas vilja på den ort som valt den. Produktionsenheter-na federerades till distrikt och distrikten till regioner. Sovjeterna var infogade i ett ekonomiskt helhetssystem, baserat på social jämlikhet. De skulle vara absolut oberoende av alla politiska partier. Ingen politiker skulle diktera sin vilja under sovjermaktens täckmantel. Medlemmarna skulle vara riktiga arbetare och uteslutande tjäna de arbetande massornas intressen.

När machnovistiska partisaner trängde in på en ort satte de upp affischer där man kunde läsa: "Böndernas och arbetarnas frihet tillhör dem själva och kan inte bli föremål för någon inskränkning. Det tillkommer bönderna och arbetarna att själva handla, att organisera sig, att komma överens sinsemellan på alla livets områden, som de själva finner för gott och som de själva önskar (...). Machnovisterna kan endast hjälpa dem genom att tala om sin mening och ge dem ett och annat råd. Men de varken kan eller vill under några som helst omständigheter styra dem."

När Machnos män senare, hösten 1920, förmåddes att sluta en tillfällig överenskommelse, på jämlik fot, med bolsjevikmakten, krävde de införandet av följande tillägg: "I det område där den machnovistiska armén kommer att operera, ska arbetar- och bondebefolkningen skapa sina fria institutioner för ekonomisk och politisk självförvaltning. Dessa institutioner ska vara autonoma och federativt sammanbundna — genom pakter — med de sovjetiska republikernas regeringsorgan." Förbluffade skiljde de bolsjevikiska förhandlarna detta tillägg ur överens- kommelsen för att fråga Moskva till råds. Där bedömdes det självfallet som "absolut oantagligt".

En relativ svaghet hos Machnorörelsen var att den saknade teoretiker och propagandister. Men den fick åtminstone periodvis hjälp utifrån. Först från Karkov och Kursk av de anarkister som mot slutet av 1918 gått samman i en kartell under namnet Nabat (Stormklockan), där Voline var själen. I april 1919 höll dessa en kongress där de "kategoriskt och definitivt" uttalade sig "mot varje deltagande i sovjeterna, som blivit rent politiska organ, vilande på en auktoritär, centralistisk, statlig grundval". Detta manifest betraktades av bolsjevikregeringen som en krigsförklaring och Nabat måste upphöra med all verksamhet. Senare, i juli, lyckades Voline ta sig fram till Machnos högkvarter där han i samråd med Peter Arsjinov åtog sig att organisera rörelsens kultur- och studiesektor. Han satt ordförande vid en av dess kongresser, den som hölls i oktober i Aleksandrovsk. Allmänna teser som klart formulerade läran om de "fria sovjeterna" antogs där.

Kongresserna samlade samtidigt ombud för bönderna och ombud för partisanerna. I själva verket var den civila organisationen som en förlängning av en revolutionär bondearmé för gerillakrigföring. Armén var utomordentligt rörlig, kunde tillryggalägga upp till hundra kilometer om dagen, inte bara vad kavalleriet beträffar utan också tack vare sitt infanteri, som färdades i lätta hästdragna vagnar med fjädring. Denna armé var organiserad efter strängt frihetliga principer, det vill säga den bestod uteslutande av frivilliga, ledare av alla grader tillsattes genom val, disciplinen vilade på fritt samtycke. Reglerna för den sistnämnda utarbetades av kommittéer och antogs sedan på allmänt möte. De iaktogs strängt av alla.

Machnos frikärer gav de "vita" interventionsarméerna fullt upp att göra. Bolsjevikernas röda garden däremot var inte särskilt effektiva. De kämpade bara längs järnvägarna utan att avlägsna sig från sina pansartåg som drog sig tillbaka vid minsta motgång, ofta utan att ens ta upp sina egna soldater. Så väckte de inte heller stort förtroende hos bönderna som — isolerade i sina byar och vapenlösa — skulle varit utlämnade på nåd och

onåd åt kontra- revolutionärerna. ”Åran av att hösten 1919 ha förintat Denikins kontrarevolution tillkommer huvudsakligen anarkisternas upprorsarmé”, skriver Arsjinov, Machnorörelsens krönikör.

Men Machno vägrade alltjämt att placera sin armé under Trotskijs överkommando, sedan denne blivit Röda arméns ledare efter att de sista enheterna rödgardister uppgått i denna. Följaktligen ansåg den store revolutionären att han måste ta itu med de upproriska. Den 4 juni 1919 utfärdade han en order enligt vilken han förbjöd machnovisternas förestående kongress, eftersom de satte sig upp mot sovjeternas makt i Ukraina. Han brännmärkte varje deltagande i kongressen som ”högförräderi” och förordnade om arrestering av ombuden. Trotskij introducerade också ett förfaringssätt, som arton år senare de spanska stalinisterna skulle imitera gentemot de anarkistiska brigaderna, när han vägrade att lämna ut vapen till Machnos partisaner och underlät att komma dem till undsättning, för att efteråt anklaga dem för att ”svika” och att låta sig besegras av de vita trupperna.

Likväl kom de båda arméerna åter osams vid två tillfällen då ett allvarligt hot från interventionstrupperna krävde gemensam handling: först i mars 1919 mot Denikin, sedan under loppet av sommaren och hösten 1920, när faran kom från Wrangels vita styrkor, som Machno slutligen tillintetgjorde. Men så snart den yttersta faran var över, återtog Röda armén sina militära operationer mot Machnos partisaner, som inte blev svaret skyldiga.

I slutet av november 1920 drog sig statsmakten inte för att organisera ett bakhåll. Officerarna vid den machnovistiska armén på Krim inbjöds av bolsjevikerna att delta i ett militärt rådslag. De blev genast arresterade av den politiska polisen, tjeckan, och arkebuserade, medan deras soldater avväpnades. Samtidigt företogs en regelrätt offensiv mot Gulyai-Polyé. Kampen – en alltmer ojämn kamp – mellan anarkister och ”auktoritärer” varade ännu nio månader. Men till slut måste Machno ge upp, försatt ur stridbart skick av styrkor som var mycket överlägsna i antal och betydligt bättre utrustade. Han lyckades fly till Rumänien i augusti 1921, tog sig sedan fram till Paris, där han senare dog, sjuk och utfattig. Så slutade Machnorörelsens epos, enligt Peter Arsjinov prototypen för en sant revolutionär folkrörelse och därför framtida inspirationskälla för världens arbetare.

Kronstadt

De revolutionära machnovisternas strävanden liknande ganska mycket dem som i februari– mars 1921 drev Petrograds arbetare och samtidigt matroserna vid Kronstadtfästningen till revolt.

Arbetarna i städerna led under materiella villkor som blivit outhärdliga till följd av bristen på livsmedel, på bränsle, på transportmedel, och samtidigt av en alltmer tyrannisk regim, som slog ner varje yttring av missnöje. I slutet av februari bröt strejk ut i Petrograd, Moskva och i några andra industricentra. Arbetarna drog från arbetsplats till arbetsplats, stängde fabrikerna och drog med sig nya grupper i sitt följe. De krävde bröd och frihet. Statsmakten svarade med gevärseld, Petrograds arbetare svarade i sin tur med ett protestmöte som samlade 10 000 deltagare.

Kronstadt var en flottbas, belägen på en ö i den vintertid tillfrusna Finska viken, trettio kilometer från Petrograd. Den var befolkad av matrosar och flera tusen arbetare som var sysselsatta på örlogsflottans varv. Kronstadts sjömän hade spelat en framträdande roll i den revolutionära utvecklingen 1917. De hade enligt Trotskijs formulering varit ”den ryska revolutionens stolthet och ära”. Kronstadts civila invånare bildade en fri, gentemot stats- makten relativt självständig kommun. Mitt inne i fästningen fanns en jättelik öppen plats som tjänstgjorde som ett folkligt forum. Den rymde 30 000 personer.

Det är sant att 1921 års matrosar varken hade samma effektiva styrka eller samma revolutionära sammansättning som 1917. De kom i större utsträckning än föregångarna från bondeklassen. Men kampviljan fanns där fortfarande och de hade på grund av de tidigare insatserna bevarat rätten att aktivt delta i arbetarmötena i Petrograd. Därför skickade de sändebud till de strejkande arbetarna i den forna huvudstaden, men dessa avisades av ordningsmakten. Vid två massmöten på torget tog de upp de strejkandes krav som sina egna. Vid det sista mötet den 1 mars var 16 000 personer närvarande, sjömän, arbetare och soldater och trots närvaro av statschefen och ordföranden i centrala exekutivutskottet Kalinin antog de en resolution med krav på att inom tio dagar en konferens skulle sammankallas som inte skulle bestå av representanter för de politiska partierna utan av arbetare, röda soldater och flottister från Petrograd, Kronstadt och Petrogradprovinsen. Samtidigt krävde de ”de politiska officerarnas” avskaffande, eftersom inget politiskt parti borde ha privilegier, liksom även avskaffandet av kommunistiska stöttrupper och ”kommunistiska garden” i fabrikerna.

Det var helt enkelt det styrande partiets monopol som angreps. Ett monopol som Kronstadts rebeller inte tvekade att beteckna som ”usurpation”. Låt oss kasta ett öga på vad denna nya Kommuns officiella tidning,

Kronstadts Izvestija, har att säga. Låt oss lyssna till de vredgade matroserna. Kommunistpartiet hade enligt dem bara ett intresse sedan det tillvällat sig makten: att bevara den med vilka medel som helst. Det hade avskilt sig från folket. Det hade visat sig oförmöget att rycka upp landet ur ett tillstånd av allmänt sammanbrott. Det hade förlorat arbetarnas förtroende. Det hade blivit byråkratiskt. Sovjeterna som berövats sin makt hade förfalskats till oigenkännlighet, fackföreningarna förstatligats. En allsmäktig polisapparat tyngde på folket och dikterade sin lag med gevärskulor och terror. På det ekonomiska planet rådde en hård statskapitalism i stället för den på det fria arbetet grundade socialism som utlovats. Arbetarna var enkla löntagare hos denna nationella trust, utsugna på samma sätt som förr. Begärbarna gick så långt att de ifrågasatte de högsta revolutionsledningarnas ofelbarhet. Vanvördigt gjorde de narr av Trotskij och till och med av Lenin. Bortom de omedelbara kraven: återställandet av de medborgerliga friheterna, fria val till alla sovjetdemokratins organ, siktade de mot ett mål av större vikt och klart anarkistiskt innehåll: en "tredje revolution".

Rebellerna var mycket måna om att hålla sig inom revolutionens landamären. De förband sig att vaka över den sociala revolutionens landvinningar. De försäkrade att de inte hade något gemensamt med dem som kanske ville "återinföra tsarismens knutpiska", och om de öppet sade sig vilja störta "kommunisternas" makt, så inte var det för att "arbetare och bönder skulle bli slavar på nytt". De sprängde inte heller alla broar mellan sig och regimen, hoppades ännu "kunna finna ett gemensamt språk" med den. Och slutligen, om de krävde yttrandefrihet var det inte för vem som helst, utan bara för uppriktiga anhängare av revolutionen: anarkister och vänstersocialister (en formulering som uteslöt socialdemokrater eller mensjeviker).

Men Kronstadts djärvhet gick längre än en Lenin, en Trotskij kunde finna sig i. Bolsjevikledarna hade en gång för alla identifierat revolutionen med kommunistpartiet och allt som gick stick i stäv mot denna myt kunde i deras ögon inte vara annat än "kontrarevolutionärt". De såg hela den marxistisk-leninistiska lärobyggnaden repas upp. Kronstadts föreföll dem så mycket mer skrämmande, som de själva regerade i proletariats namn och plötsligt konfronterades med en oppositionsrörelse av ovedersägligt proletär karaktär. Dessutom hade Lenin nu en gång fått för sig att enda alternativet till hans partidiktatur var tsardömet återinförande. Makthavarna i Kreml resonerade likadant år 1921 som deras efterföljare hösten 1956: Kronstadts var föregångare till Budapest.

Trotskij, "mannen med järnnäven", tog personligen på sig ansvaret att slå ner upproret. "Om ni framhårdar ska vi pricka er som raphöns", meddelade han "myteristerna" per trådlös telegrafi. Matroserna kallades "vitgardister", påstods vara i maskopi med västmakternas interventionsarméer och med "börsen i Paris". De skulle tvingas till underkastelse med vapenmakt. Förgäves framhöll anarkisterna Emma Goldman och Alexander Berkman, som funnit en tillflykt i arbetarnas fosterland sedan de förvisats från Förenta staterna, i ett patetiskt brev riktat till Zinovjev, att bruket av våld skulle orsaka "den sociala revolutionen oberäknelig skada" och besvor sina "kamrater bolsjevikerna" att lösa konflikten genom broderlig förhandling. Vad Petrogradarbetarna beträffar levde de i terror och under krigslagets hot och kunde inte bringa hjälp till Kronstadts.

En f.d. tsaristofficer, den blivande marskalk Tjuchatjevskij, fick i uppdrag att föra befäl över en expeditionskår bestående av trupper som man hade måst handplocka, för de flesta röda soldater ryggade tillbaka för att skjuta på sina klassbröder. Den 7 mars började bombardemanget av fästningen. Under rubriken "Må världen veta!" sände de belägrade ut en sista vädjan: "De oskyldigas blod skall komma över kommunisternas huvuden, dessa rasande maktberusade galningar. Leve sovjeternas makt!" Belägrarna tog sig över på Finska vikens is och kuvade den 18 mars "upproret" i en orgie av mord.

Anarkisterna hade inte spelat någon roll i dessa händelser. Dock hade Kronstadts revolutionära kommitté valt in två anarkister: Yartchuk (en av dem som bildade Kronstadts sovjet 1917) samt Voline. Men förgäves ty de hölls vid denna tidpunkt fångslade av bolsjevikerna. Som Ida Mett, författare till "Kronstadts 1921", anmärker, kan man tala om anarkistiskt inflytande "endast i den meningen att anarkismen också propagerade för arbetardemokratins idé". Men även om anarkisterna inte grep direkt in i Kronstadthändelserna tog de ställning för dem. "Kronstadts", skrev senare Voline, "var det första folkliga, helt självständiga försöket att befria sig från alla ok och förverkliga den sociala revolutionen: ett försök som gjordes direkt (...) av de arbetande massorna själva, utan 'politiska herdar', utan vare sig 'ledare' eller 'förmyndare'." Och Alexander Berkman: "Kronstadts avlivade myten om den proletära staten. Det visade att partidiktatur och revolution är oförenliga."

Anarkismen död och levande

Trots att anarkisterna inte spelat någon direkt roll vid Kronstadtresningen tog regimen dess nederlag till intäkt för att göra slut på en ideologi som den kände som ett ständigt hot. Några veckor tidigare, den 8 februari, hade gamle Krapotkin dött på rysk jord, och hans stoft hade beståtts en imponerande begravning. Det följdes av en ofantlig procession på bortåt hundra tusen personer. Anarkistgruppernas svarta fanor vajade omväxlande med de röda över hopen och man kunde där läsa i eldbokstäver: "Där myndighet finns, finns ingen frihet." Det var, berättar den bortgångnes levnadstecknare, "den sista stora demonstrationen mot bolsjevismens tyranni och många människor gick med lika mycket för att demonstrera för frihet som för att hylla den store anarkisten".

Efter händelserna i Kronstadt arresterades hundratals anarkister. Några månader senare blev en medlem av den frihetliga rörelsen, Fanny Baron, och åtta kamrater till henne arkebuserade i källaren till tjekans fängelse i Moskva.

Den kämpande anarkismen hade fått nådastöten. Men utanför Ryssland gav sig anarkister som levt med i den ryska revolutionen i kast med ett omfattande kritik- och omprövningsarbete som stärkte och konkretiserade det anarkistiska tänkandet. Redan i början av december 1920 hade den ukrainska anarkistkartellen, den så kallade Nabat, vid sin kongress kategoriskt förkastat uttrycket "proletariatets diktatur", som man ansåg obönhörligt måste leda till diktatur över massorna, utövad av en del av proletariatet, nämligen den som fanns avskild i Partiet, samt av ämbetsmän och en handfull ledare. Strax före sin bortgång hade Krapotkin i ett "Budskap till Västerlandets arbetare" med ängslan pekat på uppkomsten av en "fruktansvärd byråkrati": "Enligt min åsikt har detta försök att bygga upp en kommunistisk republik på statliga, starkt centraliserade grundvalar, under en partidiktaturs järnlag, slutat i ett fruktansvärt fiasko. Ryssland lär oss hur kommunismen inte ska införas."

I sitt nummer för 7-14 januari 1921 publicerade den franska tidningen *Le libertaire* en patetisk appell från de ryska anarkosyndikalisterna till världsproletariatet: "Kamrater, gör slut på överklassens herravälde, precis som vi gjort här. Men upprepa inte våra misstag: låt inte statskommunismen bli införd i era länder."

Efter samma linje utarbetade den tyske anarkisten Rudolf Rocker redan 1920 "Statskommunismens bankrutt", den första politiska analys som gjorts om den ryska revolutionens urartning (publicerad 1921). I hans ögon var det inte arbetarklassens vilja som kom till uttryck i den beryktade "proletariatets diktatur", utan det rörde sig om diktatur av ett parti som påstod sig tala i arbetarklassens namn och som stödde sig på bajonetternas styrka. "Under proletariatets diktatur har i Ryssland uppstått en ny klass, kommissarokratin, vars förtryck för de breda massorna känns lika starkt som förr den gamla överklassens." Genom att systematiskt underordna samhällslivets alla beståndsdelar under en allsmäktig regering, som är utrustad med alla privilegier, "kunde man inte komma till annat resultat än detta funktionärernas klassamhälle som blev ödesdigert för den ryska revolutionens utveckling". "Bolsjevikerna har inte endast lånat statsapparaten från det gamla samhället, de har skänkt den en allmakt som ingen annan regim vågat göra."

I juni 1922 publicerade de landsflyktiga ryska anarkisternas grupp i Berlin en liten avslöjande bok som sammanställts av A. Gorielik, A. Komov och Voline: "Undertryckandet av anarkismen i Sovjetryssland". En fransk översättning av Voline kom ut i början av 1923. Man fann där alfabetiskt ordnat ett martyrologium för den ryska anarkismen.

Alexander Berkman publicerade 1921 och 1922, och Emma Goldman 1922 och 1923 en lång följd av broschyrer om tragedier som de bevittnat i Ryssland.

Även Machno-rörelsens överlevande som funnit en tillflykt västerut, Peter Arsjinov och Nestor Machno själv, avgav sina vittnesmål.

Mycket senare, vid tiden för andra världskriget, utarbetades – med den andliga mognad som tidsavståndet skänker – de bägge stora klassiska frihetliga verken om rycka revolutionen, G. P. Maximoffs och Volines.

För Maximoff, vars dokumentärskildring gavs ut på engelska, medför det förflutnas lärdomar vissheten om en bättre framtid. Den nya härskande klassen i Sovjetunionen kommer inte att leva evigt. Den frihetliga socialismen ska efterträda den. Objektiva omständigheter främjar denna utveckling: "Är det tänkbart (...) att arbetarna vill ha kapitalisterna tillbaka i företagen? Aldrig! För det är just mot utsugningen via staten och dess byråkrater som de gör uppror." Vad arbetarna vill, det är att ersätta denna auktoritära förvaltning av produktionen med sina egna fabriksråd, det är att förena dessa råd i en väldig landsomfattande federation. Vad de vill ha är arbetarnas självförvaltning. På samma sätt har bönderna förstått att det inte kan bli tal om att gå till-

baka till individuellt bruk. Enda lösningen är det kollektiva jordbruket, lantbrukskollektivens samarbete med fabriksråden och fackföreningarna: med ett ord, förverkligandet av oktoberrevolutionens program i frihet.

Varje försök som tar det ryska exemplet till förebild kan endast leda till "statskapitalism baserad på en avskyvärd utsugning av massorna", försäkrar Voline eftertryckligt, till "den värsta sortens kapitalism, som absolut inte har något samband med mänsklighetens utveckling mot det socialistiska samhället". Det kan bara befordra "en partidiktatur som oundvikligen leder till undertryckandet av all yttrandefrihet, tryckfrihet, organisations- och handlingsfrihet, även för de revolutionära strömningarna, med undantag för partiet vid makten" och till en "social inkvisition" som förkväver "revolutionens själva anda". Och Voline hävdar att Stalin "inte fallit från skyarna". Stalin och stalinismen är i hans ögon endast den logiska följderna av det auktoritära system som grundades och byggdes upp mellan 1918 och 1921. "Detta är vad bolsjevismens fruktansvärda och ödesdigra erfarenhet lärt världen. Och denna lärdom tillhandahåller ett mäktigt stöd åt den frihetliga uppfattningen, något som i ljuset av det skedda snart kommer att förstås av alla dem som strävar och lider, tänker och kämpar."

3. Anarkismen i de italienska fabriksråden

Efter ryskt exempel gjorde de italienska anarkisterna efter första världskriget för en tid gemensam sak med anhängarna av sovjeternas makt. Den ryska revolutionen hade väckt stark genklang hos de italienska arbetarna och i synnerhet hos de mest avancerade, det vill säga metallarbetarna på halvöns norra del. Den 20 februari 1919 utverkade det italienska metallarbetarförbundet (FIOM) ett avtal enligt vilket "interna kommissioner" skulle inrättas i företagen. I fortsättningen försökte förbundet förvandla dessa organ för arbetarrepresentation till fabriksråd med beslutanderätt i ekonomiska frågor. Det skedde genom en rad strejker med ockupation av företagen.

Den sista i raden, som ägde rum i slutet av augusti 1920, hade sitt ursprung i en lock-out. Metallarbetarna beslöt enhälligt att fortsätta produktionen på egen hand. Fastän de försökte både med övertalning och med tvång lyckades de inte få arbetsledarnas medverkan. De måste alltså organisera ledningen av företagen med hjälp av tekniska och administrativa arbetarkommittéer. Självförvaltningen fungerade rätt bra. Under en kort period fick den bankernas medverkan. När denna upphörde utfärdade man egna mynt som betalning för arbetarnas löner. Sträng självdisciplin infördes, konsumtion av alkoholhaltiga drycker förbjöds, självförsvar organiserades genom beväpnade patruller. Mineraler och kol socialiserades och fördelades rättvist. Men när detta stadium väl var uppnått blev det nödvändigt att antingen utvidga rörelsen eller slå till reträtt. Den reformistiska flygeln inom fackföreningsrörelsen röstade för en kompromiss med arbetsgivarna. Efter något över tre veckors ockupation med arbetarförvaltning måste arbetarna utrymma fabriker mot löfte om medbestämmande (som inte hölls). Det var förgäves som den revolutionära – vänstersocialistiska och anarkistiska – flygeln protesterade mot vad de uppfattade som förräderi.

Denna vänsterflygel hade en teori, ett organ och en talesman. Första numret av veckotidningen Ordine Nuovo hade kommit ut i Turin första maj 1919. Redaktör var vänstersocialisten Antonio Gramsci, som vid sin sida hade en anarkistiskt sinnad professor i filosofi vid Turins universitet (han skrev under pseudonymen Carlo Petri) samt en hel liten kärntrupp turinska anarkister. I fabriker stödde sig Ordine Nuovos grupp bl a på två aktiva syndikalistiska metallarbetare, Pietro Ferrero och Maurizio Garino. Socialister och anarkister undertecknade gemensamt Ordine Nuovos manifest och var alltså överens om att betrakta fabriksråden som "organ för den framtida kommunistiska förvaltningen av fabriken och samhället."

Ordine Nuovo var närmast böjd för att ersätta den traditionella fackföreningsrörelsen med ett nät av fabriksråd. Den var inte helt och hållet fientlig mot fackföreningarna som den betraktade som "den stora proletärkroppens solida ryggrad". Men den kritiserade, på samma sätt som Malatesta år 1907, urartningen hos en byråkratisk och reformistisk fackföreningsrörelse som blivit en integrerande del av kapitalist-samhället. Den påvisade fackföreningarnas organiska oförmåga att tjäna som instrument för den proletära revolutionen.

I gengäld höjde Ordine Nuovo fabriksråden till skyarna. Den såg i dem det organ som ensamt var istånd att lyfta upp arbetarna ur det egna fackets särintressen och att sammanbinda "organiserade" med "organiserade". Den tillskrev råden förmåga att skapa en "producent- psykologi" och förbereda arbetarna för självförvaltning.

Tack vare fabriksråden blev erövringen av fabriken något påtagligt, något som låg inom räckhåll för den ringaste arbetare. Rådssystemet betraktades som ett utkast till det socialistiska samhället.

De italienska anarkisterna, som var av ett mer realistiskt kynne än Antonio Gramsci och mindre benägna för ordsvall, ironiserade ibland över denna omåttliga tilltro till fabriksrådets undergörande verkan. De erkände visst deras förtjänster men vägrade att idealisera dem. Om Gramsci inte utan skäl kritiserade reformismen inom fackföreningarna, så påpekade anarko- syndikalisterna att även fabriksråden löpte risken att under icke-revolutionära perioder förfalla till organ för klassarbete. De fackligt verksamma anarkisterna fann det även orättvist att Ordine Nuovo i sin kritik likställde den reformistiska fackföreningsrörelsen och den revolutionära syndikalism som deras landsorganisation Unione Sindicale Italiana stod för.⁽⁸⁾

Slutligen och synnerligen erfor anarkisterna ett visst obehag vid den motsägelsefulla och tvetydiga tolkning som Ordine Nuovo framförde av fabriksrådets urtyp: sovjeterna. Visserligen lät Gramsci ofta epitetet ”frihetlig” återkomma i sin text och han hade polemiserat mot Angelo Tasca, en inbiten auktoritär som försvarade en antidemokratisk uppfattning av ”proletariatets diktatur”, som ansåg att fabriksrådets roll skulle inskränkas till att vara instrument för kommunistpartiet och som till och med karakteriserade Gramscis idéer som ”proudhonistiska”. Men Gramsci var inte tillräckligt insatt i utvecklingen i Ryssland för att kunna skilja mellan de första revolutionsmånadernas fria sovjetter och de av bolsjevikstaten underkuvade sovjeterna. Därför var hans framställning ofta tvetydig. Han såg i fabriksrådet ”modellen för den proletära staten” som han menade skulle inkorporeras i ett världsomfattande system: den kommunistiska internationalen. Han trodde sig kunna förlika bolsjevismen med statens bortdöende och en demokratisk uppfattning av ”proletariatets diktatur”.

De italienska anarkisterna hade i början hälsat de ryska sovjeterna med en helt okritisk hänförelse. Den första juni 1919 hade en av dem, Camillo Berneri, satt rubriken ”Auto- demokrati” på en artikel där han hyllade bolsjevikregimen som ”det första experimentet i sann demokrati som blivit genomfört i stor skala” och som ”motsatsen till centralistisk stats- socialism”. Men ett år senare vid de italienska anarkisternas kongress förde Maurizio Garino ett helt annat språk: sovjeterna såsom de byggts upp i Ryssland av bolsjevikerna var väsentligt olika arbetarnas självförvaltning som anarkisterna uppfattade den. De utgjorde ”grundvalen för en ny, oundvikligen centralistisk och auktoritär stat”.

I fortsättningen skulle de italienska anarkisterna och Gramscis vänner följa skilda vägar. De sistnämnda gjorde — efter att ha hävdats att socialistpartiet på samma sätt som fackföreningarna var en i det borgerliga systemet integrerad organism, och att det följaktligen varken var nödvändigt eller tillrådligt att ansluta sig till det — ett ”undantag” för de kommunistiska grupperna inom socialistpartiet. Det var dessa grupper som senare efter klyvningen i Livorno den 21 januari 1921 bildade det italienska kommunistpartiet och enrullade sig i den Kommunistiska internationalen.

De italienska anarkisterna däremot tvingades överge en del av sina illusioner och erinra sig att Malatesta redan sommaren 1919 i ett brev från London varnat dem för ”en ny regim som installerat sig [i Ryssland] ovanför revolutionen för att bromsa den och foga in den under ett partis specialsyften”. Den är en diktatur, hävdade profetiskt den gamle revolutionären, ”med sina dekret, sina straffbestämmelser, sina poliser och framför allt sin väpnade styrka, som visserligen ska försvara revolutionen mot dess yttre fiender, men som i morgon kommer att användas för att tvinga arbetarna till lydighet, för att hejda revolutionens lopp, konsolidera de nya intressen som uppstått och försvara en ny privilegierad klass mot folkets massa. Lenin, Trotskij och deras kamrater är säkert uppriktiga revolutionärer, men de iordningställer en regeringsapparat som deras efterföljare kommer att begagna sig av för att profitera på revolutionen och döda den. De kommer att bli de första offren för sina egna metoder”.

Två år senare skulle den italienska Anarkistiska unionen, vid sin kongress i Ancona den 2-4 november 1921, vägra att erkänna den ryska regeringen som representativ för revolutionen och i stället beteckna den som ”revolutionens största fiende”, ”förtryckare och utsugare av proletariatet, i vars namn den påstår sig utöva makten”. Och den anarkistiske författaren Luigi Fabbri kom samma år till denna slutsats: ”Ett kritiskt studium

⁽⁸⁾ Diskussionen bland anarkosyndikalister om fabriksrådets och fackföreningarnas respektive förtjänster var för övrigt inte en nyhet: den hade i Ryssland nyligen delat anarkisterna i två läger och hade till och med framkallat splittring inom redaktionen för den frihetliga tidningen Golos Truda, då några höll fast vid den klassiska syndikalismen och andra, bland dem G. P. Maximov, tog parti för råden.

av ryska revolutionen är av enorm betydelse (...) eftersom de västeuropeiska revolutionärerna kan reglera sitt handlande i avsikt att om möjligt undvika de misstag den ryska erfarenheten har belyst.”

4. Anarkismen i spanska revolutionen

Den sovjetiska hägringen

Historien visar ständigt på nytt att det subjektiva medvetandet släpar efter i förhållande till den objektiva verkligheten. Den lärdom de ryska anarkisterna och andra som bevittnade det ryska dramat drog redan 1920 blev först många år senare allmänt känd och erkänd. Den första segerrika proletära revolutionens prestige och dess återverkningar på en sjättedel av jord- globen var så stora, att arbetarrörelsen länge skulle förbli som trollbunden av det inträffade. Med de ryska sovjeterna som förebild uppstod ”råd” litet varstans, inte bara som vi sett i Italien, utan också i Tyskland, i Österrike, i Ungern. I Tyskland var rådssystemet den vikti- gaste punkten på programmet för Rosa Luxemburgs och Karl Liebknechts Spartakistliga. I München 1919, efter mordet på bajerska republikens ministerpresident Kurt Eisner, utropades en rådsrepublik med den anarkistiske skriftställaren Gustav Landauer i spetsen, vilken i sin tur blev mördad av kontrarevolutionen. Hans vän och stridskamrat, den anarkistiske diktaren Erich Mühsam, komponerade en Räte-Marseillaise (rådsmarseljäs), där arbetarna kallades till vapen, inte längre för att formera bataljoner utan för att bilda råd efter mönster av de ryska och ungerska, för att äntligen göra slut på den gamla världens sekellånga slaveri.

Våren 1920 avskilde sig en tysk oppositionsgrupp som bekände sig till Rätekommunism (rådskommunism) från kommunistiska partiet för att bilda ett tyskt kommunistiskt arbetarparti (K. A. P. D.).⁽⁹⁾ I Holland anslöt sig en besläktad rörelse till rådsidén. Initiativtagare var Hermann Gorter och Anton Pannekoek. Den förstnämnde drog sig inte för att under en livlig polemik med Lenin svara den ryska revolutionens ofelbare anförare med rent anarkistiska formuleringar: ”Ännu har vi inte de sanna ledare som inte söker behärska massorna och inte förråder dem, och så länge vi inte har dem vill vi att allt ska göras nedifrån och upp och genom själva massornas diktatur. Om jag har en förare på fjället och han leder mig till avgrunden, då vill jag hellre slippa ha någon.” Pannekoek förkunnade att råden var den form för självstyrelse som ersatte den gamla världens regeringsmetoder. Liksom Gramsci förstod han inte att klart skilja dem från den ”bolsjevikiska diktaturen”.

Litet varstans, men speciellt i Bajern, i Tyskland, i Holland deltog anarkisterna aktivt i det teoretiska och praktiska utarbetandet av rådssystemet.

Även i Spanien lät anarkosyndikalisterna blanda sig av oktoberrevolutionen. Vid CNT:s kongress i Madrid den 10 –20 december 1919 antogs en text där det sades att ”det ryska folkets epos har elektrifierat världsproletariatet”. Med acklamation, ”reservationslöst som en kvinna ger sig till sin själs älskade” röstade kongressen för en provisorisk anslutning till Kommunistiska internationalsen, på grund av dess revolutionära karaktär. Dock framställde organisationen en önskan om sammankallandet av en universell arbetarkongress som skulle besluta på vilka grundvalar man skulle bygga upp arbetarnas sanna International. Några försagda protester hade även låtit höra sig: den ryska revolutionen var en ”politisk” revolution och inkarnerade inte det frihetliga idealet. Kongressen bortsåg från dessa. Den beslöt att sända en delegation till Tredje internationalens andra kongress som öppnades i Moskva den 15 juli 1920.

Men vid den tidpunkten hade det redan kommit fnurror på tråden. Ombudet för den spanska anarkosyndikalismen, som man försökte övertala att delta i bildandet av en revolutionär facklig international, vägrade godta en text där det talades om ”erövring av den politiska makten”, om ”proletariatets diktatur” och om ett organisatoriskt band mellan fackföreningar och kommunistpartier, som illa dolde att det var fråga om de förras underordnande under de senare: vid Kommunistiska internationalens kommande kongresser skulle de fackliga landsorganisationerna vara representerade av respektive länders kommunistpartiers ombud. Vad beträffar den planerade Röda fackföreningsinternationalen skulle den öppet domineras av Kommunistiska internationalen och dess sektioner i respektive länder. Det spanska ombudet Angel Pestaña utbrast efter att ha utlagt texten enligt spansk uppfattning: ”Revolutionen är inte, kan inte vara ett partis verk. Ett parti kan på sin höjd få till

⁽⁹⁾ K.A.P.D. bildade i april 1922 en ”kommunistisk arbetarinternational” tillsammans med de nederländska och belgiska oppositionsgrupperna.

stånd en statskupp. Men en statskupp är inte en revolution.” Och han tillade: ”Ni säger oss att utan kommunistparti kan revolutionen inte göras, och att utan erövring av den politiska makten är ingen frigörelse möjlig, och att utan diktatur kan ni inte avskaffa överklassen: det är att kasta ut helt ogrundade påståenden.”

Till följd av de invändningar som CNT:s ombud framförde gick kommunisterna med på en del ändringar i resolutionen vad beträffar ”proletariatets diktatur”. Icke desto mindre publicerade Losovskij texten i dess första avfattning utan de ändringar Pestaña krävt men med Pestañas underskrift. Trotskij hade i ett timplågt anförande angripit det spanska ombudet och när denne begärde att få svara på angreppen förklarade ordföranden debatten avslutad.

Efter att ha tillbringat flera månader i Moskva lämnade Pestaña Ryssland den 6 september 1920, djupt besviken över det han kunnat iakttä där. Rudolf Rocker, som han besökte i Berlin, berättar att han påminde om ”en skeppsbruten som undkommit i sista stund”. Han hade inte mod att avslöja sanningen för sina spanska kamrater. Att grusa de oändliga förhoppningar som den ryska revolutionen väckt hos dem föreföll honom som ett ”mord”. Hemkommen till Spanien blev han omedelbart fängslad och besparades därigenom den pinsamma plikten att avslöja sanningen.

Under loppet av sommaren 1921 deltog en ny CNT-delegation i Kommunistiska internationals tredje kongress liksom i Röda fackföreningsinternationalens konstituerande kongress. Bland CNT-ombuden befann sig unga bolsjevikproselyster som Joaquin Maurin och Andrés Nin men där fanns också en fransk anarkist med kallt huvud, Gaston Leval. Med risk att anklagas för att ”spela borgerskapet i händerna” och att ”gynna kontrarevolutionen” sjöng han ut med vad han tyckte. Att inte tala om för folket, att vad som i Ryssland slagit fel, det var inte revolutionen utan staten, ”att inte visa folket att bakom den döende revolutionen finns staten som förlamar och förstör den”, det skulle i hans ögon varit något värre än bara tystnad. Så uttryckte sig Gaston Leval i *Le libertaire* i november 1921. Vid sin återkomst till Spanien rådde han CNT att annullera sin anslutning till Tredje internationals och dess så kallat fackliga filial, eftersom han ansåg att ”allt ärligt och lojalt samarbete” med bolsjevikerna var omöjligt.

Sålunda förekommen beslöt Pestaña att publicera sin första rapport och att sedan komplettera den med en andra där han avslöjade hela sanningen om bolsjevismen: ”Kommunistiska partiets principer är rakt motsatta dem det i revolutionens första ögonblick uttalade och förkunnade. Den ryska revolutionen och det kommunistiska partiet är i sina principer, i metod och målsättning diametralt motsatta (...). När kommunistpartiet väl installerat sig vid makten, påbjöd det att den som inte tänkte kommunistiskt (dvs kommunistiskt enligt partiets uppfattning) hade inte rätt att tänka (...). Kommunistpartiet har fråntagit det ryska proletariatet de heliga rättigheter som revolutionen skänkt det.” Till och med Kommunistiska internationals existens ifrågasatte Pestaña: den var ju bara det ryska kommunistpartiets förlängning och kunde inte för världsproletariatets vidkommande inkarnera revolutionen.

Den landsomfattande CNT-kongressen i Saragossa i juni 1922 som denna rapport var avsedd för, beslöt att CNT skulle dra sig tillbaka från Tredje internationals eller rättare från dess fackliga filial, Röda fackföreningsinternationalen, och i stället sända ombud till en internationell anarkosyndikalistisk konferens, som hölls i Berlin i december och varur ”Internationella arbetarassociationen (IAA) framgick. Denna internationals förblev dock en chimär, för frånsatt den betydande spanska landsorganisationen samlade den i andra länder endast obetydliga minoriteter.⁽¹⁰⁾

Denna brytning blev inledningen till det oförsonliga hat som Moskva skulle komma att ägna den spanska anarkismen. Joaquin Maurín och Andrés Nin desavouerades av CNT och lämnade organisationen för att grunda det spanska kommunistpartiet. I maj 1924 förklarade Maurin krig på liv och död mot sina forna kamrater i en broschyr: ”Att slutgiltigt eliminera anarkismen är en svår uppgift i ett land vars arbetarrörelse bär inom sig ett halvsekels anarkistiska propaganda. Men vi ska nog klara dem.”

⁽¹⁰⁾ Syndikalisterna i Pierre Besnards fraktion, som utslutits ur Allmänna förbundet för enhetsarbete (C.G.T.U.) grundade 1924 i Frankrike Allmänna förbundet för syndikalistiskt och revolutionärt arbete (C.G.T.S.R.)

Den anarkistiska traditionen i Spanien

De spanska anarkisterna drog alltså på ett tidigt stadium sina lärdomar av ryska revolutionen och dessa bidrog till att stimulera dem i förberedelserna för en revolution av helt annat slag. Den "auktoritära" kommunismens urartning stärkte deras vilja att föra den frihetliga kommunismen till seger. Grymt besvikna över den sovjetiska hägringen såg de i anarkismen, som Santillán senare skulle skriva, "det enda hoppet om förnyelse i denna mörka tid". Den frihetliga revolutionen var tämligen väl förberedd såväl i folkets medvetande som i de frihetliga teoretikernas tänkande. Anarkosyndikalismen var, som José Peirats påpekar "genom sin mentalitet, sitt temperament och sina reaktioner det mest spanska i hela Spanien". Den var produkten av en kombinerad utveckling. Dess förutsättningar var å ena sidan det efterblivna tillståndet på landsbygden, där förhållandena ofta var rent medeltidsmässiga, och å andra sidan utvecklingen av ett modernt proletariat i vissa industriområden. Den spanska anarkismens särart låg i en egendomlig blandning av ålderdomlighet och framsynthet. Sammansmältningen mellan bägge tendenserna var långt ifrån fullständig.

CNT hade 1918 över en miljon medlemmar. Den hade en stark ställning inom industrin i Katalonien och i mindre grad i Madrid och Valencia,⁽¹¹⁾ men samtidigt var den fastrotad på landsbygden bland de fattiga lantarbetarna, där minnet av den gamla kooperativa bygemenskapen levde kvar. Skriftställaren Joaquín Costa hade år 1898 gjort en inventering av kvarlevorna av denna agrarkollektivism. I ett stort antal byar fanns fortfarande gemensam egendom, som arrenderades ut i smålotter till icke jordägande eller som slogs ihop med andra byars ägor till betesmarker och andra "allmänningar". I södra Spanien med dess vidsträckta storgods var det snarare socialisering än fördelning av jord som lantarbetarna önskade.

Agrarkollektivismen hade dessutom förberetts genom många årtiondens anarkistisk propaganda på landsbygden, genom exempelvis José Sánchez Rosas små populära broschyrer. CNT var starkt främst bland lantarbetarna i söder (Andalusien), i öster (Levanten, regionen kring Valencia) och i nordost (Aragonien och kring Saragossa).

Denna den spanska anarkosyndikalismens dubbla förankring i industrin och jordbruket hade lett den "frihetliga kommunismen", som den bekände sig till, i två något divergerande riktningar: den ena kommunalistisk, den andra syndikalistisk, det vill säga fackligt orienterad. Kommunalismen var mer separatistisk — och hade en mer lantlig och man skulle nästan kunna säga mer sydlandsk karaktär, för en av dess främsta bastioner var Andalusien — medan syndikalismen gick mer in för integration i ett utpräglat stadssamhälle och hade en mer nordlig karaktär eftersom dess tyngdpunkt låg i Katalonien. De frihetliga teoretikerna var tämligen svävande och splittrade på denna punkt.

Kommunisterna hade givit sitt hjärta åt Krapotkin och hans på lärdom grundade men förenklade idealisering av medeltidens kommuner, vilka av dem identifierades med den traditionella spanska bygemenskapen, och de tog gärna uttrycket "fri kommun" i munnen. Flera praktiska försök i frihetlig kommunism hade kommit till stånd under loppet av de bondeuppror som följde på republikens införande 1931. Genom fri och ömsesidig överenskommelse hade grupper av småbönder beslutat att arbeta gemensamt, dela förtjänsterna lika och organisera sin konsumtion efter principen "ta ur högen". De hade avsatt de kommunala myndigheterna och ersatt dem med valda kommittéer. De trodde sig helt naivt ha frigjort sig från det omgivande samhället, från skatt och militärtjänst.

Företrädarna för den andra riktningen, som åberopade sig på Bakunin, den kollektivistiska, syndikalistiska och internationalistiska arbetarrörelsens grundare i Spanien, och på hans lärjunge Ricardo Mella, var mer inriktade på nuet än på guldåldern och mer realistiska. De lade ekonomiska synpunkter på utvecklingen och de ansåg det klokt att för en lång övergångsperiod beräkna inkomst efter fullgjorda arbetstimmar och inte fördela efter behov. De såg i kombinationen av lokala samorganisationer och industrifederationer framtidens ekonomiska struktur.

Men den förkärlek man inom CNT hade för *sindicatos únicos*, det vill säga de lokala samorganisationerna, som stod arbetarna närmare, som var oberörda av branschegoism och blev som ett hem för proletariatet, både

⁽¹¹⁾ I Kastilien, Asturien etc dominerade en socialdemokratisk landsorganisation, Arbetarnas allmänna union (UGT).

andligt och materiellt,⁽¹²⁾ gjorde att begreppen fackförening och kommun liksom flöt ihop i syndikalisternas medvetande.

Ett annat problem söndrade de spanska anarkosyndikalisterna och aktualiserade i den praktiska verksamheten den teoretiska debatt som vid den internationella anarkistkongressen 1907 hade förts mellan syndikalister och anarkister. Inom CNT hade det dagliga fackliga arbetet framkallat en reformistisk tendens och det var mot den som den 1927 bildade Iberiska anarkistiska federationen (FAI) avsåg att försvara den anarkistiska renlärligheten. År 1931 utgav företrädarna för den rent fackliga tendensen ett manifest, det s k ”De trettios manifest”. Det vände sig mot ”minoritetsdiktaturen” inom fackföreningsrörelsen, hävdade den fackliga verksamhetens självständighet och syndikalismens anspråk på att vara sig själv nog. Ett antal fackföreningar lämnade CNT, och även om sprickan murades igen strax före julirevolutionen 1936, så levde i alla fall en reformistisk strömning kvar inom landsorganisationen.

Teoretiskt bagage

De spanska anarkisterna var alltid mycket ambitiösa när det gällde att översätta och publicera den internationella anarkismens viktigaste (och även mindre viktiga) skrifter. Därigenom har de räddat traditionerna av en på samma gång revolutionär och fri socialism från glömskan, ja ibland från rena förstörelsen. Augustin Souchy, den tyske anarkosyndikalisten som gick över i den spanska anarkismens tjänst skriver: ”På deras fackförenings- och gruppmöten, i deras tidningar, broschyrer och böcker diskuterades den sociala revolutionens problem utan uppehåll och på systematiskt sätt.”

Efter spanska republikens utropande 1931 kom en flora av skrifter som sysslade med den kommande revolutionen. Peirats ger en förteckning – mycket ofullständig, säger han själv – på nära femtio titlar och understryker att denna ”lust till revolutionär konstruktion” som kom till uttryck i en otrolig mängd publikationer i hög grad bidrog till att förbereda folket för revolutionen. Sålunda blev James Guillaumes broschyr från 1876, ”Tankar om samhällsorganisationen”, känd för de spanska anarkisterna genom att Pierre Besnard citerade långa stycken ur den i sin bok ”Fackföreningarna och den sociala revolutionen”, som kom ut i Paris 1930. 1931 publicerade Gaston Leval i Argentina, dit han emigrerat, ”Den spanska revolutionens ekonomiska problem”, som direkt inspirerade Diego Abad de Santilláns betydande verk som vi ska återkomma till längre fram.

År 1932 publicerade doktor Isaac Puente, en landsortsläkare som året därpå blev själen i en upprorskommitté i Aragonien, en kanske något naiv och idealiserande skiss om ”Frihetlig kommunism”. De idéer som där lades fram togs upp av CNT:s kongress i Saragossa den 1 maj 1936.

Saragossaprogrammet bestämde med en viss omständlighet hur en direkt bydemokrati skulle fungera: ett kommunalt råd väljs av ett allmänt möte och består av skilda tekniska kommittéer. Allmänt möte eller ”folkförsamlingen” sammankallas varje gång som kommunens intressen kräver det, på begäran av kommunalrådets medlemmar eller på invånarnas egen önskan. De som väljs till ansvarsposter blir inte funktionärer. Med undantag av några tekniker och statistiker fullgör de som alla andra sin uppgift som producenter och träffas vid arbetsdagens slut för att diskutera sådana detaljfrågor som inte behöver ratificeras av ett allmänt möte.

Alla arbetsföra får ett producentkort, på vilket arbetsprestationerna skrivs in, beräknade efter fullgjorda arbetsdagar och gällande som betalning för varor. De icke arbetsföra i befolkningen får ett vanligt konsumentkort. Inga fastställda regler: kommunernas självbestämmande respekteras. De som finner för gott att upprätta ett annat system för internt utbyte kan göra detta, på villkor naturligtvis att de på intet sätt skadar andra kommuners intressen. Rätten till kommunal självstyrelse utesluter ju inte skyldigheten till kollektiv solidaritet inom kommunernas kantonala och regionala federationer.

Kulturen stod i främsta rummet för intresset under Saragossakongressen. Den bör tillförsäkra alla människor, under den tid de lever, tillgång och rätt till vetenskap och konst, till forskning av alla slag som går att

⁽¹²⁾ Det var först 1931 som CNT fattade beslut om skapandet av industriförbund, något som 1919 avvisats därför att de ”rena” anarkisterna befarade att det skulle leda till centralism och byråkratisering. Men det hade blivit nödvändigt att besvara den kapitalistiska koncentrationen genom facklig koncentration inom samma industrier. Det dröjde ända till 1937 innan de stora industriförbunden verkligen organiserades upp.

förenera med produktionen av materiella resurser. En allsidig verksamhet är till gagn för den mänskliga naturens jämvikt och hälsa. Slut med uppdelningen av samhället i handens och hjärnans arbetare: alla är samtidigt bådadera. När individen väl gjort undan sitt dagsverke som producent är han helt och hållet herre över sin tid. CNT utgår ifrån att när alla behov av materiellt slag är tillfredsställda i ett frigtort samhälle, kommer de andliga behoven att göra sig gällande på mer krävande sätt.

Sedan länge hade de spanska anarkosyndikalisterna varit måna att värna om vad de kallade "frändskapsgrupperna". Bland annat räknade nudismen och vegetarismen talrika anhängare i deras led, särskilt bland söderns fattiga bönder. Dessa två sätt att leva ansågs ägnade att omvandla människan och förbereda henne för det frihetliga samhället. Därför sysslade CNT i Saragossa även med problemen för sådana grupper som frisksportarna och nudisterna vilka är "motståndare till industrialisering". Eftersom de av det skälet skulle få svårt att tillgodose sina behov, tänker sig kongressen att deras ombud vid de federerade kommunernas sammankomster skulle kunna sluta ekonomiska avtal med jordbruks- och industrikommunerna. Bör man le åt detta? Strax före en stor och blodig social omvälvning finner CNT det inte löjligt att ta hänsyn till människans oändligt varierande strävanden.

På det straffrättsliga området hävdar Saragossakongressen, i trohet mot Bakunins lära, att samhällets orättvisor är främsta orsaken till de brott som begås och att följaktligen dessa i stort sett kommer att upphöra, sedan orsaken avlägsnats. Den hävdar att människan inte är av naturen ond. Individens tillkortakommanden, såväl i sedligt avseende som i arbetslivet, skall granskas av "folkförsamlingen" som för varje särskilt fall bör försöka finna en rättvis lösning.

Den frihetliga kommunismen vill inte erkänna andra korrekationsmedel än läkarvetenskapens och pedagogikens förebyggande åtgärder. Om en individ som är offer för patologiska fenomen skadar den harmoni som bör råda mellan jämlika människor, ska hans rubbning bli föremål för behandling medan samtidigt känslan för moral och socialt ansvar stimuleras hos honom. Som botemedel mot erotiska passioner som respekten för andras frihet inte räcker till för att behärska, rekommenderar Saragossakongressen "luftombyte", som är bra både mot kroppens sjukdomar och kärlekens. Landsorganisationen tvivlar emellertid på att sjukliga lidelser över huvud taget kan uppstå i en atmosfär av sexuell frihet.

När CNT i maj 1936 antog Saragossaprogrammet räknade säkerligen ingen med att redan två månader senare tillämpningens timme skulle slå. I praktiken kom socialiseringen av jorden och industrin, som följde på revolutionens seger den 19 juli 1936, att avlägsna sig rätt betydligt från detta idylliska program. Medan i programmet ordet "kommun" kom tillbaka på varje rad, blev det nu i stället ordet kollektiv som användes för att beteckna produktionsenheterna. Det är inte bara fråga om ett enkelt ordbyte: de som organiserade den spanska självförvaltningen hade en annan källa att ösa ur.

Den skiss till ekonomisk uppbyggnad som Diego Abad de Santillán presenterat två månader före Saragossakongressen i sin bok "Revolutionens ekonomiska organism" var av en helt annan karaktär.

Santillán är inte som så många andra av sina samtida en osjälvständig eftersägare till 1800-talets stora anarkister.

Han beklagar att de senaste tjugofem-trettio årens anarkistiska litteratur sysslats så litet med det moderna näringslivets konkreta problem och att den inte öppnat egna perspektiv mot framtiden, utan att anarkismen i stället på alla språk ynglat av sig en massa böcker i vilka frihetsbegreppet stöts och blöts på ett egentligen helt abstrakt sätt. Jämförda med denna hårdsmälta produktion framstår de rapporter som lades fram vid Första internationals nationella och internationella kongresser som lysande: man finner där, framhåller Santillán, en mycket större insikt i de ekonomiska problemen än under följande perioder. Santillán dröjer inte vid det förflutna utan siktar in sig på sin egen tid. Han är medveten om att "den moderna industrins oerhörda utveckling har skapat en hel serie nya problem som man tidigare inte kunnat förutse". Det kan ju inte bli fråga om att börja plöja med oxar igen eller gå tillbaka till primitiva och hantverksmässiga produktionsmetoder.

Den ekonomiska partikularismen, sockentänkandet, la patria chica (det lilla fosterlandet) som guldålderssvärmare på spanska landsbygden gärna talar om, Krapotkins exklusiva och medeltidsmässiga "fria kommuner" bör förpassas till historiska museer. Detta är lämningarna av föråldrade kommunalistiska uppfattningar.

"Fria kommuner" kan inte existera rent ekonomiskt sett. "Vårt ideal är en kommun som är ansluten, federerad, integrerad i landets och övriga revolutionsländers ekonomiska liv." Kollektivismen, självförvaltning-

en, betyder inte att man ersätter den privata ägaren med en månghövdad ägare. Jorden, fabriker, gruvorna, transportmedlen är allas verk och bör tjäna alla. Det nutida näringslivet är varken lokalt eller ens nationellt utan världsomfattande. Det karakteristiska för det moderna livet är samordningen av alla produktions- och distributions- krafter. ”En socialiserad, dirigerad och planerad ekonomi är absolut nödvändig och motsvarar den moderna ekonomiska världens utveckling.”

Santillán tänker sig att den samordnande och planerande funktionen ska anförtros åt ett näringslivets federala råd, som inte utgör en politisk myndighet utan är ett vanligt samordningsorgan, en ekonomisk och administrativ regulator. Det får sina direktiv nedifrån, det vill säga från fabriksråden, som är federerade i fackliga branschråd efter industrier och samtidigt i lokala råd för ekonomin. Det är alltså fråga om en kombinerad struktur efter vertikala och horisontella linjer. Basorganen förser Federala rådet med den statistik som gör det möjligt att vid varje tidpunkt överblicka det faktiska ekonomiska läget. Rådet kan sålunda lokalisera de viktigaste bristerna, avgöra i vilka sektorer det är mest angeläget att främja nya industrier, nya odlingar. ”Inget behov av polis längre när högsta myndigheten ligger hos siffrorna, i statistiken.” Det statliga tvånget i ett sådant system är inte lönsamt, det är sterilt och därmed omöjligt. Federala rådet ombesörjer spridandet av information, främjar förbindelserna mellan regionerna och framväxandet av en landsomfattande solidaritet. Det stimulerar till forskning rörande nya arbetsmetoder, nya tillverkningsprocedurer, en ny odlingsteknik. Det hjälper till att fördela arbetskraften från en bransch till en annan.

Santillán har ovedersägligen lärt mycket av ryska revolutionen. Å ena sidan har den visat honom hur nödvändigt det är att motverka risken för en återuppståndelse av den statliga och byråkratiska apparaten. Men å andra sidan har den också lärt honom att en segerrik revolution inte kan undvika vissa ekonomiska genomgångsformer, där vad Marx och Lenin kallar den ”borgerliga rätten” för en tid finns kvar. Bland annat kan det inte bli fråga om att i ett enda slag avskaffa bank- och penningssystemet. Man måste omvandla dessa institutioner och provisoriskt använda dem för transaktioner i syfte att hålla samhället igång och bereda vägen för nya former av ekonomisk verksamhet.

Santillán skulle komma att fylla viktiga funktioner i den spanska revolutionen: han var i tur och ordning medlem av De antifascistiska milisernas centralkommitté (slutet av juli 1936), medlem av Kataloniens ekonomiska råd (11 augusti) och ekonomiminister i den katalanska regeringen (mitten av december).

En ”apolitisk” revolution

Den spanska revolutionen var alltså väl förberedd i de anarkistiska tänkarnas hjärnor liksom i folkets medvetande. Därför bör man inte förvåna sig över att Frente populares (Folkfrontens) valseger i februari 1936 av den spanska högern uppfattades som begynnelsen till en revolution. Det dröjde inte heller länge förrän massorna sprängde de trånga ramarna för den seger som hemförts vid valurnorna. De hade ingenting till övers för de parlamentariska spelreglerna och väntade inte ens tills en regering bildats för att befria fångarna. Arrende- bönderna upphörde att betala arrende. Lantarbetarna ockuperade mark och satte igång med att odla den. Byborna kastade ut kommunalpamparna och började styra sig själva. Järnvägs- männen inledde en strejk för att kräva nationalisering av järnvägarna. Murarna i Madrid krävde arbetarkontroll som en första etapp mot socialisering.

Svaret på dessa revolutionsförebud blev de militära chefernas kupp. Men denna lyckades bara påskynda den revolution som i praktiken redan börjat. Om man bortser från Sevilla, tog folket till offensiven i de flesta stora städer, i Madrid, i Barcelona och i Valencia framför allt. De belägrade kasernerna, reste barrikader på gatorna, ockuperade de strategiska punkterna. Från alla håll skyndade arbetarna till på anmaning av sina fackföreningar. Med totalt dödsförakt, med blottat bröst och nakna händer stormade de generalernas bastioner. De erövrade kanonerna från fienden. De drog med sig soldaterna i sina egna led.

Tack vare denna folkliga furie fullbordades segern över militärupproret på tjugofyra timmar. Då började spontant den sociala revolutionen. Olika på olika håll visserligen, alltefter regioner och städer, men ingenstades med sådan iver som i Katalonien och främst Barcelona. När de lagliga myndigheterna hämtat sig från den första häpnaden fann de att de helt enkelt inte längre existerade. Staten, polisen, armén, statsförvaltningen tycktes ha förlorat sitt existens- berättigande. ”Civilgardisterna” hade förjagats eller likviderats. De segrande arbetarna

sörjde själva för ordningens upprätthållande. Den mest angelägna uppgiften var att organisera livsmedelsförsörjningen: kommittéer delade ut livsmedel på de till lägerplatser förvandlade barrikaderna, senare öppnades gratisbispisningar. Kvarterskommittéer stod för administrationen, krigskommittéer organiserade arbetarmlisernas avfärd till fronten. Folkets hus hade blivit centrum för förvaltningen. Det gällde inte längre bara att "försvara republiken" mot fascismen, det var Revolution! En revolution som inte som i Ryssland behövde skapa nya maktorgan: val av sovjeter var överflödigt här, eftersom den anarkosyndikalistiska organisationen fanns till hands överallt för att bilda de skilda baskommittéerna. I Katalonien var CNT och dess medvetna minoritet FAI mäktigare än de borttynande myndigheterna.

Speciellt i Barcelona fanns ingenting som kunnat hindra arbetarkommittéerna att de jure gripa den makt som de redan utövade de facto. De avstod från att göra det. Den spanska anarkismen hade i årtionden upphörligen varnat folket för "politikens" narrspel, framhävt att produktionslivet var det viktigaste, avrått från en borgerligt demokratisk revolution för att i stället predika den sociala revolutionen genom direkt aktion. Vid revolutionens rand resonerade anarkisterna ungefär så här: må politikerna styra med sitt. Vi, de "apolitiska", tar hand om det ekonomiska. En artikel med rubriken "Att reagera är onödigt" som var publicerad den 3 september 1936 i CNT-FAI:s informationsbulletin, framförde som sin mening att den ekonomiska expropriering som pågick av sig själv skulle medföra "den borgerliga statens likvidering genom kvävning".

Anarkisterna i regeringen

Men snart skulle denna underskattning av regeringen förbytas i en omvänd hållning. De spanska anarkisterna blev oförmodat regeringsinställda. I Barcelona ägde strax efter händelserna den 19 juli ett sammanträffande rum mellan den anarkistiske aktivisten Garcia Oliver och presidenten för den katalanska staten, den borgerlige liberalen Companys. Denne förklarade sig beredd att avgå men fick behålla sitt ämbete. CNT och FAI avstod från att utöva en anarkistisk "diktatur" och förklarade sig redo att samarbeta med övriga vänstergrupper. Men redan i mitten av september krävde CNT hos centralregeringens premiärminister, Largo Caballero, att det skulle bildas ett "Försvarsråd" på femton medlemmar, av vilka organisationen skulle nöja sig med att tillsätta fem. Det var att ansluta sig till tanken på regeringsdeltagande under annat namn.

Anarkisterna accepterade slutligen portföljer i båda regeringarna, i den katalanska först och sedan i Madridregeringen. I ett öppet brev den 14 april 1937 till ministern och kamraten Federica Montseny framförde den italienske anarkisten Camillo Berneri förebråelser mot dem för att deras enda uppgift i regeringen var att tjäna som gisslan och skärm "för politiker som flirtar med fienden".⁽¹³⁾ Och i själva verket var ju den stat de låtit integrera sig i alltså en borgerlig stat, med en stab av ämbetsmän och funktionärer som ofta var allt utom lojala gentemot republiken. Orsaken till denna avsvärjelse? Den spanska revolutionen hade varit proletariats svar på en kontrarevolutionär statskupp. Nödvändigheten att med antifascistiska milisförband bekämpa general Francos kohorter gav revolutionen från första början en karaktär av självförsvar, en militär karaktär. Anarkisterna ansåg sig tvungna att med eller mot sin vilja förena sig med alla andra fackliga krafter och även med de politiska partier som var beredda att spärra vägen för militärupproret. Allteftersom de fascistiska stormakterna ökade sitt stöd till Francos trupper förvandlades den "antifascistiska" kampen till ett veritabelt krig av klassisk typ, ett totalt krig. Anarkister och syndikalister kunde inte ta del i det utan att alltmer ge avkall på sina principer, såväl på det politiska som det militära planet. De handlade efter det falska resonemanget att man endast kunde trygga revolutionens seger genom att först vinna kriget, och åt kriget "offrade de allt", som Santillán senare skulle skriva. Förgäves bestred Berneri krigets absoluta företräde och hävdade att seger över Franco endast kunde vinnas genom ett revolutionärt krig. Att bromsa revolutionen var ju att odugliggöra republikens främsta vapen: massornas aktiva deltagande. Vad värre var: det republikanska

⁽¹³⁾ Internationella arbetarassociationen, som CNT var ansluten till, höll i Paris en extraordinarie kongress den 11-13 juni 1937, där den syndikalistiska landsorganisationen klandrades för sitt regeringsdeltagande och de eftergifter som blivit följden av detta. Under skydd härav beslöt sig Sebastien Faure för att publicera en serie artiklar under rubriken "Det sluttande planet", där de spanska anarkisternas regeringsdeltagande strängt kritiserades (Le Libertaire den 8, 15 och 22 juli). CNT tog illa upp och framprovocerade IAA-sekreteraren Pierre Besnards avgång.

Spanien — drabbat av de västliga demokratiernas blockad och allvarligt hotat av de fascistiska truppernas frammarsch — var för att kunna överleva beroende av den ryska militärhjälp och denna hjälp var förbunden med ett tvåfaldigt villkor: dels skulle i första hand kommunistpartiet bli delaktig av den och i minsta möjliga mån anarkisterna, dels ville Stalin till intet pris ha någon social revolution i Spanien, inte bara därför att en sådan revolution skulle ha haft en anarkistisk karaktär, utan också därför att den skulle ha exproprierat engelskt kapital i Spanien, och England var Sovjetunionens presumtiva bundsförvant i ”demokratiernas runda” mot Hitler. De spanska kommunisterna förnekade att det alls förekom några revolutionära förändringar: en laglig regering var i färd med att slå ner ett armémyteri, det var allt.

Efter de blodiga majdagarna i Barcelona 1937, då arbetarna avväpnades av ordningsstyrkor under stalinistiskt kommando, vädjade anarkisterna till arbetarna att hålla sig lugna i den antifascistiska sammanhållningens namn. Med ödesdiger ståndaktighet framhårdade de sedan i Folkfrontens förvillelser ända fram till republikanernas slutliga nederlag, men detta ligger utanför ramen för denna bok.

Självförvaltningens framgångar

Men på det område som för dem betydde mest, det ekonomiska området, visade sig de spanska anarkisterna mer principfasta under massornas tryck, och de kompromisser de tvingades gå med på var av mycket mer begränsad karaktär. I stor utsträckning utvecklades självförvaltningen inom jordbruk och industri av egen kraft. Men allteftersom statsapparaten förstärktes och kriget antog en alltmer total karaktär blev motsättningen skarpare mellan en krigförande borgerlig republik och ett experiment i kommunism, eller mera allmänt frihetlig kollektivism. Till slut blev det självförvaltningen som fick slå till reträtt i större eller mindre utsträckning. Den offrades på ”antifascismens” altare.

Detta experiment som enligt Peirats ännu inte varit föremål för metodiskt studium — ett studium som inte blir lätt eftersom självförvaltning förekom i en mängd olika varianter alltefter rum och tid — är det lämpligt att dröja vid. Detta med så mycket större uppmärksamhet som det är relativt litet känt. Till och med i republikanska lägret har det mer eller mindre förtigits eller nedvärderats. Det slukades upp av inbördeskriget som ännu idag förträngt det ur människornas minne. Det finns inte med i filmen Mourir a Madrid (svensk titel: Rosor kan inte döda). Och ändå är detta experiment det mest positiva den spanska anarkismen lämnat i arv. Efter revolutionen av den 19 juli 1936 — som var det förintande folkliga svaret på militärernas pronunciamiento — hade industriägarna och storgodsägarna i största hast flytt till utlandet. Arbetare och bönder lade beslag på dessa tomma egendomar. Lantarbetarna beslöt att fortsätta bruka jorden med egna medel. Spontant slöt de sig samman till ”kollektiv”. Den 5 september beslöt en av CNT sammankallad distriktskongress av katalanska bönder och lantarbetare, att jorden skulle kollektiviseras under facklig kontroll och förvaltning. Det vill säga storgodsen och egendomar tillhörande fascister skulle socialiseras. Vad småbrukarna beträffar kunde de fritt välja mellan individuell och kollektiv egendom. Den lagliga bekräftelsen kom inte förrän litet senare: den 7 oktober 1936 konfiskerade den republikanska centralregeringen utan gottgörelse all egendom tillhörig ”i fascistupproret inblandade personer”. En ur juridisk synpunkt ofullständig åtgärd, eftersom den endast sanktionerade en liten del av de besittningstaganden som folket redan spontant verkställt: bönderna hade företagit exproprieringar utan att skilja på om ägarna tagit del av militärkuppen eller inte.

I underutvecklade länder, där de nödvändiga tekniska medlen saknas för odling i stor skala, är det snarare den egna jordlotten som hägrar för den fattige lantarbetaren än det socialistiska storbruket. Men i Spanien hade anarkisternas propaganda och den kollektivistiska traditionen i förening uppvägt den tekniska underutvecklingen, motverkat böndernas individualistiska tendenser och drivit dem raka spåret mot socialismen. Det var de fattiga lantarbetarna som valde det alternativet, medan de mer välbärgade bönderna — som i Katalonien — höll fast vid den egna torva7n. Majoriteten (90 %) av jordbrukets arbetare föredrog redan från början att gå med i kollektiven. Därigenom beseglades förbundet mellan landsbygdens och städernas arbetare, vilka självklart genom sin ställning var anhängare av produktionsmedlens socialisering. Det förefaller till och med som om det sociala medvetandet varit större på landsbygden än i staden.

Jordbrukskollektiven hade dubbel förvaltning, ekonomisk och lokal. De två funktionerna var skilda åt men oftast var det fackföreningarna som handhade eller kontrollerade dem.

För den ekonomiska administrationen valde lantarbetarnas ”generalförsamling” i varje by en förvaltningsnämnd. Med undantag av sekreteraren fortsatte samtliga medlemmar att arbeta med sina händer. Arbetet var obligatoriskt för alla arbetsföra män mellan arton och sextio år. Bönderna var uppdelade i grupper på tio eller fler med ett ombud i spetsen. Varje grupp hänvisades till en viss odlingszon eller en viss syssla, med hänsyn tagen till medlemmarnas ålder och arbetets natur. Varje kväll hade förvaltningsnämnden möte med gruppernas ombud. På den lokala förvaltningens plan sammankallades invånarna ofta till allmänna möten per kvarter, där rapporter om verksamheten avlades.

Allt tillfördes gemenskapen med undantag för kläder, lösöre, personliga besparingar, småboskap, trädgårds-lotter samt fjäderfä för hushållsbruk. Hantverkare, frisörer, skomakare etc grupperades i kollektiv. Samtliga får i kommunen delades upp i hjordar på flera hundra djur, som omhändertogs av herdar och metodiskt spriddes ut över bergssluttningarna.

Vad produkternas fördelning beträffar så prövades olika system. En del kan betecknas som kollektivism, andra som mer eller mindre fullständig kommunism, andra åter var en kombination av bägge systemen. Oftast var tilldelningen baserad på familjens storlek. Varje familjefar erhöll i stället för daglön en kupong som var utfärdad i pesetas och endast kunde lösas in mot varor i de kommunala handelsbodarna. Dessa var ofta installerade i kyrkan eller tillhörande byggnader. Det icke förbrukade saldot skrevs in i pesetas på ett individuellt sparkonto. Man kunde av detta saldo få ut fickpengar i begränsad mängd. Hyror, elektricitet, läkarvård, läkemedel, åldringsvård etc var kostnadsfria, så även skolan som ofta installerades i något gammalt kloster. Den var obligatorisk för barn under fjorton år. Barnarbete var förbjudet.

Anslutningen till kollektiven förblev frivillig. Anarkisternas frihetskärlek föreskrev detta. Inget tvång övades mot småbönderna. De som av fri vilja höll sig undan från gemenskapen fick inte del av dess tjänster och bidrag, eftersom de ansåg sig vara sig själva nog. Men det stod dem fritt att efter önskan delta i de gemensamma arbetena och att leverera sina produkter till de kommunala förråden. De hade rätt att vara med på allmänna möten och åtnjöt vissa kollektiva förmåner. Man hindrade dem endast att besitta mer jord än de själva kunde bruka och man ålade dem ett enda villkor: att deras person eller egendom inte skulle rubba den socialistiska ordningen. På sina håll måste skifte företas mellan småböndernas tegar och de socialiserade jordområdena. I de flesta socialiserade byar minskade de självägande små- böndernas och småhandlarnas antal vartefter. De kände sig isolerade och föredrog att gå in i kollektiven.

Det verkar som om de enheter som tillämpade den kollektivistiska principen om ersättning per arbetsdag stod sig bättre än det mindre antal där man alltför brådstörtat ville införa ren kommunism och strunta i den i människonaturen, framför allt hos kvinnorna, djupt rotade egoismen. I vissa byar där man avskaffat pengarna, där man tog ur högen, där man producerade och konsumerade som i ett slutet kärl, blev olägenheterna med denna förlamande autarki kännbara. Individualismen fick då övertaget och gemenskapen sprängdes sönder genom att vissa småbrukare, som trätt in i den utan att äga den rätta gemenskapsandan, drog sig tillbaka.

Kommunerna var sammanslutna i kantonala federationer, dessa i sin tur i regionala federationer. Alla jordområden inom en kantonal federation bildade i princip⁽¹⁴⁾ ett enda territorium utan gränser. Solidariteten mellan byarna drevs mycket långt. Genom skadeståndskassor kunde de minst gynnade kollektiven få bistånd. Arbetsredskap, råvaror, överflödigt arbetskraft ställdes till behövande kollektivs förfogande.

Socialiseringen på landsbygden var olika utbredd i olika landskap. I Katalonien med dess små och medelstora gårdar och dess av tradition individualistiska bondeklass inskränkte den sig till några pionjärkollektiv. I Aragonien däremot kollektiviserades tre fjärdedelar av jorden. Att en anarkistisk milisavdelning, Durrutikolonnen, passerade Aragonien på sin väg till fronten i norr för att kämpa mot fascisterna, och att det senare skapades en revolutionär, demokratiskt uppbyggd myndighet – enastående i sitt slag i republikens Spanien – bidrog till att stimulera lantarbetarnas initiativkraft. Omkring 450 kollektiv bildades, med i runt tal 500 000 medlemmar. I Levanten (fem provinser, huvudstad Valencia), Spaniens rikaste trakt, uppstod 900 kollektiv. De omfattade 43

⁽¹⁴⁾ Vi skriver ”i princip”, för det uppstod tvister mellan byarna i sammanhang med detta.

% av orterna, 50 % av citrusfruktproduktionen och 70 % av dennas saluföring. I Kastilien bildades omkring 300 kollektiv med i runt tal 10 000 anslutna.

Socialiseringen spred sig även till Estremadura och en del av Andalusien. I Asturien förekom några hastigt undertryckta ansatser.

Det är att märka att denna sant folkliga socialism inte som många tror uteslutande var anarkosyndikalister- nas verk. De som genomförde den var ofta enligt Gaston Levals vittnesbörd ”anarkister utan att veta det”. I de provinser som sist uppräknades var det socialdemokratiska, katolska och i Asturien till och med kommunistiska lantarbetare som tog initiativet till kollektiviseringen.⁽¹⁵⁾

Där självförvaltningen inom jordbruket inte saboterades av motståndarna eller hämmades av kriget upp- nådde den obestriddigen mycket goda resultat. De vunna framgångarna berodde till en del på det spanska jord- brukets efterblivna tillstånd. Det var sannerligen inte svårt att nå bättre resultat än de privata storgodsägarna, för dessas resultat hade varit erbarmliga. Cirka tiotusen feodalherrar hade ägt hälften av halvöns territorium. De hade föredragit att låta en stor del av sina ägor ligga i träda, hellre än att låta en självägande bondeklass uppstå eller betala sina daglönare anständiga löner, vilket skulle ha undergrävt deras ställning som medeltida småfurstar. På det sättet hade de försenat utnyttjandet av den spanska jordens naturliga rikedomar.

Jordbruket lades om i enlighet med stordriftens krav efter en allmän plan och agronomers direktiv. Tack vare jordbruksteknikers insatser ökade avkastningen med mellan 30 och 50 %. Den odlade arealen ökade, ar- betsmetoderna förbättrades, den mänskliga, animala och mekaniska energin utnyttjades på ett mer rationellt sätt. Odlingen varierades, bevattnings- systemet byggdes ut, skog planterades, plantskolor öppnades, svinhus byggdes, lantbruks- skolor inrättades, mönstergårdar anlades, bokskapsstammen förbättrades och mångfaldi- gades, hjälpindustrier sattes igång. Socialiseringen visade sin överlägsenhet både över storgodsen med deras stadsboende ägare, som lät delar av sin mark ligga för fädot, och över småjord- bruken som arbetade med dålig teknisk utrustning, medelmåttigt utsäde och utan gödnings- ämnen.

En planering av jordbruket blev åtminstone skisserad. Den grundade sig på från kollektiven härrörande statistik för produktionen och konsumtionen, som samlats av respektive kantonala utskott, sedan av regionala utskottet som kunde överblicka regionens produktion till kvantitet och kvalitet. Det yttre handelsutbytet sköttes av regionalutskottet som samlade salubjudna produkter för att skaffa andra varor i utbyte.

Det var i Levanten som jordbrukssyndikalismen bäst visade sin förmåga till organisation och samordning. Exporteringen av citrusfrukterna krävde moderna saluföringsmetoder. Dessa tillämpades på ett briljant sätt trots några understundom häftiga konflikter med rika producenter.

Den kulturella utvecklingen fortgick parallellt med den materiella. Vuxenundervisning organiserades. Re- gionalfederationerna gjorde upp ett program med föreläsningar, filmförevisningar och teaterföreställningar i byarna.

De lyckade resultaten berodde inte bara på den välutvecklade fackföreningsrörelsen utan också till stor del på folkets klokhet och företagsamhet. Fastän bönderna till stor del var olärda, gav de prov på ett socialistiskt medvetande, ett praktiskt sunt förnuft, en solidaritet och ett självupppoffrande sinnelag som väckte främmande iakttagares beundran. Den oberoende labourmannen Fenner Brockway, numera Lord Brockway, vittnade om detta efter ett besök i kollektivet i Segorbia: ”Andan bland lantbefolkningen, deras entusiasm, deras sätt att göra sin del av det gemensamma arbetet, den stolthet de känner därvid, allt detta är beundransvärt.”

Självförvaltningen prövades också inom industrin, framför allt i Katalonien, Spaniens mest industrialisera- de del. De arbetare vilkas arbetsgivare tagit till flykten påtog sig spontant att hålla fabriker igång. Under mer än fyra månader vajade CNT:s svartröda flagga över Barcelonas fabriker och de i revolutionära kommittéer organiserade arbetarna skötte företagen utan inblandning av staten, ibland till och med utan erfaren ledning. Men tur nog hade proletariatet teknikerna på sin sida. Tvärtemot vad som hänt i Ryssland 1917 –1918 och i Italien 1920 under fabriksoccupationernas korta skede vägrade inte ingenjörerna att medverka i det nya socia- liseringsexperimentet. De samarbetade från första dagen intimt med arbetarna.

⁽¹⁵⁾ På många orter i södern där anarkisterna inte var i majoritet var det de kommunala myndigheterna som genomförde expropriering av stora områden. Detta kändes inte av daglönarna som en revolutionär förändring: deras ställning som löntagare ändrades inte, det förekom ingen självförvaltning.

I oktober 1936 hölls i Barcelona en facklig kongress med representation från 600 000 arbetare. Det som behandlades var industrins socialisering. Arbetarnas initiativ legaliserades genom ett dekret av katalanska regeringen den 24 oktober 1936, vilket å ena sidan ratificerade fullbordat faktum, å andra sidan införde regeringskontroll i självförvaltningen. Det skulle hädanefter finnas två sektorer, den ena socialistisk, den andra privat. Fabriker med mer än hundra arbetare socialiserades (de med femtio till hundra kunde bli det på begäran av tre fjärdedelar av arbetarna), likaledes alla vilkas ägare hade förklarats för "upprorsmän" av en folkdomstol eller övergivit driften, slutligen alla som hade så avgörande betydelse för landets ekonomi att det var befogat att överföra dem till den offentliga sektorn (i praktiken blev ett antal konkursmässiga företag socialiserade).

Det självförvaltande företaget leddes av ett förvaltningsutskott på fem till femton medlemmar från skilda sektorer i företaget. De utnämndes av arbetarna på allmänt möte och deras mandat löpte på två år, varvid hälften av medlemmarna skulle förnyas varje år. Utskottet utsåg en direktör till att svara för verkställandet av besluten. I de mycket betydande företagen måste direktörens utnämning godkännas av kontrollorganet. Vidare fick varje förvaltningsutskott en av regeringen utsedd kontrollör vid sin sida. Det var inte längre ren självförvaltning utan snarare självbestämmande i nära förbindelse med staten.

Förvaltningsutskottet kunde avsättas antingen av "generalförsamlingen", dvs allmänt medlemsmöte, eller av respektive industrigrens Allmänna råd (sammansatt av fyra representanter för förvaltningsutskotten, åtta för fackföreningarna samt av experter som utsetts av den statliga myndigheten). Detta allmänna råd planerade produktionen och bestämde om vinstfördelningen. Dess beslut hade laga kraft.

I de företag som stannat i privata händer skulle en vald arbetarnämnd kontrollera produktionen och arbetsförhållandena "i nära samarbete med företagen".

Lönesystemet ägde bestånd oförändrat i de socialiserade fabriker. Varje arbetare fick en fast lön. Vinsterna fördelades inte på företagsnivå. Lönerna höjdes inte mycket efter socialiseringen, mindre än i den sektor som förblivit privat.

Dekretet av den 24 oktober 1936 var en kompromiss mellan strävan till självständig förvaltning och tendensen till statligt förmynderskap och samtidigt en kompromiss mellan kapitalism och socialism. Det redigerades av en anarkistisk minister och godtogs av CNT, eftersom representanter för organisationen deltog i regeringen. Då de själva höll i statskommandots spakar kunde de inte gärna förfasa sig över statsinblandningen i självförvaltningen. Sen vargen väl nästlat sig in i fårahuset blev han snart herre där.

I praktiken föreföll det som om arbetarförvaltningen – trots den avsevärda makt som de "Allmänna råden" för varje industrigren utrustats med – visade en viss tendens till företagsegoism, till ett slags "borgerlig kooperativism", som Peirats noterar, genom att varje produktionsenhet mest sörjde för sina egna intressen. Det fanns rika kollektiv och fattiga kollektiv. En del kunde klara att betala ut relativt höga löner, medan andra inte ens lyckades bära kostnaden av samma löner som före revolutionen. En del var väl försedda med råvaror, andra saknade sådana. Man rådde ganska snabbt bot på dessa rubbningar i jämvikten genom skapandet av en central utjämningskassa som gjorde det möjligt att rättvist fördela resurserna. I december 1936 beslöts vid en facklig sammankomst i Valencia att man skulle samordna produktionens skilda sektorer inom ramen för en allmän plan för att undvika skadlig konkurrens och splittring av resurserna.

Fackföreningarna tog sedan itu med en systematisk rationalisering av hela yrkesgrenar. Man lade ner hundratal småföretag och koncentrerade produktionen till dem som var bäst utrustade. Ett exempel: i Katalonien minskades antalet gjuterier från över sjuttio till tjugofyra, garverierna från sjuttioen till fyrtio, glasbruken från ett hundratal till ett trettiotal. Men den industriella centraliseringen under facklig kontroll kunde inte genomföras så snabbt och så fullständigt som de anarkosyndikalistiska planerna hade önskat. Varför? Därför att stalinisterna och reformisterna motsatte sig konfiskering av medelklassens egendom och samvetsgrant respekterade den privata sektorn.

I övriga industricentra i det republikanska Spanien, där det katalanska socialiseringsdekretet inte gällde, blev kollektiviseringarna inte så talrika som i Katalonien. Men i de företag som stannade i privat ägo installerades ofta, som fallet var i Asturien, företagsnämnder för arbetarkontroll.

I stort sett var självförvaltningen i industrin en framgång liksom den var det i jordbruket. Ögonvittnena flödar över av lovord. Speciellt gäller det städernas kommunikationer som sköttes efter självförvaltningsprincipen. Ett visst antal fabriker, om än ej alla, sköttes på föredömligt sätt. Den socialiserade industrin lämnade

betydande bidrag till det anti-fascistiska kriget. Det lilla antal vapenfabriker, som funnits i Spanien före 1936, låg utanför Katalonien: företagen litade faktiskt inte på det katalanska proletariatet. I Barcelona-regionen fick man i största hast lägga om driften i vissa fabriker för att ställa dem till det republikanska försvarets tjänst. Arbetare och ingenjörer tävlade i iver och initiativkraft. Snart anlände till fronten krigsmateriel som tillverkats huvudsakligen i Katalonien. Lika betydande initiativ togs för tillverkning av för kriget oundgängliga kemiska produkter. Även när det gäller de civila behoven gjorde den socialiserade industrin framsteg. Den gick in för att producera konstfiber – något som dittills inte gjorts i Spanien – och bearbetade hampa, espartogräs, rishalm, cellulosa.

Självförvaltningen undermineras

Fortfarande låg kreditväsendet och utrikeshandeln kvar hos den privata sektorn, i enlighet med den borgerligt republikanska regeringens önskan. Visserligen hade staten kontrollen över bankerna, men den aktade sig väl för att ställa dem till självförvaltningens förfogande. Många kollektiv saknade rörelsekapital och var tvungna att klara sig på vad som funnits disponibelt när julrevolutionen 1936 bröt ut. Senare blev de tvungna att dag för dag söka nödfallsutvägar som exempelvis att lägga beslag på juveler och dyrbarheter tillhöriga kyrkorna, klostren eller folk som gått över till Franco. För att finansiera självförvaltningen planerade CNT att skapa en ”facklig bank”. Men det var utopiskt att vilja konkurrera med det kapital som socialiseringen skonat. Den enda lösningen hade varit att överföra allt kapital i det organiserade proletariatets händer. CNT vågade inte gå så långt, fången som den var i Folkfronten.

Men det främsta hindret var den i början dolda men sedan öppna fiendskap som de politiska partiledningarna i det republikanska Spanien hyste mot självförvaltningen. Den anklagades för att bryta sönder ”enhetsfronten” mellan arbetarklassen och småborgarklassen, och därmed att ”spela fienden i händerna”. (Vilket inte hindrade kritikerna att vägra utlämna vapen till de anarkosyndikalistiska milisförbanden, som i Aragonien fick slåss med bara händerna mot de fascistiska kulsprutorna, för att sedan bli förebrådda för sin ”overksamhet”).

Dekretet av 7 oktober 1936, som legaliserade en del av kollektiviseringen på landsbygden, hade utfärdats av den kommunistiske jordbruksministern Uribe. Under sken av motsatsen var han alltigenom antikollektivist och förde en politik som syftade till att avskräcka lantbefolkningen från socialiseringen. Han införde mycket stränga och mycket komplicerade juridiska regler för att kollektiviseringen skulle få laga kraft. En tidsfrist fixerades. De kollektiv som inte blivit legaliserade inom bestämd tid hamnade automatiskt utanför lagen och deras jord kunde återställas till de forna ägarna.

Uribe manade bönderna att inte gå in i kollektiven eller försökte göra dem avogt stämnda. I ett tal som han i december 1936 höll för de självägande småbönderna förklarade han att kommunistiska partiets och regeringens gevär stod till deras förfogande. Han skänkte dem de importerade gödningsämnen som kollektiven nekats få. Han och katalanske ekonomiministern Comerera organiserade alla bönder med små och medelstora gårdar i en enda reaktionär fackförening, och till denna anslöt sig också köpmän och till och med några som småföretagare kamouflerade storföretagare. De övertog Barcelonas Livsmedelsförsörjning från arbetarorganisationerna och anförtrodde den åt privathandeln.

Slutligen tvekade inte regeringskoalitionen efter majhändelserna 1937, då revolutionens avantgarde krossades, att med militärmakt likvidera agrarkollektivismen. Ett dekret av den 10 augusti 1937 gav order om det aragonska ”Regionala försvarsrådets” upplösning, under förevändning att det ”hållit sig utanför centraliseringstrenden”. Dess ledande kraft, Joaquin Ascaso, anklagades för ”försäljning av juveler”, vilken ju skett för att skaffa medel till kollektiven. Strax efteråt trädde den stalinistiske kommandanten Lister 11:e division i aktion mot kollektiven med stöd av tanks. Den trängde in i Aragonien som i fiendeland. De socialiserade företagens ledare arresterades, deras lokaler ockuperades och stängdes sedan, förvaltningsutskotten upplöstes, de kommunala förråden plundrades, möbler slogs sönder, hjordarna skingrades. Kommunistpressen skrev om ”tvångskollektiviseringens förbrytelser”, 30 % av Aragoniens kollektiv förstördes fullständigt.

Men trots dessa brutala ingripanden lyckades stalinismen i det stora hela inte förmå de aragonska bönderna att bli privatägare. Så snart division Lister givit sig iväg förstördes de flesta egendomskontrakt som bönderna

under pistolhot tvingats underteckna, och kollektiven rekonstruerades. Som G. Munis skriver var det ”en av de mest upplyftande episoderna i spanska revolutionen. Bönderna bekräftade en andra gång sin socialistiska övertygelse trots regeringsterrorn och den ekonomiska bojkott de var föremål för”.

Återställandet av kollektiven i Aragonien hade också en mindre heroisk orsak. Det hade i efterhand gått upp för kommunistpartiet att lantbruksproduktionen drabbats på sin ömmaste punkt, att skörden riskerade slå fel av brist på arbetskraft, att de stridande vid aragonska fronten tappat modet, att den jordägande medelklassen fått ett farligt övertag. Kommunisterna försökte alltså reparera de skador de själva anställt och väcka till liv en del av kollektiven. Men de nya fick varken så stora eller så bra jordområden som de gamla och inte heller tillräckligt med folk, då ett stort antal militanter flytt undan förföljelserna, sökt tillflykt i de anarkistiska divisionerna vid fronten eller satts i fängelse.

I Levanten, i Kastilien, i provinserna Huesca och Teruel förekom väpnade anfall av samma slag – av republikaner – mot jordbrukskollektiven. De överlevde trots allt i många regioner som ännu inte fallit i fascisternas händer, speciellt i Levanten.

Valenciaregeringens minst sagt tvetydiga politik vad beträffar socialismen på landsbygden bidrog till den spanska republikens nederlag: de fattiga jordbrukarna fick inte alltid klart för sig att det låg i deras intresse att kämpa för republiken.

Självförvaltningen i industrin blev trots framgångarna saboterad av de ”auktoritära” socialisternas förvaltningsbyråkrati. En fruktansvärd nedsvärtnings- och förtalskampanj i press och radio beredde vägen. Man ifrågasatte fabriksrådets hederlighet i förvaltningen. Den republikanska centralregeringen vägrade att bevilja den katalanska självförvaltningen krediter, till och med när den anarkistiske ekonomiministern i Katalonien Fábregas hade erbjudit en miljard av sparkassornas tillgångar som garanti för förskott till självförvaltningen. När stalinisten Comorera tog portföljen för ekonomin i juni 1937 fick de självförvaltande fabriker inga råvaror, medan den privata sektorns företag fick mer än de behövde. Han underlät också att betala de socialiserade företagen för leveranser till den katalanska administrationen.

Centralregeringen förfogade över ett radikalt medel för att strypa kollektiven: nationaliseringen av transportmedlen, som gjorde det möjligt att förse vissa företag med förnödenheter och stoppa all leverans till andra. Vidare köpte den de för republikanska armén avsedda uniformerna i utlandet i stället för att vända sig till de kollektiviserade textilfabrikerna i Katalonien. Den tog det nationella försvarets behov till förevändning för att – genom dekret av den 22 augusti 1937 – upphäva tillämpningen av det katalanska socialiseringsdekretet från oktober 1936 inom metall- och gruvindustrin. Socialiseringen angavs vara ”stridande mot författningens anda”. De forna slavdrivarna, direktörerna som körts på porten av arbetarna eller, rättare sagt, som inte velat acceptera anställning som tekniker i de arbetarförvaltade företagen, återtog triumferande sina platser.

Slutpunkten sattes genom dekretet av den 11 augusti 1938 som militariserade krigsindustrierna och placerade dem under rustningsministeriet. Fabriker intogs av byråkrater. En hord inspektörer och direktörer trängde in, som endast hade sin politiska tillhörighet att tacka för sin upphöjelse – det vill säga sin brådstörtade anslutning till kommunistpartiet. Arbetarna tappade lusten, när man berövade dem kontrollen över företaget som de skapat helt av egen kraft under krigets första kritiska månader, och produktionen blev lidande på detta.

Den katalanska arbetarförvaltningen i industrin överlevde trots allt i övriga branscher ända fram till dess att det republikanska Spanien krossades. Men för halv maskin, för industrin hade förlorat sina främsta avsättningsmöjligheter och råvaror saknades då regeringen avlog de för deras inköp nödvändiga krediterna.

Kort sagt, de spanska kollektiven kom nästan genast i trångmål på grund av det med klassiska militära medel förda kriget. Som republiken tog till förevändning för att klippa vingarna på sin radikala flygel och dagtinga med den inre reaktionen.

Den lärdom kollektiven skänkt oss är emellertid stimulerande. Den inspirerade år 1938 Emma Goldman till denna hyllning: ”Kollektiviseringen av industrierna och jorden uppvisar det största resultat någon revolutionär period lyckats uppnå. Även om Franco skulle vinna och de spanska anarkisterna utropas, kommer den idé de sökte förverkliga att leva vidare.” Och Federica Montseny klargjorde i ett tal den 21 juli 1937 i Barcelona socialismens båda alternativ: ”Å ena sidan anhängarna av auktoriteten, av den totalitära staten, av ett statsdirigerat näringsliv, av en samhällsordning som militariserar alla människor och förvandlar staten till en stor skyddsherre, en stor koplarska. Å andra sidan exploateringen av gruvorna, av åkrarna, av fabriker och verkstäderna

genom de arbetande själva, organiserade i fackförbund.” Det är ett dilemma som inte endast var den spanska revolutionens, utan som kanske i en snar framtid blir all socialisms dilemma, i hela världen.

Ett slags avslutning

Den spanska revolutionens nederlag berövade anarkismen dess bastion i världen. Experimentet med jordbruks- och industrikollektiv, som försiggick under de mest tragiskt ogynnsamma omständigheter, visar en avgjort positiv balans. Men detta experiment förblev okänt, undervärderat. Under många år dominerade den auktoritära socialismen, äntligen fri från icke önskvärd konkurrens från frihetligt håll. Sovjetunionens militära seger över hitlerismen 1945, oräkneliga och till och med storslagna resultat på det tekniska området, tycks för ögonblicket ge statsocialismen rätt.

Men själva överdrifterna i denna regim framkallar med tiden en reaktion. Tanken uppstod att den förlamade statliga centraliseringen borde mjukas upp, att produktionsenheterna borde åtnjuta större självständighet, att arbetarna skulle kunna förmås till större insatser, om de fick inflytande på företagets förvaltning.

I ett av Stalins vasall-länder uppkom vad som på medicinskt språk kallas ”antikroppar”. Titos Jugoslavien befriade sig från ett alltför tungt ok, som nästan gjort det till ett koloniserat land. Man företog en omprövning av vissa dogmer, som nu framstår som ekonomiskt ogynnsamma. Man upptäckte på nytt de gamla läromästarna av Proudhons skola. Man utforskade också de föga kända frihetliga zonerna i Marx’ och Lenins skrifter. Man undersökte bland annat begreppet ”statens utdöende”, som visserligen aldrig rensats bort ur det politiska ordförrådet, men som endast förekom som rituell formel utan konkret innebörd. Man sökte sig tillbaka till den korta period, då bolsjevismen hade identifierat sig med den proletära demokratin, med sovjeterna, och träffade då på ett ord som uttalats av oktoberrevolutionens ledare men snart glömts bort igen: självförvaltning. Vidare studerade man de parallella rådsrörelserna i Tyskland och Italien och man frågade sig om inte rådsidén skulle kunna tas upp på nytt i moderna former.

När det avkoloniserade Algeriet uppnår självständighet, och dess nya ledare beslutar att ge laglig form åt de spontana ockupationer av övergivna europeiska egendomar och företag, som bönderna och arbetarna gjort, följer man det jugoslaviska exemplet och plagierar den jugoslaviska lagstiftningen.

Självförvaltningen innebär i korthet att den ekonomiska kontrollen ska utövas av producen- terna själva. Samtliga anställda i ett företag bildar ”generalförsamlingen” eller det allmänna medlemsmötet, denna väljer arbetarrådet som är den beslutande instansen med en förvaltningskommitté som verkställande organ. Lagstiftningen ger vissa garantier mot byråkratise- ringens hot: de valda kan inte väljas om hur många gånger som helst, de bör vara direkt verksamma i produktionen och så vidare. I Jugoslavien kan arbetarna också konsulteras mellan medlemsmötena genom omröstning. I mycket stora företag hålls medlemsmötena avdelningsvis.

I Jugoslavien liksom i Algeriet har — åtminstone teoretiskt eller som framtidsmål — en betydande funktion tilldelats kommunen, där man avser att ge stort inflytande åt de självförvaltande arbetarnas representation. Man strävar också till att de offentliga tjänsterna ska decentraliseras, alltmer utövas på lokal nivå.

Men praktiken avviker påtagligt från dessa avsikter. I de båda nämnda länderna organiseras den industriella demokratin inom ramen för en diktaturstat, vars stomme utgörs av ett enhetsparti dominerat av en personlig och patriarkalisk makt utanför varje kontroll, varje kritik. Det föreligger alltså en motsättning mellan den politiska administrationens auktoritära principer och den ekonomiska förvaltningens frihetliga principer.

Därtill kommer samexistensen mellan självförvaltningen och en mycket betydande privat sektor. I Jugoslavien finns den uteslutande inom jordbruket, i Algeriet både inom jordbruket och industrin, handeln och bankväsendet. De privata bankerna visar sig mycket litet hånade att finansiera självförvaltningen. Det finns ingen egen bank för självförvaltningssektorn, och det händer att centralbanken, som de självförvaltande företagen måste anförtro sina medel till, använder dessa till att bevilja krediter för den privata sektorn. På så sätt finansierar självförvaltarna sin fruktade kapitalistiska medtävlare. De privata företagen disponerar över teknisk expertis och specialiserade arbetare som har bättre betalt, vilket gör att de kan dra till sig den bästa arbetskraften från den socialistiska sektorn.

Dessutom gör sig trots de lagliga försiktighetsåtgärderna en viss byråkratisering gällande inom företagen. Huvudparten av arbetarna är ännu inte mogna för ett effektivt deltagande i självförvaltningen. De saknar utbildning och tekniska kunskaper, de har inte kommit över den gamla löntagarmentaliteten och de överlämnar alltför lättvindigt sina befogenheter i delegaternas händer. Resultatet kan bli att en begränsad minoritet åtar sig företagets förvaltning, tilldelar sig diverse privilegier, gör vad den har lust till, sitter kvar år efter år, regerar utan kontroll. Den avlägsnar sig fullständigt från arbetarna och behandlar dem ofta med högdragenhet och förakt. Genom sådana företeelser förlorar arbetarna tron på självförvaltningen.

Slutligen utövas den statliga kontrollen ibland på ett indiskret och besvärande sätt. Staten utnämner direktörer vid sidan av självförvaltningsorganen utan att bekymra sig om att få utnämningen godkänd, vilket enligt lagen bör ske. Dessa funktionärens inblandning i förvaltningen är ofta godtycklig, och det händer till och med att de uppträder på samma nyckfulla sätt som gamla tidens chefer. I de stora jugoslaviska företagen är det alltid regeringen som tillsätter direktörerna. Dessa poster delas ut av marskalk Tito till hans gamla garde.

Vidare är självförvaltningen strängt beroende av staten ifråga om finansieringen. Den lever av de krediter som staten anser lämpligt bevilja. Den har endast fritt förfogande över en begränsad del av vinsten: resten överlämnas till statskassan i form av skatt.

I teorin skall den inkomst de arbetande uppstår bestå av två delar: dels av en fixerad lön och dels av andel i vinsten.

Men i praktiken blandas båda delarna ihop. Ibland beräknas de kommande resultaten i förväg och läggs å konto till lönen varje månad, ibland förvandlas "delaktigheten" till en trettonde månadslön varje år. På så sätt har arbetaren alltjämt intrycket att vara löntagare, och det som skulle vara den psykologiska attraktionen med självförvaltningen, det vill säga känslan av delaktighet, kommer bort.

Staten använder inte inkomsterna från självförvaltningen uteslutande för att utveckla de efterblivna sektorerna av produktionen, vilket vore det riktiga, utan den använder dem för att bekosta regeringsapparaten, en svällande byråkrati, armén, polisväsendet och en ofta överdriven propagandaverksamhet. De låga arbetarlönerna inom de självförvaltande företagen innebär ett allvarligt hinder för självförvaltningens vidareutveckling och står i motsättning till dess egna principer.

Därtill kommer beroendet av centralmaktens ekonomiska plan, som uppgjorts utan företagets hörande, vilket innebär en avsevärd begränsning av handlingsfriheten. I Algeriet måste självförvaltningen dessutom fullständigt överlämna saluförandet av en betydande del av sin produktion åt staten. Vidare är självförvaltningen – alltjämt i Algeriet – underställd en sorts "förmyndarorgan", som skall bestå dem med teknisk och annan hjälp men tenderar att ersätta den och själva stå för förvaltningen.

I allmänhet betraktar den totalitära statsbyråkratin med ogillande självförvaltningens strävanden till oberoende. Som Proudhon förutsåg tål den ingen annan makt bredvid sin egen. Den fruktar socialisering och föredrar nationalisering, det vill säga direkt förvaltning av statstjänstemän. Den försöker tränga in i självförvaltningen, begränsa dess befogenheter, ja, absorbera den.

Även partiet betraktar självförvaltningen med misstro. Det tål inte heller någon rival. Partiet har sektioner i de flesta företag. Dessa vill gärna blanda sig i förvaltningen och reducera de av arbetarna valda organen till lydiga redskap. I arbetarråden försöker de driva igenom beslut, som i förväg fattats av partiet, och de gör allt för att få kontroll över kongresserna.

Mot dessa auktoritära och centralistiska tendenser reagerar en del självförvaltande företag med uppenbara självhärskartendenser. Av opposition blir de "kapitalistiska" och vill fungera uteslutande till fördel och vinst för de egna arbetarna. De försöker begränsa antalet arbetande för att kunna dela kakan i mindre antal bitar. De söker utvägar att komma undan de planer och bestämmelser som tar hänsyn till allmänna samhällsintressen.

Självförvaltningen är alltså utsatt för en pendelrörelse, som ständigt kommer den att svänga mellan två ytterligheter: alltför stor självständighet, och alltför stor centralisering, "anarki och auktoritet". Under årens lopp har speciellt Jugoslavien växelvis vidtagit åtgärder som främjat självständigheten eller centraliseringen, utan att ännu ha lyckats uppnå den gyllene medelvägens jämvikt.

Det förefaller som om största delen av självförvaltningens svagheter skulle kunna undvikas eller rättas till, om det existerade en äkta fackföreningsrörelse, oberoende av statsmakten och partiet. Det framstår klart att självförvaltningen, åtminstone till en början, inte kan stå på egna ben. Det krävs ett organ som uteslutande

företräder den samlade arbetarklassen, som kan motverka både företagsseparatismen och tendensen till byråkratisering samt företräda det allmännas intressen.

I Jugoslavien liksom i Algeriet har emellertid fackföreningsrörelsen en underordnad ställning och uppfyller alltså inte alls, eller mycket ofullständigt, den funktion som medlare mellan autonomin och centraliseringen, som borde tillkomma den, och som den skulle kunna utöva mycket bättre än de totalitära politiska organen.

Ändå bör man inte måla tavlan alltför mörk. Säkert är att arbetarförvaltningen har mäktiga och envetna fiender, som inget högre önskar än att se den misslyckas. Men det är ett faktum som bevisats i de länder där försöksverksamheten är igång, att den har sin egen dynamik. Den låter nya utsikter skymta och stimulerar arbetsglädjen. Den har skapat en ny mentalitet. Den har stakat ut vägen till en sann socialism, karakteriserad av producenternas medbestämmande och lönesystemets gradvisa försvinnande.

Trots oundvikliga svårigheter i inledningsskedet har den betydande positiva resultat att uppvisa. De negativa följderna härrör sig inte från arbetarna, utan beror på missgrepp uppifrån, på byråkratisering och korrupktion.

De små grupper anarkister, som på avstånd följer den jugoslaviska och algeriska självförvaltningen, betraktar den med blandning av sympati och misstro. De inser att små delar av deras ideal är i färd att förverkligas genom denna. Men experimentet följer knappast det idealschema, som den frihetliga kommunismen ritade upp. Tvärtom genomförs försöken i en "auktoritär", för anarkismen helt främmande miljö. Och i denna miljö framstår arbetarförvaltningen som något hotat och bräckligt. Ändå uppvisar fenomenet andra sidor, som berättigar till en viss optimism.

I Jugoslavien är självförvaltningen en faktor för demokratisering av regimen. Som Alberto Meister, en ung sociolog som gjort sig besväret att studera fenomenet på platsen, anför, innehåller självförvaltningen ett "demokratiskt virus", som i det långa loppet angriper själva Partiet. Gränserna suddas ur mellan partiets lägre plan och arbetarmassorna. Utvecklingen är så klar och uppenbar, att den tvingar de jugoslaviska teoretikerna att uttala sig som en anarkist skulle göra. Således yttrade en av dem, Stane Kavcic: "Socialismens chocktrupp i Jugoslavien kan i framtiden inte vara ett politiskt parti, eller den uppifrån verkande staten, utan folket, medborgarna som organiseras för att verka från basen och mot toppen".

I Algeriet är tendensen mindre tydlig, experimentet alltför nytt och dessutom starkt hotat. Dock bör det upplysningsvis nämnas att sekreteraren för FLN:s orienteringskommission Hocine Zahouane (som visserligen senare avsattes efter militärkuppen och blev aktiv inom den hemliga socialistiska oppositionen) mot slutet av 1964 offentligt kritiserade kontrollorganens benägenhet att placera sig ovanför självförvaltarna och kommentera dem. "Då finns det inte längre någon socialism", utbrast han. "Det har bara blivit en formell förändring i utsgningen av arbetarna." Författaren till denna artikel krävde avslutningsvis att producenterna "verkligen skulle vara herrar över sin produktion" och inte längre bli "manipulerade för syften som är främmande för socialismen".

Kort sagt, vilka svårigheter självförvaltningen än stöter på, vilka motsägelser den än har att dras med, tycks den redan nu i praktiken besitta åtminstone den förtjänsten att folket får träna sig i direkt demokrati, utövad nerifrån och upp. Den hjälper till att utveckla, uppmuntra och stimulera deras fria initiativ och stärka känslan för eget ansvar, i stället för att, som fallet är under statskommunismens herdestav, hålla dem kvar i de sekelgamla vanor av passivitet, undergivenhet och misströstan som är ett arv från gångna tiders förtryck. Även om det är en svår lärotid, även om det går sakta framåt, även om samhället betungas med extra kostnader, även om det hela endast kan fullföljas till priset av några misstag och en viss "rubbning", ter sig dessa initialsvårigheter för mer än en iakttagare mindre skadliga än den falska ordningen, den falska glansen, den falska "effektiviteten" hos en statskommunism som tillintetgör människan, dödar det folkliga initiativet, förlamar produktionen och som trots vissa materiella men till ett högt pris uppnådda framgångar kastar skugga över socialismens själva idé.

Till och med Sovjetunionen tycks, förutsatt att den nuvarande liberaliseringskursen inte upphävs genom ett nytt auktoritärt återfall, vara i färd med en omvärdering av metoderna för ekonomisk förvaltning. Chrusjtjov tycktes före sitt fall den 15 oktober 1964 i sista stund och mer eller mindre räddhågat ha insett nödvändigheten av en industriell decentralisering. I början av december 1964 publicerade Pravda en lång artikel som utförligt förklarade de strukturförändringar som skulle förvandla "proletariatets diktatur" till en ny statsform kallad

”hela folkets stat”: fortskridande demokratisering, massornas direkta deltagande i samhällets ledning genom självförvaltning, upprustning av sovjeterna och fackföreningarna etc.

Under titeln ”Ett huvudproblem: näringslivets befrielse” blottade Michel Tatu i *Le Monde* av den 16 februari 1965 de svåra defekter som ”hela den sovjetiska förvaltningsapparaten lider av, framför allt vad beträffar ekonomin”. Den uppnådda tekniska nivån gör det allt outhärd- ligare med detta byråkratiska ok. Företagsdirektörerna kan under sakernas nuvarande tillstånd inte fatta beslut i något ärende utan att hänskjuta det till åtminstone en byrå och oftast till ett halvt dussin andra. ”Ingen bestrider det märkliga ekonomiska, tekniska och vetenskapliga framsteg som förverkligats under trettio år av stalinistisk planhushållning. Men resultatet är : just att denna ekonomi idag hör till de utvecklade ekonomiernas kategori, och att de gamla strukturerna, som fört fram till detta stadium, nu visar sig totalt och katastrofalt olämpliga.” ”För att göra slut på den stagnation som råder uppifrån och ner i maskineriet skulle det behövas mer än detaljreformer, en grundlig förändring av anda och metoder, en sorts ny avstalinisering.” Denna är kanske på väg, men förutsättningen är, som Ernest Mandel framhåller i en artikel i *Temps Modernes*, att decentraliseringstendensen inte stannar vid att företagsdirektörerna blir mer självständiga, utan att den leder till en verklig arbetarförvaltning.

Även Michel Garder ser fram mot en ”oundviklig” revolution i Sovjetunionen. Men trots sina synbart anti-socialistiska tendenser tvivlar författaren – förmodligen mot sin vilja – på att den nuvarande regimens ”döds-kamp” kan resultera i en återgång till privatkapitalismen. Tvärtom anser han att den förestående revolutionen kommer att ta upp det gamla slagordet från 1917: All makt åt sovjeterna. Den skulle också kunna stödja sig på en återuppväckt och frigjord fackföreningsrörelse. Slutligen skulle den ersätta den nuvarande stränga centraliseringen med en mer decentraliserad federation. ”Genom en av de paradoxer som historien är så full av är det i sovjeternas namn som den felaktigt benämnda sovjetiska regimen hotas av försvinnande.”

Till samma slutsats kommer en iakttagare från vänster, Georges Gurvitch, som anser att den eventuella framgången för tendenserna till decentralisering, ja till och med arbetarförvalt- ningen i Sovjetunionen, skulle bevisa ”att Proudhon har siktat rättare än man kunde tro”.

På Kuba, där statssocialisten Che Guevara tvingades lämna ledningen för industrin, öppnar sig kanske nya perspektiv. En specialist på den castristiska ekonomin, René Dumont, beklagade nyligen i en bok dess ”hypercentralisering” och byråkratisering. I synnerhet underströk han det ”auktoritära” misstaget att låta ett departement sköta fabrikerna, vilket leder till ett motsatt resultat mot det avsedda: ”Man vill åstadkomma en starkt centraliserad organisation men hamnar i praktiken i rena låt-gå-systemet, bara för att det inte går att kontrollera det väsentliga.” Samma kritik drabbar statsmonopolet inom distributionen: den förlamning som blir följden hade kunnat undvikas ”om varje produktionsenhet hade fått behålla möjligheten att själv skaffa sig vad den behöver.” ”Kuba upprepar helt i onödan hela cykeln av socialistländernas ekonomiska misstag”, fick René Dumont höra av en välin- formerad polsk kollega. Författaren slutade med att enträget uppmana den kubanska regimen att införa självständighet för produktionsenheterna och – i jordbruket – federationer av mindre jordbrukskooperativer. Han tvekar inte att sammanfatta det ondas botemedel i ett enda ord: självförvaltning, som mycket väl låter sig förena med planhushållning.

Den frihetliga tanken har alltså nu trätt fram ur det mörker den förvisats till av sin bakdantare. Människan av idag, som på en stor del av jordens yta varit statskommunismens försökskanin och nu brutit sig ur buret för att ännu halvt omtumlad luta sig över de utkast till ett nytt självförvaltningssamhälle som anarkismens pionjärer under förra århundradet lade fram. Hon sväljer dem visserligen inte med hull och hår, men hon lär av dem och hämtar inspiration ur dem när det gäller att söka genomföra det som blivit vårt halvsekels uppgift: att såväl på det ekonomiska som på det politiska planet göra upp räkningen med det som med ett alltför ungefärligt ord kallats ”stalinismen”, utan att därför avstå från socialismens grundprinciper, utan tvärtom upptäcka – eller återfinna – formlerna för en socialism som äntligen ska vara äkta, det vill säga förbunden med friheten.

Mitt uppe i februarirevolutionen 1848 tänkte Proudhon visligen att det hade varit för mycket begärt av den tidens revolutionärer att de i ett enda kliv skulle nå fram till ”anarkin”. I stället för ett maximiprogram skisserade han ett frihetligt minimiprogram: gradvis skeende avväpning av statsmakten, parallell utveckling av folkliga maktcentra, som han kallade klubbar men som nittonhundratalsmänniskan skulle komma att kalla råd. Att få fram ett sådant program tycks vara många samtida socialisters mer eller mindre medvetna föresats.

Men även om en möjlighet till förnyelse sålunda erbjuds anarkismen, kommer den aldrig att kunna helt rehabilitera sig, om den inte förstår att i lära som i handling vederlägga de misstolkningar den så länge varit utsatt för. Joaquín Maurín, som gärna velat få slut på den spanska anarkismen omkring 1924, hävdade att anarkismen endast skulle kunna hålla sig kvar i några ”efterblivna länder” bland folkets stora massa som ”klamrade sig fast” vid den för att de totalt saknade ”socialistisk uppfostran” och var ”utlämnade åt sina naturliga impulser”.

Han kom till slutsatsen: ”En anarkist som förmår se klart, som utvecklas och lär, upphör automatiskt att vara anarkist.”

Jean Maitron, anarkismens historiker i Frankrike, förväxlade utan vidare ”anarki” och kaos, när han för några år sen fantiserade om att anarkismen dött med det nittonde århundradet, ty vår tidsålder tillhör ”planeringen, organisationen, disciplinen”. Senare tyckte sig engelsmannen George Woodcock kunna anklaga anarkisterna för att vara idealister som gick mot historiens ström, som närde sig på visionen av en idyllisk framtid, medan de på samma gång hängde fast vid de mest tilltalande dragen i ett döende förgånget. En annan engelsk specialist på anarkism, James Joll, vill ha det till att anarkisterna är omoderna för att deras uppfattningar går emot utvecklingen av storindustrin, av massproduktion och masskonsumtion, och för att de vilar på en romantisk, tillbakablickande vision av ett idealiserat, föråldrat samhälle bestående av hantverkare och bönder, det vill säga på ett totalt förkastande av tjugonde århundradets och den ekonomiska utvecklingens realiteter.

På föregående sidor har vi försökt visa att denna bild av anarkismen inte är den riktiga. Den konstruktiva anarkismen, den som funnit sitt fullödiga uttryck i Bakunins skrifter, vilar på organisation, på självdisciplin, på integration, på en inte påtvingad utan federalistisk centralisering. Den finner stöd i den moderna storindustrin, i den moderna tekniken, i det moderna proletariatet, hos en internationalism i världsdimension. I det avseendet är den med sin tid, tillhör den vårt århundrade. Det är inte anarkismen utan snarare statskommunismen som inte längre motsvarar vår samtida världs behov.

Joaquín Maurín medgav motvilligt år 1924, att under historiens lopp hade anarkismens ”svaghetssymptom” följts av ”ett häftigt uppvaknande”. Kanske — framtiden får döma — blir det bara på den punkten som den spanska marxisten spått rätt.

Efterskrift

Det är nu många år sen jag började tycka mig skönja en spirande frihetlig revolt i den franska ungdomen. Bland annat följde jag med uppmärksamhet, och varför inte säga med sympati, beteendet hos de mer eller mindre asociala ungdomar som låg i krig med både ”snutarna” och ”gubbsamhället”: raggare, förstädernas organiserade gäng.

Bortsett från dessa marginalgrupper lade jag märke till att vår ungdom som helhet inte hörde hemma någonstans. Dess uppenbara skepsis var varken likgiltighet eller pose och ännu mindre nihilism, utan den innebar ett totalt förnekande av de äldres falska värderingar, vare sig dessa äldre var myndiga farbröder som höll på rang och myndighet eller stalinister, dvs. moderna jesuiter med kadaverlydnad.

I början av 1958 vågade jag mig på att hävda i en radiodebatt: ”Socialismen är alltjämt levande i de ungas sinnen, men för att socialismen ska fånga dem helt är det nödvändigt att den bryter med stalinismens ohyggligheter och att den kan framstå för dem som frihetlig.”

Året därpå gav jag ut en samling essäer, och jag lät den föregås av följande tillägg:

Det är dig, ungdom av idag, som jag tillägnar dessa essäer. Jag vet att du vänder dig bort från ideologier och ismer, urholkade som de blivit genom den äldre generationens initiativlöshet. Jag vet att du hyser en envig och tyvärr berättigad misstro mot allt som har med ”politik” att göra. Jag vet också att du inte har mycket till övers för dessa gamla stofiler som grubblade över samhällsproblemen för så där en hundra år sen (och som ofta citeras i denna samling). Jag vet att den ”socialism” som så ofta förräts och så skamlöst fuskats bort av sina förespråkare, väcker ett berättigat tvivel hos dig.

I dina svar på enkäten om ”den nya vågen” sa du rent ut: ”En socialistisk framtid är inte önskvärd, därför att individen då blir helt underordnad en politisk idé eller staten.”

Men vad som stöter bort dig från socialismen, säger du oss, det är inte utsikten att det ska bli slut på människans förtryck av människan, utan det är "byråkraterna och utrensningarna".

Med andra ord, du skulle gärna vilja ha socialism, bara det vore en äkta socialism. I stort sett har du en mycket stark känsla för orättvisorna i samhället, och det finns många i dina led som har klart för sig att "kapitalismen är dödsdömd".

För övrigt har du en stark frihetsslidelse och en av dina talesmän skriver att "den franska ungdomen blir mer och mer anarkistisk".

Du är frihetlig socialist utan att veta det. Medan den jakobinska, auktoritära och totalitära socialismen går mot sin undergång, bär den frihetliga socialismen ungdomens märke. Inte bara därför att den är framtidens hemlighet, den både rationellt och mänskligt sett enda möjliga ersättningen för en ekonomisk regim som är historiskt dömd, utan också därför att den motsvarar de djupa fast ännu förvirrade strävandena hos dagens ungdom, och utan ungdomens medverkan och samtycke skulle det vara fåfängt att vilja omvandla världen.

"Jag tror", skriver en av dessa unga, "att jag i min livstid kommer att få se denna civilisation rasa ihop." För min egen del skulle jag vilja leva så länge att jag tillsammans med dig, kära ungdom, fick bevittna och leva med i denna jättelika upprövning. Och måtte den uppgörelse med den falska socialismen som är ämnet för denna essäsamling visa hän på något av det stoff som du kan använda när du – med en hänförelse där tvivlet inte längre har någon plats – ska bygga ett rättvisare och friare samhälle.

Majrevolutionen 1968 i Frankrike har till stor del bekräftat vad jag förutsett. Den blev en gigantisk upprövning. Utförd av ungdomen, inte bara den studerande ungdomen utan även arbetarungdomen som med ålderns och det delade främlingskapets solidaritet är förbunden med studenterna. Vid universitetet liksom i fabriken och i fackföreningen ifrågasattes de äldres diktatur, lärarnas, chefernas, fackföreningspamparnas. Eller rättare: den skakades i sina grundvalar. Och denna oväntade explosion, som kom som ett åsknedslag och spred sig som en löpeld, var i stor utsträckning anarkistisk.

Den hade sitt ursprung i en kritik som inte bara riktade sig mot det borgerliga samhället utan också mot den efterstalinistiska kommunismen. År efter år hade denna kritik bedrivits i studentkretsar och alltmer fördjupats. Den fick ett extra tillskott genom den lilla "situationist"- gruppens krigsförklaring mot Misären i studentens miljö. Den inspirerades av studentupproret i skilda delar av världen och speciellt i Tyskland.

Som vapen använde den direkt aktion, överlagd olaglighet, ockupation av arbetsplatserna. Den tvekade inte att sätta revolutionärt våld mot ordningsmaktens våldsmetoder. Den ifrågasatte allt, alla etablerade idéer, alla existerande strukturer. Den tillbakavisade monologen i klassrummet och monarkin på arbetsplatsen. Den gjorde rent hus med idoldyrkan och signatur-PR. Den ville vara anonym och kollektiv. Den lärde sig blixtnabbt, på några veckor, hur direkt demokrati fungerar, hur en dialog med tusen röster går till, hur alla kan kommunicera med alla.

Den drack ur frihetens bägare i stora klunkar. Vid otaliga möten och sammankomster av alla slag respekterades allas fulla yttranderätt. Ute på torgen, som till följd av trafikens avstannande förvandlats till möteslokaler med körbanorna som sittplatser, diskuterades ingående och öppet det kommande gatukrigets strategi. På gården, i korridorerna och trapporna till Sorbonne-universitetet, revolutionens härd öppen för alla, förfogade samtliga revolutionära riktningar över stånd där propaganda och litteratur ställdes ut.

Som följd av denna frihetsvåg kunde anarkisterna träda ut ur sin tidigare isolering. De kämpade sida vid sida med revolutionära marxister av "auktoritär" tendens. Agget och slitningarna från fordom hade tillfälligt skrinlagts. Åtminstone under kampens stigande fas då allt annat fick vika för broderlig sammanhållning med den gemensamma fienden, vajade den svarta fanan vid sidan av den röda, utan att den ena hade företräde framför den andra:

All myndighet bannlystes eller, värre ändå, förlöjligades. Myten om den av Försynen utsände åldringen, som vid den tiden tronade i Elysée-palatset, underminerades. Det skedde mindre genom allvarliga inlägg än genom karikatyr och satir med pulvriserande verkan. Den parlamentariska pratkvaren sattes ur funktion genom likgiltighetens dödliga vapen: ett av studenternas långa tåg genom Paris ringlade förbi riksdagshuset utan att ens värdigas uppmärksamma dess existens. Ett magiskt ord vann genklang under de härliga majveckorna 1968, på universitetet liksom i fabriken. Det blev föremål för otaliga debatter, utfrågningar, historiska paralleller, grundliga och lidelsefulla undersökningar av pågående experiment: självförvaltningen. I synnerhet utnyttjades

exemplet med de spanska *collectividades* 1936. Arbetare kom till Sorbonne på kvällen för att sätta sig in i denna nya lösning på det sociala problemet. När de återvände till verkstaden, gick debattens vågor höga kring de stillastående maskinerna. Visserligen kom majrevolutionen 1968 aldrig att praktisera självförvaltning, den stannade på tröskeln eller låt oss hellre säga alldeles vid kanten. Men självförvaltningen trängde in i folks medvetande och vad motståndarna än säger kommer den förr eller senare att återuppstå.

Slutligen liar denna revolution haft turen att i en kör av tusentals röster finna ett språkrör: en ung, judisk, fransk-tysk student på 23 år. Daniel Cohn-Bendit är egentligen ingen teoretiker. På idéernas plan överträffas han förmodligen såväl i mognad som i vetande av sin äldre bror Gabriel som är lärare vid ett franskt gymnasium. Han har fått en först marxistisk, sedan anarkistisk skolning, vilket återspeglas i den bok som publicerats i båda brödernas namn, en frihetligt marxistisk bok.

Men Daniel har andra egenskaper med större genomslagskraft än förmågan att skriva. Han visade sig vara en född agitator av ett slag som vi inte haft i Frankrike på långa tider: en sällsynt kraftfull talare, direkt, realistisk, på samma gång klok och utmanande, som utan demagogiska konstgrepp fick med sig den ungdom som avskyr den politiska vulgärretoriken.

Dessutom vägrade han, fast omständigheterna placerat honom i rampljuset, att uppträda som ledare. Han tänker förbli en aktiv student bland andra. För de Gaulle, Guds budbärare, var han Satan. Borgarna förlåter honom inte, och ännu mindre stalinisterna som han – med all rätt – kallade för nidingar. Vad beträffar vissa grupper med auktoritär tendens tycks de finna sig ganska väl tillrätta med Cohn-Bendits skandalösa utvisning ur Frankrike. Men samtliga tar fel om de tror de blivit av med honom. Frånvarande eller närvarande är han i hälarna på dem, alltså jämt.

Ett sista ord: den lilla bok som nu presenteras i svensk översättning blev i sitt ursprungsland en bestseller under uppståndelseveckorna, och den har sedan översatts till ett tiotal språk. Författaren tar inte åt sig äran av detta. Men är det inte ett bevis bland andra på det nya liv anarkismen fått i Frankrike och i världen i övrigt.

Anarkism och marxism (enligt ett föredrag som hölls i New York den 6 november 1973)

Om man vill behandla ett sådant ämne står man inför flera svårigheter. Låt oss börja med den första. Vad menar vi egentligen med ordet "marxism"? Vilken "marxism" är det fråga om?

Jag tror det är bäst att genast svara: "marxism" kallar vi här det samlade verk som skrivits av Karl Marx och Friedrich Engels själva. Och inte deras mer eller mindre otrogna efterföljares, som lagt sig till med etiketten "marxism".

Därvid tänker jag i första hand på de tyska socialdemokraternas vanställda, man kan rentav säga förrådade marxism.

Några exempel:

Under det socialdemokratiska partiets första år i Tyskland, då Marx ännu levde, lanserade socialdemokraterna begreppet Volkstaat (folkstat). Marx och Engels var förmodligen så glada och stolta att äntligen ha ett massparti i Tyskland, som återopade sig på dem, att de visade en egendomlig fördragsamhet. Inte förrän Bakunin ilsket och envetet kritiserat "folkstaten" och socialdemokraterna samtidigt inlett samarbete med borgerliga radikala partier, kände sig Marx och Engels tvungna att ta avstånd från slagordet "folkstat" och från socialdemokraternas agerande.

Betydligt senare, när den åldrande Engels skrev sitt berömda förord till Marx' *Klasstriderna* i Frankrike (1895) företog han en fullständig omprövning av marxismen i reformistisk riktning, det vill säga han lade tonvikten vid användandet av röstsedeln som det idealiska, för att inte säga enda medlet att ta makten. Engels var då inte längre marxist i den mening jag lägger in i ordet.

Sedan blev Karl Kautsky Marx' och Engels tvetydiga efterföljare. Å ena sidan stod han teoretiskt på den revolutionära klasskampens grund eller låtsades göra det, men i praktiken godkände han sitt partis alltmer opportunistiska och reformistiska agerande. Samtidigt krävde Eduard Bernstein, som också påstod sig vara

marxist, mer uppriktighet av Kautsky, avvisade öppet klasskampen, som enligt honom var föråldrad, och tog ställning för valarbete, parlamentarism och sociala reformer.

Kautsky hävdade för övrigt att det var "fullständigt fel" att säga att det socialistiska medvetandet var en ofrånkomlig och direkt följd av den proletära klasskampen. Socialismen och klasskampen alstrar inte varann ömsesidigt, om man får tro honom. De uppstår ur olika förutsättningar. Det socialistiska medvetandet uppstår ur kunskap. Kunskapens bärare är inte proletariatet utan de borgerliga intellektuella. Det är genom dem som den vetenskapliga socialismen "förs vidare" till proletärerna. Slutsatsen blir: "Det socialistiska medvetandet är något som utifrån tillförs proletariatets klasskamp, och inte något som spontant uppstår ur den."

Den enda teoretiker inom den tyska socialdemokratien som förblev den ursprungliga marxismen trogen var Rosa Luxemburg. Dock fick hon göra många taktiska kompromisser med sitt partis ledning. Hon kritiserade inte öppet Bebel och Kautsky, först 1910 gick hon i öppen konflikt med Kautsky, när hennes f.d. beskyddare övergav idén om den politiska masstrejken. Och framför allt var hon mån om att dölja hur nära anarkismen hennes uppfattning om massornas revolutionära spontanitet stod. Hon blandade bort korten genom häftiga utfall mot anarkisterna.⁽¹⁶⁾ På så sätt försökte hon undvika att skrämma det parti hon kände sig bunden till av övertygelse och även, om sanningen ska fram, av materiella intressen.⁽¹⁷⁾

Men trots terminologiska olikheter finns det ingen verklig skillnad mellan den syndikalistiska generalstrejken och det som den försiktiga Rosa Luxemburg föredrog att kalla "masstrejk". Även hennes häftiga kontroverser, först med Lenin 1904, sedan med de bolsjevikiska makthavarna våren 1918, placerar henne nära anarkismen. Detsamma gäller hennes uppfattningar inom spartakiströrelsen mot slutet av 1918 – de sista hon hann framföra – om en socialism som skulle skapas underifrån, genom arbetarråd. Rosa Luxemburg är en av förbindelselänkarna mellan anarkismen och den sanna marxismen.

Men den sanna marxismen har inte bara vanställts av den tyska socialdemokratien. Den har också i hög grad förändrats genom Lenin. Lenin skärpte avsevärt några av de jakobinska och auktoritära drag som ibland skymtar i Marx' och Engels skrifter.⁽¹⁸⁾ Han införde en ultra-centralism i marxismen, en trång och sektarisk partiuppfattning (partiet med stort P) och framför allt införde han bruket med yrkesrevolutionärer som massornas ledare.⁽¹⁹⁾ Mycket finner man inte av sådana uppfattningar i Marx' skrifter. Om de finns är det som frön och antydningar.

Emellertid anklagade Lenin häftigt socialdemokraterna för att ha förtalat anarkisterna och i sin lilla bok *Staten och revolutionen* ägnade han ett helt avsnitt åt att hylla dem för deras trohet mot Revolutionen.

En andra svårighet dyker upp, när vi ska gripa oss an med vårt ämne. Marx' och Engels tänkande är i sig självt ganska svårt att få grepp om, för det utvecklades en hel del under ett halvsekels publicistisk verksamhet, i vilken de alltid sökte spegla sin tids levande verklighet. Det finns ingen marxistisk dogmatik, trots att nutida uttolkare, bland dem en katolsk präst, gjort åtskilliga försök att åstadkomma en sådan.

Låt oss ta några exempel.

Den unga humanisten och Feuerbach-lärjungen Marx är mycket olik den mogna ålderns Marx, som hade brutit med filosofen Feuerbach och sedan kom att stänga in sig i en ganska sträng vetenskaplig determinism.

Marx i *Neue Rheinische Zeitung*, som bara ville kallas demokrat och sökte förbund med den frisinna tyska borgerligheten, liknar inte Marx från 1850, som var kommunist eller rentav blanquist och predikade permanent revolution, proletariatets diktatur och en självständig kommunistisk politik.

De följande årens Marx, som sköt upp revolutionen på obestämd tid och stängde in sig i British Museums bibliotek för att i lugn och ro fördjupa sig i vetenskapliga studier, är också mycket olik upprorsmakaren Marx från 1850, som trodde på en nära förestående allmän folkresning.

Marx från åren 1864-1869, som från början spelade rollen av diskret och oegennyttig rådgivare i kulissen åt de i Första internationalen sammanslutna arbetarna, blir plötsligt från och med 1870 en ytterst auktoritär Marx, som från London styr Internationalens generalråd.

⁽¹⁶⁾ Jämför min bok: *Rosa Luxemburg et la spontanéité révolutionnaire* (Rosa Luxemburg och den revolutionära spontaniteten), 1971

⁽¹⁷⁾ Jämför Rosa Luxemburg, *Lettres à Léon Jogichès*, 2 vol., 1971

⁽¹⁸⁾ Jämför essän "La révolution déjacobinisée" (Den avjakobiniserade revolutionen) i min bok *Pour un marxisme libertaire* (För en frihetlig marxism), 1969.

⁽¹⁹⁾ *Ibid.*, essän "Lénine ou le socialisme par en haut" (Lenin eller revolution uppifrån).

Den Marx som i början av 1871 strängt varnar för ett parisiskt uppror är inte samme Marx som strax efteråt, i den berömda Adressen (senare publicerad med titeln Pariskommunen) förhålls till Pariskommunen, som han i förbigående sagt idealiserar på vissa punkter.⁽²⁰⁾

Slutligen är den Marx, som i skrift framhåller som en förtjänst hos Kommunen att den rev ner statsapparaten och ersatte den med den kommunala makten, inte densamme som i Kritik av Gothaprogrammet gjorde allt för att övertyga om att staten måste överleva ett bra tag efter den proletära revolutionen.⁽²¹⁾

Det kan alltså inte vara fråga om att betrakta den ursprungliga marxismen, Marx' och Engels marxism, som ett homogent block. Vi måste göra en kritisk granskning av den och sälla fram de beståndsdelar som kan ha släktskap med anarkismen.

Vi ställs nu inför en tredje svårighet. Anarkismen utgör ingen helgjuten lära, lika litet som marxismen eller ännu mindre. Som jag visat i den föregående texten är anarkisterna på grund av sitt avståndstagande från auktoriteter och sitt betonande av det personliga omdömet benägna att, som Proudhon skrev i ett brev till Marx "bekänna sig till anti-dogmatismen". Därför är de frihetliga socialisternas uppfattningar mer olika, mer flytande, svårare att få grepp om än de så kallade auktoritära socialisternas. Det finns skilda strömningar inom anarkismen: förutom de frihetliga kommunisterna, som jag står närmast, kan man nämna individualanarkister, kollektivanarkister, anarkosyndikalister och många andra varianter: icke- våldsanarkister, pacifistiska anarkister, anarkistiska vegetarianer o.s.v.

Problemet är alltså att fastställa vilken variant av anarkism som vi ska konfrontera med den ursprungliga marxismen, i syfte att utforska på vilka punkter dessa två huvudriktningar inom det revolutionära tänkandet skulle kunna komma överens – eller inte komma överens.

Det verkar självklart att den variant av anarkism som ligger närmast marxismen är den konstruktiva, kollektivistiska eller kommunistiska anarkismen. Och det är inte av en slump att det är huvuddragen av den, och bara av den, som jag försökt framställa i den föregående texten.

Om man ser närmare efter är det inte så svårt att upptäcka, att anarkismen och marxismen ömsesidigt påverkat varann under sin historia.

Errico Malatesta, den store italienske anarkisten, har skrivit någonstans: "Nästan hela den anarkistiska 1800-talslitteraturen var impregnerad med marxism."

Man vet att Bakunin skattade Marx' vetenskapliga prestationer högt, så högt att han tog itu med att översätta första delen av Kapitalet till ryska. Vidare publicerade hans vän Carlo Cafiero, en italiensk anarkist, en sammanfattning av samma verk.

I motsatt riktning utövade Proudhons första böcker, *Qu'est ce que la propriété?* (Vad är egendom, 1840) och i synnerhet hans stora verk *Système des Contradictions économiques ou Philosophie de la misère* (De ekonomiska motsägelsernas system eller Eländets filosofi, 1846), djupt inflytande på den unge Marx, även om den otacksamme ekonomen senare förhånade sin lärare och skrev den giftiga *Misère de la philosophie* (Filosofins elände) mot honom.

Trots deras gräl var Marx inte oemottaglig för de uppfattningar Bakunin uttryckte. Med risk att upprepa oss nämner vi här två fall:

- den av Marx utarbetade Adressen om Pariskommunen är av skäl vi tidigare berört, i stor utsträckning inspirerad av Bakunin, som utgivaren av *Archives Bakounine*, Arthur Lehning, har understrukt;

- det var som tidigare sagts tack vare Bakunin som Marx såg sig tvingad att döma ut begreppet Volkstaat, som hans socialdemokratiska bundsförvanter hade lanserat.

Marxismen och anarkismen har inte bara påverkat varandra ömsesidigt. De har ett gemensamt ursprung. De tillhör samma familj. Som materialister tror vi inte att idéerna utan vidare föds i människornas hjärnor. De återspeglar bara de insikter massrörelserna förvärvat genom klass- kampen. De första socialistiska skribenterna, såväl de anarkistiska som de marxistiska, hämtade samfällt inspiration i den stora franska revolutionen vid

⁽²⁰⁾ Jämför essän "Gare aux nouveaux Versaillais!" (Se upp med de nya versaillarna!) i min bok *La Révolution française et nous* (Franska revolutionen och vi), 1976.

⁽²¹⁾ Skriften om Kommunen var visserligen egentligen en Adress från Första internationalen: Marx, som höll i pennan, måste ta hänsyn till de olika strömningarna i denna arbetarorganisation, där statssocialister trängdes med frihetliga socialister och var tvungna att göra vissa eftergifter för dem, som sedan togs tillbaka.

Sjuttonhundralets slut i första hand, sedan i de ansatser de franska arbetarna från och med 1840 gjorde för att organisera sig självständigt och kämpa mot den kapitalistiska utsugningen.

Få människor känner till att det förekom en generalstrejk i Paris 1840. Och under de påföljande åren uppstod en mängd arbetartidningar, sådana som L'Atelier (Verkstaden). Det var just det året – 1840, sammanträffandet är slående – som Proudhon publicerade sin ”Avhandling mot egendomen”, och fyra år senare, 1844, som Marx – i sina berömda, länge utgivna Manuskript – tecknade ner berättelsen om sitt besök hos de parisiska arbetarna och det livliga intryck dessa jobbare gjort på honom. Året innan, 1843, hade en ovanlig kvinna, Flora Tristan, spritt sin idéer om en arbetarunion och gjort en rundtur i Frankrike för att ta kontakt med arbetare i de större städerna.

Anarkismen och marxismen drack alltså i begynnelsen ur samma proletära källa. Och under trycket från den nyuppståndna arbetarklassen ställde de upp samma slutmål, d.v.s. att störta den kapitalistiska staten, anförde de samhälleliga tillgångarna, produktionsmedlen, åt arbetarna själva. Detta blev också sedan grundvalen för den kollektivistiska överenskommelse som slöts mellan marxister och bakuninister på Första internationalens kongress 1869, före 1870 års fransk-tyska krig. Det bör för övrigt noteras att denna överenskommelse var riktad mot Proudhons sista lärjungar, som blivit reaktionära (Proudhon hade dött 1865). En av dem var Tolain, som hängde fast vid det privata ägandet av produktionsmedel.

Jag nämnde nyss att de första förespråkarna för den franska arbetarrörelsen till en del hämtade inspiration från den stora franska revolutionen.

Det fanns i själva verket två mycket olika slags revolutioner inom Franska revolutionen, eller man bör kanske säga två makter av motsatta slag. Den ena utgjordes av borgerlighetens vänstra flygel, den andra av ett förproletariat (småhantverkare och löntagare).

Den förstnämnda var auktoritär för att inte säga diktatorisk, centralistisk, förtryckande mot de oprivilegierade. Den andra var demokratisk, federalistisk, sammansatt av vad man idag skulle kalla arbetarråd. I Paris byggde den på stadens 48 sektioner sammanslutna till en kommun, i landsortsstäderna på de ”folkliga sällskapen.”⁽²²⁾ Jag tvekar inte att säga att den sistnämnda makten var frihetlig till sitt väsen, på sätt och vis föregångare till Pariskommunen av 1871 och de ryska sovjeterna 1917, under det att den förstnämnda i efterhand, under 1800-talet, döptes till jakobinsk. Detta ord är förresten oegentligt, tvetydigt och konstlat. Det lånades från namnet på en populär parisisk klubb, Jakobinernas sällskap, som i sin tur hade övertagit det från ett munkkloster, i vars byggnad klubben hade installerat sig. I själva verket gick gräns- linjen i klasskampen mellan borgerliga revolutionärer å ena sidan och oprivilegierade å den andra tvärs igenom Jakobinernas sällskap. Eller mera konkret uttryckt: vid klubbmötena blev det konflikt mellan de medlemmar som tog parti för den ena av de två revolutionerna och dem som tog parti för den andra.

Men i den senare politiska litteraturen användes ordet jakobin och jakobinsk allmänt för att beteckna en borgerlig revolutionär tradition, att man uppifrån styrde landet och revolutionen med auktoritära medel, och ordet har använts i den betydelsen av både anarkister och marxister. Charles Delescluze exempelvis, ledare för högre flygeln i Pariskommunens råd, som var den största, kallade sig själv jakobin och robespierrist.

Proudhon och Bakunin har i sina skrifter kritiserat ”den jakobinska andan”, som de mycket riktigt uppfattade som ett politiskt arv från de borgerliga revolutionärerna. Marx och Engels däremot hade en viss svårighet att frigöra sig från denna jakobinska myt som fått sin glans av den borgerliga revolutionens ”hjältar”, bland dem Danton (som i själva verket var en korrumberad politiker och dubbelagent) och Robespierre (som slutade som diktatorslärling). Anarkisterna med sin klara anti-auktoritära vision var mindre lättduperade när de gällde jakobinismen. De insåg mycket klart att Franska revolutionen inte bara var ett inbördeskrig mellan det kungliga enväldet och de borgerliga revolutionärerna, utan att den också, något senare, blev ett inbördeskrig mellan ”jakobinismen” och vad jag av språkliga bekvämlig- hetsskäl kallar kommunalismen. Ett inbördeskrig som i mars 1794 slutade med nederlag för Pariskommunen och halshuggning av dess två kommunala ämbetsmän Chaumette och Hébert, det vill säga med folkmaktens störtande – precis som oktoberrevolutionen i Ryssland ledde till att fabriksråden likviderades.

⁽²²⁾ Jämför min bok *La Lutte de classes sous la Première République* (Klasskampen under Första republiken), omarbetad upplaga 1968, och sammanfattningen *Bourgeois et bras nus* (Borgare och ”bararmade”), 1973; slutligen den tidigare citerade *La révolution française et nous* (Franska revolutionen och vi).

Marx och Engels pendlade ständigt mellan jakobinism och kommunalism. Allra först prisade de "den stränga centraliseringen i 1793 års Frankrike, som framstår som ett mönster". Men mycket senare, alldeles för sent, år 1885, upptäckte Engels att de hade låtit sig vilseledas och att den prisade centraliseringen hade öppnat vägen för Napoleon I:s diktatur. Marx skrev faktiskt en gång att "De rasande", anhängarna till den ultraradikale f.d. prästen Jacques Roux, som var språkrör för förstädernas arbetarbefolkning, hade varit "den revolutionära rörelsens främsta representanter". Engels däremot hävdade i annat sammanhang att 1793 års proletariat "i bästa fall kunde tillföras hjälp uppifrån".

Lenin visade sig senare ännu mer jakobinsk än sina lärare, Marx och Engels. Enligt honom hade jakobinismen varit "en av de höjdpunkter som den förtryckta klassen når i kampen för sin frigörelse". Och han kallade sig gärna själv jakobin, med tillägget: "En jakobin som är lierad med arbetarklassen".

Vår slutsats på den punkten är att bara om marxisterna slutgiltigt gör sig av med alla rester av jakobinism kan anarkisterna vara överens med dem.

Låt oss nu rekapitulera de främsta skiljaktigheterna mellan anarkismen och marxismen:

Först och främst, även om de är överens om att staten bör avskaffas förr eller senare, så anser marxisterna det nödvändigt att efter en segrande proletär revolution skapa en ny stat, som de kallar "arbetarstat", för en obestämd period. Sedan ska den staten, ibland kallad "halv-stat" tyna bort, lovar de. Anarkisterna däremot invänder att den nya staten skulle vara allsmäktig och despotisk i betydligt högre grad än den borgerliga staten, som följd av egendomens och näringslivets förstatligande, och att dess alltmer växande byråkrati ingalunda skulle gå med på att "tyna bort".

Vidare har anarkisterna sina misstankar beträffande den roll marxisterna tilldelar den kommunistiska minoriteten av befolkningen. Om de forskar i Marx' och Engels heliga skrifter har de all anledning att hysa oro på den punkten. Visserligen kan man läsa i Kommunistiska manifestet att "kommunisterna inga intressen har, som är skilda från hela proletariatets" och att de "ständigt företräder hela rörelsens intresse". Deras "teoretiska uppfattningar", försäkrar Manifestets författare, "viljar ingalunda på idéer, på principer som någon världsförbättrare uppfunnit eller upptäckt. De är bara det allmänna uttrycket för det faktiska klasskampens- tillstånd som råder, för en historisk rörelse som försiggår inför våra ögon". Javisst, och här har anarkisterna nog ingenting att invända. Men den mening som jag nu ska citera är lite tvetydig och oroande: "Teoretiskt har de /kommunisterna/ försteget framför resten av den proletära massan att klart förstå den proletära rörelsens förutsättningar och utveckling och de allmänna resultat den kan uppnå".

Detta bryska påstående skulle mycket väl kunna betyda att kommunisterna med stöd av ett sådant "försteg" gör anspråk på att ha historisk rätt att ta ledningen över proletariatet. I så fall skulle anarkisterna inte hänga med längre. De bestrider att det kan finnas ett avantgarde utanför proletariatet självt, och de anser de bör begränsa sig till att spela rollen av oegen- nyttiga rådgivare, "katalysatorer", vid arbetarnas sida och mitt ibland dem, i syfte att hjälpa dem i deras egna bemödanden att uppnå en högre grad av medvetande.

Vi är då inne på frågan om massornas revolutionära spontanitet, ett specifikt frihetligt begrepp. Vi hittar faktiskt mycket ofta orden "spontan", "spontanitet" hos Proudhon och Bakunin. Men egendomligt nog aldrig Marx' och Engels skrifter, i varje fall inte i deras ursprungliga version på tyska språket. I översättningarna dyker de ifrågavarande orden upp någon gång, men de är då inte exakta motsvarigheter. I själva verket talar Marx och Engels bara om massornas självverksamhet (Selbsttätigkeit), ett snävare begrepp än spontanitet. För ett revolutionärt parti kan frikostigt gå med på att det pågår en viss självverksamhet bland massorna parallellt med dess egna viktigare verksamheter, men spontaniteten, den hotar att äventyra deras anspråk på den ledande rollen. Rosa Luxemburg var den första marxist som använde ordet spontan i tysk text (hon hade lånat det från anarkisterna) och den första som betonade spontanitetens avgörande roll i massrörelserna. Man kan misstänka att marxisterna hyser en hemlig misstro gentemot ett sociologiskt fenomen, som inte lämnar tillräckligt utrymme för deras s.k. ledare att gripa in i händelserna.

Vidare känner anarkisterna ett visst obehag när de iakttar att marxisterna inte försmår att då och då utnyttja den borgerliga demokratins metoder och knep, om de kan dra fördel av det. De begagnar sig ivrigt av röstsedel, som de betraktar som ett av de bästa medlen för att komma till makten, och det händer rentav att de inleder ett moraliskt tvivelaktigt valsamarbete med liberala eller radikala borgerliga partier, när de anser att de endast tack vara sådana allianser kan lyckas erövra platser i parlamentet. Visserligen har inte anarkisterna,

som man alltför ofta tror, någon panisk förskräckelse för valurnorna. Proudhon blev en gång i världen invald i 1848 års Nationalförsamling. En annan gång stödde han Raspails kandidatur till president- posten (Raspail var en progressiv läkare). Senare, under Andra kejsardömet, avrådde han dock arbetarna från att ställa upp kandidater till valen. Men det var för honom en ren lämplighets- fråga: han fördömde allt som hade karaktär av lojalitetsförklaring till den kejsarliga regimen. Vid ett tillfälle undvek de spanska anarkisterna att ta direkt ställning mot valdeltagande: vid folkfrontsvalet i februari 1936. Men om vi bortser från dessa sällsynta undantag, förordar anarkisterna helt andra vägar för att besegra den kapitalistiska motståndaren: direkt aktion, facklig verksamhet, självständig arbetarkamp, generalstrejk.

Sedan kommer vi till frågan: förstatligande av produktionsmedlen eller självförvaltning? Här också kryssar Marx och Engels mellan olika uppfattningar. I Kommunistiska manifestet från 1848, som är direkt inspirerat av statssocialisten Louis Blanc, förkunnade de sin avsikt att "centralisera alla produktionsmedel i statens händer". Men med ordet stat menar de "proletariatet organiserat som härskande klass". Varför i all världen döper man då en sådan proletär organisation till stat? Och varför ångrar de sig senare och tillfogar ett förord till återutgåvan av Manifestet i juni 1872, i vilket de reviderar sin summariska statssocialism från 1848 och hänvisar till 1871 års Adress beträffande Kommunen där det talas om "producenternas självstyre"? Utan tvivel känner de behov att göra denna eftergift för Internationalens anarkistiska flygel. Men det bör understrykas att Marx aldrig försökte utreda hur självförvaltningen skulle kunna fungera i praktiken, medan Proudhon ägnade den åtskilliga sidor. Proudhon, som hade börjat sitt liv som arbetare, visste vad han talade om. Han hade med intensiv uppmärksamhet iakttagit de "arbetarassociationer" som föddes under loppet av 1848 års revolution. Marx' hållning hade förmodligen sin grund i förakt och i att han betraktade frågan som "utopisk". I vår tid var anarkisterna de första som på nytt satte självförvaltningen på dagordningen,⁽²³⁾ och sedan kom den så i ropet att den nu har konfiskerats och lanserats i skilda former av snart sagt alla riktningar.

Låt oss nu påminna om hur anarkister och marxister alltifrån sin politiska födelse råkat i konflikt med varandra.

Den första skärmytslingen inleddes av Marx-Engels mot Max Stirner i deras elaka bok: Den tyska ideologin.⁽²⁴⁾ Den berodde på ett ömsesidigt missförstånd. Stirner understryker inte tillräckligt klart att han bortom förhållandet av Ego, av den som "unik" uppfattade individen, faktiskt förespråkar denne "unikes" frivilliga sammanslutning med andra, d.v.s. ett nytt slags samhälle grundat på fritt federativt val och rätt till utträde – en idé som senare togs upp av Bakunin och till slut av självaste Lenin när han behandlade nationalitetsproblemet. Marx och Engels å sin sida misstolkade Stirners häftiga utfall mot kommunismen, som de uppfattade som reaktionärt inspirerad, fast Stirner i själva verket rasade mot en alldeles speciell variant av kommunism, den "råa" statskommunism som tidens utopiska kommunister som Weitling i Tyskland och Cabet i Frankrike propagerade för. Stirner ansåg med all rätt att den sortens kommunism satte den individuella friheten på spel.

Sedan inträffade, som tidigare nämnts, Marx' ursinniga angrepp på Proudhon, delvis av samma skäl. Proudhon uppskattade nämligen den privata småegendomen i den mån den kunde uppfattas som en säkerhet för personligt oberoende. Men Marx fattade inte, att när det gällde storindustrin, med andra ord den kapitalistiska sektorn, så gjorde sig Proudhon helhjärtat till förespråkare för den kollektiva egendomen. Antecknar han inte i sina Carnets att "småindustrin är någonting lika dumt som småjordbruket"? När det gäller den moderna storindustrin är han avgjort kollektivist. Vad han kallar arbetarkompanierna kommer, som han ser det, att spela en viktig roll, den att förvalta stora anläggningar som järnvägar, verkstads- industri, gruv-, metall- och varvsindustri o.s.v.

För övrigt tog Proudhon mot slutet av sitt liv i *Capacité politique des classes ouvrières* (Arbetarklassernas politiska förmåga) ställning för arbetarklassens totala avskiljande från det borgerliga samhället, det vill säga för klasskampen. Vilket inte hindrar Marx att mot bättre vetande kalla proudhonismen för småborgerlig socialism.

Nu kommer vi till det häftiga och föga uppbyggliga grälet mellan Marx och Bakunin inom Första internationalen. Här förelåg också i viss mån missförstånd. Enligt Bakunin var Marx ohyggligt maktlysten och ville skaffa

⁽²³⁾ Det viktigaste inslaget i föreliggande skrift, som publicerades redan 1965, är självförvaltningen. Sedan kom majrevolutionen 1968 som blev ett genombrott för idén.

⁽²⁴⁾ I själva verket stannade denna nedgörande kritik på manuskriptstadiet och publicerades inte förrän 1932.

sig kontroll över arbetarrörelsen. Förmodligen överdrev han detta drag hos Marx. Men det mest förbluffande är att Bakunin ändå visade sig vara profetisk i detta avseende. Han hade en mycket klar vision av framtiden. Han anade sig till den ”röda byråkratins” inträde på scenen, samtidigt som han hade en förkänsla av det tyranni som Tredje internationalens ledare en dag skulle utöva över den internationella arbetarrörelsen. Marx gick till motanfall genom att förtala Bakunin på det skändligaste sätt och genomdriva Bakuninanhängarnas uteslutning på kongressen i Haag i september 1872.

Efter detta är broarna mellan anarkism och marxism avstängda: en olycklig utveckling för arbetarklassens del, för båda rörelserna skulle ha haft nytta av varandras bidrag, teoretiskt och praktiskt.

På 1880-talet gjordes ett misslyckat försök att skapa en skelettartad anarkistisk international. Den goda viljan saknades inte, men man stod nästan helt isolerad från arbetarrörelsen. Samtidigt utvecklade sig marxismen snabbt i Tyskland genom socialdemokratins växt och i Frankrike i och med grundandet av Jules Guesdes arbetarparti.

Senare enades de olika socialdemokratiska partierna om att bilda Andra internationalen. Vid dess på varandra följande kongresser blev det, som redan relaterats i föreliggande lilla bok, häftiga konfrontationer med frihetliga socialister som lyckats komma med på sammanträdena. I Zürich 1893 kritiserade den holländske frihetliga socialisten Domela Nieuwenhuis den tyska socialdemokratin med häftig känsla och lysande talekonst. Han mottogs med buanden. I London 1896 var det Marx’ egen dotter fru Aveling och den franske socialistledaren Jean Jaurès som okvädade och körde ut det fåtal anarkister som hade lyckats komma in på kongressområdet i egenskap av ombud för olika fackföreningar. Det är sant att den anarkistiska terrorismen, som hade rasat i Frankrike mellan 1890 och 1895, i hög grad hade bidragit till det hysteriska avståndstagandet från anarkisterna, som hädanefter fick heta ”banditer”. Dessa timida och laglydiga reformister var ur stånd att förstå terroristernas revolutionära motiveringar, att tillgripande av våld var deras skallande protest mot ett samhälle som de hatade.

Mellan 1860 och 1914 skyddes anarkisterna som pesten av den tyska socialdemokratin och i ännu högre grad av den tyska fackföreningsrörelsens tunga maskineri: till och med Kautsky misstänkliggjordes som anarkist av arbetarbyråkraterna vid den tid då han tog ställning för masstrejk. I Frankrike blev det tvärtom. Den valinriktade och parlamentariska reformismen à la Jaurès väckte avsmak hos de medvetna arbetarna, och de tog itu med att bilda en syndikalistisk arbetarorganisation som var mycket stridbar, den minnesvärda CGT. Dess pionjärer Fernand Pelloutier, Émile Pouget och Pierre Monatte kom från den anarkistiska rörelsen.

Ryska revolutionen och senare spanska revolutionen fördjupade klyftan mellan anarkism och marxism. Klyftan är inte längre ideologisk enbart, den är fläckad av blod.

För att avsluta dessa betraktelser över relationerna mellan anarkism och marxism i det förflutna vill vi tillfoga följande:

1. Vissa marxologer, som i Frankrike Maximilien Rubel, är i viss mån tendentiösa när de framställer Marx som ”frihetlig”.

2. Några sekteristiska och trångsynta anarkister, som i Frankrike Gaston Leval, är i viss mån förblindade av sina känslor när de hatar Marx som om han var djävulen.

Och hur är det då nu för tiden?

Utan tvivel upplever man i våra dagar en renässans för den frihetliga socialismen. Jag behöver knappt påminna om hur denna renässans inträffade i Frankrike i maj 1968. Det var den spontanaste, den mest oförutsedda, den minst förberedda av alla resningar. En stark frihetens vind blåste över vårt land, så förödande och samtidigt så uppfriskande att ingenting blev riktigt detsamma efteråt. Livet har förändrats, eller om man föredrar det: vi har förändrat livet. Men samtidigt har denna renässans ägt rum inom ramen för en allmän renässans för hela den revolutionära rörelsen, framför allt bland den studerande ungdomen. Därför finns det inte längre vattentäta skott mellan de frihetliga rörelserna och dem som hyllar den så kallade ”marxism-leninismen”. Det förekommer till och med ett visst utbyte mellan de olika rörelserna. Unga kamrater i Frankrike går över från ”auktoritära” marxistiska grupper till frihetliga grupper och omvänt. Hela maoistiska grupper sprängs genom det frihetliga inflytandet eller blir frihetligt ”besmittade”. Till och med trotskistiska smågrupper utvecklar nya uppfattningar och överger en del av sina fördomar under inflytande av frihetliga skrifter och teorier. Folk som Jean-Paul Sartre och hans vänner gör sig nu till tolkar för anarkistiska synsätt i sin månadstidskrift, och en av deras senaste

artiklar hade till rubrik: "Farväl till Lenin". Men fortfarande finns det en del auktoritära marxistgrupper som är specifikt anti- anarkistiska, liksom det fortfarande finns anarkistgrupper som är starkt antimarxistiska.

I Frankrike befinner sig Organisation Communiste Libertaire (OCL, "Frihetligt kommunistiska organisationen") på gränsen mellan anarkism och marxism. Den har det gemensamt med den klassiska anarkismen att den ansluter sig till den antiauktoritära strömning, som går tillbaka till Första internationalen. Men med marxisterna har den det gemensamt att bådadera avgjort står på klasskampens grund och siktar på att störta den borgerliga kapitalistiska makten. Å ena sidan bemödar sig de frihetliga kommunisterna att återuppliva allt det som var konstruktivt i den gamla anarkistiska ideologin (i förbigående sagt hade jag samma syfte när jag publicerade den föreliggande boken och antologin över anarkismen i fyra pocketvolymerna med titeln Ni Dieu ni maître, Varken Gud eller herre). Å andra sidan tar de frihetliga kommunisterna gärna upp det som alltjämt tycks dem giltigt och fruktbart, och framför allt det som svarar mot vår tids behov, i det marx-enskiska idéarbetet.

Exempelvis begreppet alienation som finns i De ekonomisk-filosofiska manuskripten från 1844 och som stämmer rätt väl överens med anarkisternas omsorg om den individuella friheten. Ävenledes principen att proletariatets frigörelse skall vara proletariatets eget och inte några ställföreträdarens verk, en tanke som man finner såväl i Kommunistiska manifestet som i senare kommentarer till det samt i resolutionerna till Första internationalens kongresser. Vidare teorin om kapitalet, som har karaktär av uppenbarelse och ännu idag är den främsta nyckeln till förståelse för hur den kapitalistiska mekanismen fungerar. Vidare slutligen själva den materialistiska och historiska, dialektiska metoden, som förblir en av ledtrådarna för förståelsen av det förflutnas och det närvarandes händelser. Här finns dock ett förbehåll: att inte tillämpa denna metod strängt, mekaniskt eller som en ursäkt för att inte kämpa, under den falska förevändningen att de materiella förutsättningarna för en revolution inte skulle vara förhanden, som stalinisterna vid tre tillfällen hävdade i Frankrike, 1936, 1945 och 1968. Dessutom bör den historiska materialismen inte inskränkas till ren determinism. Dörren måste stå en bra bit öppen för den individuella viljan och massornas revolutionära spontanitet.

Som den frihetlige historikern A. E. Kaminski skrev i sin utmärkta bok om Bakunin, är en syntes mellan anarkismen och marxismen inte bara nödvändig utan oundviklig. "Historien", tillfogar han, "konstruerar själv sina kompromisser."

Jag skulle vilja tillägga, och det blir min egen slutsats, att den frihetliga kommunism som skulle vara frukten av en sådan syntes, säkert skulle uttrycka de avancerade arbetarnas, vad man idag kallar arbetarvänsterns, djupa önskningsar (även om dessa ibland inte är helt medvetna ännu) i mycket högre grad än den urartade auktoritära marxismen eller den gamla urmodiga och förstenade anarkismen.

Det Anarkistiska Biblioteket

Daniel Guerin
Anarkismen
Från lära till handling
1970

Översättare Britta Gröndahl
Originalets titel: L'anarchisme

sv.anarchistlibraries.net